

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

ISTRANCA

Tarih Araştırmaları Dergisi

CİLT: 4 SAYI: 2 | TEMMUZ/2026

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH BÖLÜMÜ

ISTRANCA TARİH ARAşTIRMALARI DERGİSİ

2026/2

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume: 4 – Sayı/Number:2

2026-Temmuz

Sahibi / Owner

Kırklareli Üniversitesi Rektörlüğü

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Umut Üren (Kırklareli Üniversitesi)

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Faruk Doğan (Kırklareli Üniversitesi)

Editör / Editor

Dr. Nazlı Altunsoy

Alan Editörleri / Section Editors

Dr. Yavuz Söylemez (Kırklareli Üniversitesi)

Doç Dr. Olcay Turan (Kırklareli Üniversitesi)

Doç. Dr. Pınar Kaya Tan (Kırklareli Üniversitesi)

Dr. H. Serdar Tabakoğlu (Kırklareli Üniversitesi)

Doç. Dr. Raif İvecan (Kırklareli Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut Akkor (Kırklareli Üniversitesi)

Bilimsel Sekreteryä / Scientific Secretariat

Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırklareli Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Prof. Dr. Ali Kurt (Kırklareli Üniversitesi)

Dr. Burcu Taşkın Çömlekçi (Kırklareli Üniversitesi)

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Dr. Tuğba Gökçe Balcı (Kırklareli Üniversitesi)

Editorial Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırklareli Üniversitesi)

Teknik Uzman / Technical Specialist

Dr. Nazlı Altunsoy (Kırklareli Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mesut Ayar (Kırklareli Üniversitesi)

Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Davut Hut (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Zekai Mete (Bandırma 17 Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)

Prof. Dr. Rhoads Murphey (Birmingham University)

Doç. Dr. Ulanbek Alimov (Kırgızistan Manas Üniversitesi)

Doç. Dr. Hristiyan Atanasov (University of Library Studies and Information Technologies)

Doç. Dr. Faisal Husain (Penn State University)

Dr. Xiaolin Ma (Nankai University)

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Kırklareli Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyet Mahallesi
Kofcaz Yolu, Kayalı Yerleşkesi, 1 Nolu Merkezi Derslikler, No:39/L
Merkez-Kırklareli

Telefon: 0 288 246 17 34-40

Faks: 0 288 246 17 33

ISSN: 3023-7785

Indexler

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume: 4 – Sayı/Number:2

Temmuz-2026

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Eski Türk İnanç Sisteminden Anadolu Halk Hekimliğine: Kadın Şifacılığı Gülay Hoştaş	259-280
Floransa Konsili Kararlarının Varna Savaşı'na Giden Süreçteki Etkileri Abdullah Arı	281-297
Ali Cevad ve Târihin Kanlı Sahifeleri Şehzâde Şehîd Mustafa Raif İvecan- Mevlüt Gökhan Yanar	299-351
Kırkkilise (Kırklareli) İnas (Kız) Rüşdiyesi Tarık Özçelik	353-374
Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün Senato Faaliyetleri Ali Çakırbaş	375-396
Kütahyalı Bir Gazeteci Hamza Güner'in Gözünden Yassıada Davaları Hasan Karakuzu- Muhammet Nur Sevimli	397-409

KİTAP TANITIM / BOOK REVIEW

Bernard Lewis, Alamut Kalesi ve Hasan El Sabbah Tunay Karakök	411-415
M. Çağatay Uluçay, Saruhan'ın İdare Eden Şehzadeler, Maiyetleri ve Devirlerinde Yapılan Eserlere Dair Bir Araştırma Mehmet Akif Erdoğan	417-420
Feridun Emecen, İstanbul: Tarihi Dönüşümlerin Kenti Hanife Küçük	421-424

SUNUŞ

Değerli Okurlar, dergimizin yeni sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Tarih, kültür ve sosyal bilimler alanlarında özgün araştırmaları bilim dünyasına kazandırmayı amaçlayan dergimiz, bu sayısında farklı dönemleri ve disiplinleri kapsayan nitelikli çalışmaları bir araya getirmektedir.

Bu sayımızın ilk makalesinde Gülay Hoştaş, “Eski Türk İnanç Sisteminden Anadolu Halk Hekimliğine: Kadın Şifacılığı başlıklı” çalışmasıyla, Eski Türk inanç dünyasından Anadolu halk kültürüne uzanan şifa geleneğini kadın şifacılar ekseninde ele almakta; kültürel süreklilik ve dönüşüm olgusuna dikkat çekmektedir. Abdullah Arı'nın “Floransa Konsili Kararlarının Varna Savaşı'na Giden Süreçteki Etkileri” başlıklı araştırması, XV. yüzyıl Avrupa siyasetini ve Osmanlı-Hristiyan dünyası ilişkilerini Floransa Konsili kararları çerçevesinde değerlendirerek Varna Savaşı'na uzanan diplomatik sürece ışık tutmaktadır. Raif İvecan ve Mevlüt Gökhan Yanar tarafından hazırlanan “Ali Cevad ve Târihin Kanlı Sahifeleri: Şehzâde Şehîd Mustafa” başlıklı çalışma ise Osmanlı tarih yazıcılığının önemli metinlerinden biri üzerinden Şehzâde Mustafa hadisesini inceleyerek tarihî anlatının oluşumuna katkı sunmaktadır. Tarık Özçelik, “Kırkkilise (Kırklareli) İnas (Kız) Rüşdiyesi” başlıklı çalışmada Osmanlı eğitim tarihinin önemli kurumlarından biri olan kız rüşdiyelerini yerel ölçekte ele almakta; Kırkkilise örneği üzerinden eğitim politikaları ve kadın eğitiminin gelişimini incelemektedir. Ali Çakırbaş'ın “Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün Senato Faaliyetleri” başlıklı makalesi, Cumhuriyet dönemi siyasi tarihine katkı sağlayarak Suat Hayri Ürgüplü'nün yasama faaliyetlerini ve parlamentodaki çalışmalarını değerlendirmektedir. Hasan Karakuzu ve Muhammet Nur Sevimli'nin “Kütahyalı Bir Gazeteci Hamza Güner'in Gözünden Yassıada Davaları” başlıklı araştırması ise yakın dönem Türkiye tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olan Yassıada yargılamalarını yerel basın ve gazetecilik perspektifinden ele almaktadır.

Bu sayımızda ayrıca Kitap Tanıtımı bölümünde tarih yazıcılığına katkı sağlayan üç önemli eser değerlendirilmektedir. Tunay Karakök, Bernard Lewis'in Alamut Kalesi ve Hasan El Sabbah adlı eserini; Hanife Küçük, Feridun Emecen'in İstanbul: Tarihi Dönüşümlerin Kenti isimli çalışmasını; Mehmet Akif Erdoğan ise M. Çağatay Uluçay'ın Saruhan'ın İdare Eden Şehzadeler, Maiyetleri ve Devirlerinde Yapılan Eserlere Dair Bir Araştırma adlı eserini okuyucularla buluşturmaktadır. Farklı dönem ve konuları ele alan bu çalışmaların tarih, kültür ve sosyal bilimler literatürüne katkı sağlayacağına inanıyoruz. Dergimizin hazırlanmasında emeği geçen yazarlarımıza, hakemlerimize, editör kurulumuza ve yayın sürecine katkı sunan tüm paydaşlarımıza teşekkür ediyor; bu sayının araştırmacılar ve okuyucular için faydalı olmasını diliyoruz.

Prof. Dr. Faruk Doğan

Baş Editör

Makale Gönderim Tarihi: 31.05.2026

Yayına Kabul Tarihi: 07.07.2026

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Hoştaş, Gülay. “Eski Türk İnanç Sisteminden Anadolu Halk Hekimliğine: Kadın Şifacılığı”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, 2, (2026): 259-280.

ESKİ TÜRK İNANÇ SİSTEMİNDEN ANADOLU HALK HEKİMLİĞİNE: KADIN ŞIFACILIĞI

Gülay Hoştaş*

ÖZ

Türk şifacılık geleneği tarihî süreç içerisinde farklı dinî ve kültürel etkileşime rağmen temel anlamda ritüel ve işlevsel özelliğini koruyarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Eski Türk inancı çerçevesinde şifacılık kimliğini kendisine ait becerileriyle icra eden kamlar arasında kadınlar ayrı bir yere sahip olmuştur. Kadın kamlar; sağaltım, doğurganlık, koruyucu uygulamalar, arındırma ritüelleri ve ruhsal hastalıkların şifalandırılması gibi alanlarda toplumsal işlev üstlenmişlerdir. İslâmiyet’in Türkler tarafından benimsenmesiyle birlikte şifacılık alanında dönüşüm meydana gelmiş; sağaltım/şifacılık merkezli uygulamalar farklı adlarla ama aynı gelenek çerçevesinde yaşatılmaya devam etmiştir. Anadolu coğrafyasında kamlık anlayışının ocaklı geleneğine dönüşmesi bu durumun temsilcisi olmuştur. Bu düşünceden hareketle çalışmada, kadın kamlar ile Anadolu’daki kadın ocaklılar arasındaki devamlılık ve dönüşüm ilişkisi ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada söz konusu ilişki karşılaştırılmalı folklor analizi ve tarihî-kültürel inceleme yöntemiyle değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Öte yandan kadın kamlar ve kadın ocaklıların toplumsal konumları, seçilmişlik durumları, el alma pratikleri, ritüel uygulamaları ve şifacılık yöntemleri karşılaştırılarak değişimin mahiyeti tespit edilmeye çalışılmıştır. Değerlendirme sonucunda kadın ocaklıların, kadın kamlarla manevî otorite, ritüeller, soy yoluyla aktarım ve şifacılık uygulamaları hususlarında benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir. Böylece kadın ocaklıların, eski Türk şifacılık geleneğinin kadın merkezli kültürel hafızasının günümüzde de yaşatıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Şifacılığı, Anadolu Şifacılığı, Sağaltım, Kadın Kam, Kadın Ocaklı.

* Dr., gulayhostas@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8951-1998.

FROM THE ANCIENT TURKISH BELIEF SYSTEM TO ANATOLIAN FOLK MEDICINE: WOMEN'S HEALING

ABSTRACT

Despite various religious and cultural influences throughout history, the Turkish healing tradition has survived to the present day whilst retaining its fundamental ritual and functional characteristics. Within the framework of ancient Turkish beliefs, women have held a special place among kams who practised healing using their unique skills. Female kams have undertaken social roles in areas such as healing, fertility, protective practices, purification rituals and the healing of mental illnesses. With the adoption of Islam by the Turks, a transformation took place in the field of healing; healing-centred practices continued to be upheld under different names but within the same tradition. The transformation of the kam understanding into the 'ocaklı' tradition in the Anatolian region exemplifies this situation. Building on this premise, the study examines the relationship of continuity and transformation between female kams and female 'ocaklı' in Anatolia. Furthermore, the study evaluates this relationship through comparative folklore analysis and historical-cultural examination. Furthermore, an attempt has been made to identify the nature of this change by comparing the social status, status as chosen individuals, initiation practices, ritual practices, and healing methods of female kams and female ocaklıs. The assessment revealed that women's ocaklıs communities share similarities with women's kam communities in spiritual authority, rituals, lineage transmission, and healing practices. It was thus concluded that the women's ocaklı communities keep alive the women-centred cultural memory of the ancient Turkic healing tradition to this day.

Keywords: Turkish Healing, Anatolian Healing, Healing, Women's Kam, Women's Ocaklı.

Giriş

Türk kültüründe şifacılık geleneği, hastalık, sağlık, korunma ve şifalanma anlayışları doğrultusunda şekillenmiş en kadim kültürel pratiklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Bedenî bütünlüğün yanı sıra ruhî bütünlüğün de tam ve sağlıklı olması görüşü sadece hastalıkların tedavi edilmesine yönelik uygulamaların geliştirilmesine zemin hazırlamamıştır. Söz konusu durum Türk şifacılık geleneğinde hastalık öncesi beden nazar, kötü ruh ve olumsuz durumlara karşılık ruhun korunmasına yönelik ritüellerin de uygulanmasını zarurî kılmıştır. Nitekim Türklere göre hastalıkların yanı sıra karşılaşılan olumsuz durumların sebebi kötü ruhlarla bağlanmıştır.¹ Dolayısıyla kötü ruhlardan korunmak ve kişinin ruhunun kaybedilmesini engellemenin bu tür uygulamalarla gerçekleşeceğine inanılmıştır. Bu anlayışı etkileyen bir husus da Türklerin yaşadığı bozkır coğrafyası olmuştur. Zira sert bozkır coğrafyası ve yaşamı Türklerin her daim saldırılara hazır, dinç ve dinamik olmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla bu koşullara uyum sağlamalarını, hazırlıklı olmalarının yanı sıra yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan temel unsur sağlık olmuş ve çeşitli sağaltım yöntemleri geliştirmişlerdir. Doğa ve toprakla

¹ Kübra Altın Yıldız, "Hastalık Adları Bağlamında Kötü Ruhların Dönüşümü: Türkistan'dan Anadolu'ya", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 19, 1 (2019): 163.

iç içe yaşayan Türkler, karşılaştıkları sağlık problemlerini daha çok dinî inançların hâkim olduğu halk hekimliği ile çözmeye çalışmışlardır.² Eski Türklerde beden ile ruhun korunmasını sağlayan şıfalandırıcı ve koruyucu uygulamaların merkezinde kamlar³ yer almıştır. Kamların tedavi alanındaki en önemli işlevi ruhlarla insanlar arasında aracı olabilmeleri, dünyalar arası yolculuk gerçekleştirebilmeleri olmuştur.⁴ Dahası kamlar hastalıkların kaynağını açıklamaları ve şıfacılık ritüellerini yöneten kişiler olarak toplumsal yaşamın önde gelen bireyleri arasında yer almışlardır. Türk şıfacılığında kamlar dışında baksılar (kamlığın büyüsel tedavi yöntemlerini uygulayan büyücü hekimlerin uyguladığı tıbbi yöntemler) ve otacı, emci veya atasagun adı verilen (droglar ve diğer maddî tedavi yöntemlerinin kullanıldığı, o dönemin maddî tıbbi anlayışını gösteren hekimlik) tıbbi uygulayıcılar da var olmuşlardır.⁵

Kamlık hakkında yapılan çalışmalar genellikle dinî ve ritüel yönleri etrafında şekillenmiş, şıfacılık pratikleri ise bu eksenin bir parçası olarak ele alınmıştır. Bununla beraber kadınların kamlıkta üstlendikleri rol literatürde daha sınırlı düzeyde değerlendirilmiştir. Oysa kadın kamlar, doğurganlık, çocukların korunması, hastalıkların şıfalandırılması ve koruyucu önlemler gibi alanlarda önemli işlevler üstlenmişlerdir. Erkek kamlar gibi toplumda manevî otorite sahibi olmuşlardır. Kadınların toplumdaki etkin konumu, sağlık, şıfalandırma, koruyuculuk gibi kavramlar üzerinde kadın merkezli bir ritüel alanına sahip olması bakımından önem arz etmektedir. Çalışmada cinsiyet biyolojik farklılık kapsamında ele alınmamaktadır. Çalışma, özellikle kadınlara atfedilen toplumsal rollerin, şıfacılık pratiklerinin ortaya çıkışı, uygulanışı ve aktarımı üzerindeki etkileri bağlamında incelemeyi hedeflemektedir.

Anadolu coğrafyasındaki şıfacılığın tanımlaması olan halk hekimliği de hastalıkların tedavi edilmesine yönelik tek düze şıfacılık alanından ziyade kamlık gibi inanç sistemleri, kültürel bellek, ritüeller, toplumsal cinsiyet ve şıfacılık özelliklerinin aktarımı gibi çok boyutlu bir yapıyı teşkil etmiştir. İç içe geçmiş bütüncül bir bilgi alanı olan halk hekimliğinde “şıfa” kavramı biyolojik iyileşmenin yanı sıra meşrui bir kimliğe dayalı kültürel sağaltım şeklini ifade etmiştir. Dolayısıyla Anadolu halk hekimliğinde ocaklık sistemi tıpkı kamlık gibi çok katmanlı yapını kurumsallaşmış örnekleri arasında yer almıştır.

Anadolu halk hekimliğinin temeli olan ocaklılar ve ocaklı geleneği, mevcut literatürde kamlıktan başlayarak günümüze ulaşan tarihî bir eksen dahilinde ele

² Ali Haydar Bayat, “İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet”, *Türkler Ansiklopedisi C.3*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2022), 808.

³ Çalışmamızda şaman kelimesi yerine Türkçe olan kam kelimesi kullanılmıştır.

⁴ Michel Perrin, *şamanizm*, çev. Bülent Arıbaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 15-6; Sâdettin Buluç, “şaman”, *MEB İslam Ansiklopedisi C. 11*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 310; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün şamanizm* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 72; Adem Öger ve Tugba Gönel, “Uygur Türkleri Arasında şamanlar ve Tedavi Yöntemleri”, *Turkish Studies* 6,4 (2011): 237.

⁵ Bayat, “İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet”, 809.

alınmıştır.⁶ Ocaklı geleneğinde yer alan kadınlar ise bu tarihî seyir içinde sürekliliği sağlayan unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu bakış açısı, kadınların şifacılık geleneğinin aktarıcısı oldukları yönünde bir düşüncüyü ön plana çıkarmakta, onların bu gelenek içindeki cinsiyet temelli rollerini, varsa ritüel farklılıklarını, hangi alanda çoğunlukta olduklarına dair bir görüş sunmamaktadır. Bu durum, mevcut literatürde kadınların şifacı olarak “temsil” düzeylerini belirtmekte ancak gelenek içinde aktif işlevleri bakımından özne olarak değerlendirilmediklerini göstermektedir.

Çalışmanın temel problemi, kadınların kamlıktan başlayan rollerinin Anadolu’daki ocaklı geleneğindeki yansımaları kapsamında sadece tarihî bir devamlılığın uzantısı mı oldukları yoksa cinsiyet temeli üzerinde farklı ritüeller kapsamında değişik tedavi yöntemleri üreterek özne konumunda mı oldukları sorusudur. Bu soru çerçevesinde şifacılık alanında kadınların kamlık anlayışının İslâmiyet sonrası geçirdiği dönüşüm, coğrafi, dinî ve kültürel değişimin sonucu olmasının yanı sıra ritüellerdeki otoritenin cinsiyet bağlamındaki değişimini de ele alacaktır.

Çalışmanın amacı ise öncelikle kısaca Anadolu halk hekimliği kapsamında kadın ocaklıların yer aldığı konumu tarihî seyir ve sürekliliğin ötesine taşıyarak, cinsiyetin şifacılığın üretilmesi ve uygulanmasındaki önemi ve düzeyinin ne olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca kamlığın, İslâmiyet sonrasındaki dönüşümü ve ocaklık geleneğindeki şifacılık kimliğinin el verme, el alma gibi aktarım mekanizmalarıyla beraber incelenecektir. Bu amaç çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulan bilgiler nitel bir araştırma olup, literatür taramasıyla elde edilmiştir. Öte yandan bu bilgiler tarih, din antropolojisi ve halk hekimliği alanındaki araştırmalar karşılaştırılmalı bir perspektifle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma, etnografik saha araştırmasına dayanmaktan ziyade literatür merkezli karşılaştırmalı tarihî ve kültürel bir inceleme niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda çalışma Türk kültürü çerçevesinde kadın şifacılığı sürekliliğini kamlık-ocaklık hattı içerisinde, cinsiyet eksenli bir perspektifle yeniden yorumlamaya çalışmaktadır. Bu yönüyle çalışma, kadın şifacıları kültürel sürekliliğin taşıyıcıları olarak değil, şifacılık bilgisini üreten, uygulayan, yaşatan, kültür dâhilinde anlamlandıran ve sonraki kuşaklara aktaran aktörler olarak değerlendirmesi bakımından mevcut literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Eski Türk İnanç Sistemi İçinde Kadın Kamlar ve Şifacı Kimlikleri

Eski Türkler, hastalığı bedensel işleyişte ortaya çıkan sıradan bir rahatsızlıktan ziyade insan ile kozmik düzen arasındaki dengenin bozulmasıyla ilişkilendirmişlerdir. Aynı zamanda bu işleyişin bozulmasıyla ortaya çıkan durum, metafizik bir olgu olarak manevî bir boyuta bürünmüştür. Bu bilgiler ışığında hastalıkların sebebi ise genellikle kötü ruhların, görünmeyen varlıkların ve doğaüstü kuvvetlerin sebep olduğu bir durum olarak

⁶ Orhan Acıpayamlı, “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 26, 1-2 (1969): 5; Melike Kaplan, “Geleneksel Tedavi Pratikleri ve Uygulayıcıları: “Kadın Şifacılar””, *Milli Folklor* 27, 108 (2015): 191.

nitelendirilmiştir.⁷ Dolayısıyla şifalanma süreci sadece fizikî iyileşmeye yönelik bir müdahale olarak kabul edilmemiştir. Sağaltımın fizikî dünya ve dünya ötesi âlem (spiritüel âlem) ile iletişim kurulmasıyla başarıya ulaşılabileceğine inanılmıştır. Söz konusu iletişim, doğaüstü güçlerle temas kurabildiği düşünülen araçlar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu araçlar, insan ve ruhanî dünya arasındaki ilişkiyi düzenleyerek toplumsal ve kozmolojik dengenin sürdürülmesinde işlevsel bir rol üstlenmişlerdir. Nitekim sürecin temel belirleyici unsurunu, özel niteliklere sahip “sıradan olmayan” araçlar oluşturmuştur.⁸ Eski Türk inanç sisteminde bu kişiler kam olarak adlandırılmıştır. Kamlar, hastalıkları iyileştiren sağaltıcılar olmaktan ziyade inanç sisteminin ve kültürel sürekliliğin taşıyıcısı, toplumsal düzenin ise sağlanmasında etkili olmuşlardır. Bu yönleriyle kamlar, ritüel otoritenin sahibi olarak şifacılık bilgisinin ötesinde toplumsal düzeyde bu bilgiyi yeniden üretme ve uygulama işleviyle birlikte kutsal bir alana sahip olmuşlardır.

Genel anlamıyla kamlar (cinsiyet ayrımı gözetmeksizin), ruhlar tarafından göreve çağrılan “seçilmiş” kişiler olup, kendilerine atfedilen bu görevi kabul etmek durumunda kalmışlardır.⁹ Ruhların gücünü kullanma, onları belirli düzeyde kontrol altında tutma, ruhların istek ve arzularının farkında olma, dünyalar arası seyahat edebilme, ruh kılavuzluğu yapabilme gibi kabiliyetleri onları sıradan insanlardan ayırarak manevî alanda korkuyla karışık saygı duyularak “şifacı” kimliği kazanmalarını sağlamıştır.¹⁰

Toplumsal cinsiyet¹¹ bağlamında değerlendirildiğinde, kadınların eski devirlerden günümüze şifacılık alanında ön planda oldukları görülmektedir. Nitekim tarihî veriler, arkeolojik bakiyeler, sözlü gelenekler ve kaya resimleri kadınların uhrevî, dinî ve şifacılık alanlardaki rollerinin eskilere dayandığını göstermesi bu görüşü desteklemektedir.¹² Bu çerçevede kamlık geleneği içinde en güçlü kamların kadınlar olduğu yönünde hatta kamlığın kadınlara özgü bir sanat olduğu görüşü ileri sürülmüştür.¹³ Öte yandan dinî ve

⁷ Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), 241.

⁸ Perrin, *Şamanizm*, 32.

⁹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 31.

¹⁰ Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022), 16,9; Eliade, *Şamanizm*, 23-4; Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, 89; Perrin, *Şamanizm*, 85; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 75; Fuzuli Bayat, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Şamanlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3, 13 (2010): 45.

¹¹ Toplumsal cinsiyet yani *gender* kavramını sosyolojik bir terim olarak literatüre ekleyen Ann Oakley, cinsiyeti biyolojik bir terim, toplumsal cinsiyeti ise psikolojik ve kültürel bir terim olarak değerlendirmektedir. Ona göre biyolojik olarak erkek ve kadının toplumsal cinsiyette erkeklik ve kadınlık olarak var olduğunu belirtmektedir. Yine Oakley, cinsiyeti biyolojik ve toplumsal cinsiyet arasında toplumsal bakımdan eşitsiz bir bölünme olarak açıklamaktadır. Ann Oakley, *Sex, Gender and Society* (England: Gower/Maurice Temple Smith, 1985), 158. Oakley, toplumsal cinsiyet temelinde yaptığı değerlendirmesiyle kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde oluşmuş olmasına dikkat çekmektedir. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat, 1999), 98.

¹² Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, 25-28; Hatice Aycan Aydoğan, “Geçmişten Günümüze Şifa Uygulamalarında Dişil Enerji ve Kadının Yeri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Halk Kültüründe Sağlık* içinde, ed. Ömür Ceylan (İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 2021), 312; Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, 55.

¹³ Kuman/Kıpçakların dil ve kültürlerine ait Codex Cumanicus’ta şaman anlamıyla verilen kam kelimesinin yanı sıra büyücü kadın olarak açıklanan *kam katun* kelimesi kamlık içerisinde kadınların varlığının önemli bir göstergesidir. Kaare Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. Kemal Aytaç (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 87-8.

tedavi uygulamalarının gizemli ve sırlı tecrübelerinin kadın kökenli olduğu da belirtilmektedir.¹⁴

Kadınların erkeklere nazaran yaşam alanlarında çocuklarla ve yaşlı kişilerle daha fazla temas hâlinde bulunmaları, toplumsal cinsiyet bağlamında şifacılık bilgisinin üretimi ve aktarımı açısından belirgin bir sosyokültürel yapıya sahip olmalarına zemin hazırlamıştır.¹⁵ Bu durum şifacılığın günlük yaşam pratikleri ve kuşaklar arası etkileşim yoluyla şekillendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle yaşlı kişilerin sahip olduğu bilgi birikiminin kadınlar tarafından gözlemlenerek içselleştirilmesi, şifacılık alanındaki otoritelerinin artmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyetin sosyal yaşamdaki iş bölümüne dayalı yapısı içerisinde kadınların doğayla kurdukları yakın ilişki, bitkiler konusunda uzmanlaşmalarına, bitkisel temelli sağaltım pratikleri geliştirmelerine zemin hazırlamıştır. Ayrıca kadınların doğurganlık ve neslin devamlılığı ile ilişkilendirilen toplumsal rolleri, onların biyolojik hatta sembolik düzlemde de yaşamın devamlılığını sağlayan ana özne konumuna yerleştirmiştir.¹⁶ Dolayısıyla bu faktörler kadınların şifacılık alanındaki otoritelerinin sosyal ve kültürel meşruiyetini pekiştirmiştir.

Kadın figürünün, bereket, doğurganlık, koruyuculuk, iyileştiricilik gibi niteliklerle ilişkilendirilmesi, onların biyolojik ve manevî düzlemde yaşamın sürekliliğini temsil eden bir unsur olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.¹⁷ Bu bağlamda üremenin tek sahibi olan, gebe kalabilme-doğum yapabilme gibi bir mucizeyle birlikte evlatlarıyla ilgilenen kadınlar, neslin devamındaki rolleri sebebiyle tinsel merkezin temel bileşenlerinden biri olarak görülmüş, aynı zamanda doğaüstü güçlerle ilişki kurabilen, kutsal alanla temas edebilen bir varlık olarak tasavvur edilmiştir.¹⁸ Bu algı, onların toplumsal yaşamda sadece biyolojik işlevlerle sınırlandırılmadığını, ritüel ve sembolik bir otorite alanına da sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan Umay Ana inancı, kadınlara atfedilen koruyucu ve yaşam sürdürücü niteliklerin en güçlü sembolik karşılıklarından biri olarak bu anlayışın en dikkat çekici örneklerinden birini oluşturmaktadır. Kadınların doğurganlık ve üreme üzerindeki rolleri onlara cinsiyet temelinde özel bir kutsiyet atfedilmesine de zemin hazırlamış; karanlık güçlerle ilişki kurabilen varlıklar olarak algılanmalarına da kaynaklık etmiştir. Dahası arkeolojik buluntular, sözlü gelenekler ve tarihî bilgiler kadınları şifacı, emçi, falcı, kozmik yolculukla

Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, 20; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 89; Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, 128; Özlem Demren, "Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Şamanizm", *Folklor/Edebiyat* 14, 56 (2008): 188

¹⁴ Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, 26; Derya Özcan Güler, "Geleneksel Kültürden Modern Uygulamalara: Kadın Şifacılar", *Folklor Akademik Dergisi* 5, 2 (2022): 331.

¹⁵ Özcan Güler, "Geleneksel Kültürden Modern Uygulamalara: Kadın Şifacılar", 330; Melike Kaplan, "Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın -Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma-" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008), 5-6.

¹⁶ Özcan Güler, "Geleneksel Kültürden Modern Uygulamalara: Kadın Şifacılar", 331.

¹⁷ Aydoğan, "Geçmişten Günümüze Şifa Uygulamalarında Dişil Enerji ve Kadının Yeri Üzerine Bir Değerlendirme", 312.

¹⁸ Bayat, "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Şamanlar", 47; Muhammed Avşar ve Özlem Ünal, "Anadolu Halk Hekimliğinde Kadının Yeri ve Kadın Ocaklılar", *Folklor Akademik Dergisi* 7, 3 (2024): 991- 92.

ilişkilendiren figürler olarak tasvir etmekte, bu da onların en eski sağaltma metotlarını bilen ve başarıyla uygulayan kişiler olduklarını göstermektedir.¹⁹

Kadın kamlar hakkında bilgi vermeden önce onların toplumsal alanda sahip oldukları ritüel alanlarındaki otoritelerinin açıklanması gerekmektedir. Bu açıklama ana argümanı ile toplumsal cinsiyet bağlamında ele alındığında kadınların sadece biyolojik cinsiyetleriyle toplumda var olmadıklarını göstermektedir. Kısacası kadın kamların otoritesi sadece biyolojik cinsiyetle açıklanabilecek bir durum değildir. Bu otoritenin ritüel bilgi, kutsal seçilmişlik ve kültürel aktarım mekanizmaları aracılığıyla inşa edildiği söylenebilir. Kadınların şifacılığı daha önce bahsedilen özel durumlarıyla değerlendirildiğinde cinsiyet bakımından öne çıktıklarını göstermektedir. Bununla birlikte kadınların şifacı kimliğiyle ürettikleri sağaltım yöntemleri, onların toplumsal ya da kültürel kodlarla ürettikleri bilgilerle oluşmadığını, aynı zamanda bu kimliğin kuşaktan kuşağa aktararak kazanılmış bir otorite alanına sahip olduklarının göstergesidir. Belirtilen argüman kadınların neden ve nasıl şifacı olduklarının ve bu otoritenin taşıyıcısı olduklarının açıklayıcısı durumundadır.

Kadın kamlar²⁰ erkek kamlar gibi eski Türk toplumunun yaşantısında din adamlığı ya da büyücülükleriyle ön planda olmamışlardır. Onların toplumsal açıdan başlıca işlevleri kamlık yaparak rehber, koruyucu ve sağaltıcı olarak toplumsal düzene katkı sağlamaktır. Öte yandan kamlık vasıtasıyla yaşayan insanlar ve ölü insanlar arasında canlı bir aracıdırlar, geçmiş ile gelecek arasında bağ kurarlar, âlemler arası seyahat yaparlar ve ruhlara hâkim olabilirler.²¹ Ruhlar ve özel bilgiler vasıtasıyla hastalıkların kaynağını açıklayabilirler. Tüm bu özellikleri kamlığın sıradan bir meslekten ziyade kutsal bir seçilmişlik hâli olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Özetle kadın kamlar, eski Türk inanç sistemi içerisinde ritüellerde yer alan bir figür olmaktan ziyade şifacılık geleneğinin oluşması ve devamlılığının sağlanmasında etkin olan, bu geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılabilecek kültürel hafızada canlı tutulmasını sağlayan temel unsur olarak yer almışlardır. Kadın kamların sahip oldukları manevî ve uhrevî güç, sağaltım ve ritüel bilgilerinin şifacılık alanıyla birlikte toplumsal düzenin sağlanmasında da etkili olduğunu göstermektedir. Bu anlayış cinsiyet temelli bakış açısı dahilinde kadınların bilgi birikimleri ve doğurganlık özellikleriyle etkin statüye sahip olduklarının işaretidir.

¹⁹ Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, 20.

²⁰ Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman* adlı eserinde bilimsel veriler ışığında kadın kamların daha öncelikli oldukları konusunda fikir birliği bulunsa da çağdaş şaman efsane ve memaratlarında kadın kamların çok yer almadıklarından bahsetmektedir. Ayrıca yine Bayat, bu anlatılarda kadın kamların erkeklerden daha zayıf olduğunun vurgulandığının altını çizmekte, bu durumun erkek kamların lehine bir gelişme sergilediğini de belirtmektedir. Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, 13.

²¹ Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, 97.

2. Halk Hekimliğinin Anadolu'daki Temsilcileri: Kadın Ocaklılar

Halk hekimliğinin tedavi pratiği olan halk tıbbı, bütüncül yani holistik bir sağlık anlayışına dayanmakta olup, geleneksel pratikleriyle birlikte günümüzde tamamlayıcı ya da alternatif/popüler tıp uygulamalarının tarihî ve kavramsal zeminini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, halk tıbbının sadece tedavi edici bir sistemle birlikte kültürel bilgi birikimi ve aktarımıyla süreklilik kazanan bir sağlık anlayışı olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel sağaltım uygulamaları içinde olan şifacıların günümüzde varlıklarını sürdürmelerinde ise bireyin biyolojik, ruhsal ve toplumsal bütünlüğünü esas alan bu bütüncül sağlık anlayışının toplumsal düzeyde karşılık bulmaya devam etmesi belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır.²²

Anadolu halk hekimliği, hastalıkların giderilmesine yönelik geleneksel şifacılık yöntemlerinden oluşan bir alandan ziyade kültürel hafıza, çeşitli ritüeller, inanç unsurları ve toplumsal düzenin bir arada olduğu çok katmanlı bir kültürel sistemi muhteva etmektedir. Söz konusu sistem dâhilinde ocaklık kurumu, halk şifacılığının en köklü ve devamlılığa sahip temsil alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ocaklık geleneği²³, belirli hastalıkların tedavisine yönelik uzmanlaşmış şifacı aileler etrafında şekillenen ve meşruiyetini büyük ölçüde inanç temelli kabullerde alan bir yapı olarak nitelendirilmektedir.²⁴ Nitekim ocak kavramı²⁵, belirli bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile olarak tanımlanmakla beraber bu kişilerin belirli rahatsızlıkları iyileştirme kudretine sahip, bu hastalıklara ilişkin tedavi yöntemlerini bilen ve bu bilgiyi kuşaktan kuşağa aktaran kişiler olarak kabul edilmektedir.²⁶ Bu çerçevede ocaklık, pratik tedavi uygulamalarına dayalı bir sistemden daha çok ritüel bilgi, sembolik aktarım ve toplumsal meşruiyet süreçleriyle bir arada olan geleneksel bir şifa sistemi olarak işlev

²² Kaplan, "Geleneksel Tedavi Pratikleri ve Uygulayıcıları: "Kadın Şifacılar", 190; Tuba Saltık Özkan, "Geleneksel Tıpta İyileşmenin İnanç Boyutu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar: Psikosomatik Tıp, Plasebo Etkisi ve Kuantum İyileşme", *Milli Folklor*, 24-95 (2012), 308.

²³ Ocak çeşitleri hakkında bilgi için bkz.: H. Volkan Acar, "Türk Halk Hekimliğinde Ocak Çeşitleri", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 7, 2 (2017): 56-70; Satı Kumartaşlıoğlu, *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü* (Konya: Kömen Yayınları, 2016); Avşar ve Ünalan, "Anadolu Halk Hekimliğinde Kadının Yeri ve Kadın Ocaklılar", 997-1001.

²⁴ Saltık Özkan, "Geleneksel Tıpta İyileşmenin İnanç Boyutu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar: Psikosomatik Tıp, Plasebo Etkisi ve Kuantum İyileşme", 310.

²⁵ Ocak kavramı ile ocaklık arasındaki ilişkinin varlığına dair pek çok görüş bildirilmiştir. Nitekim Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ocaklık kavramının açıklaması ocak kelimesinde verilmiştir. TDK Sözlük Erişim Tarihi: 12.05.2026. Öte yandan literatürde söz konusu iki kavram arasındaki ilişkiye dair çalışmalarda yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: Pertev N. Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984), 113-15; Ayşe Duvarcı, "Türk Halk Hekimliğinde Ocaklar", *Milli Folklor* 7,1 (1990): 34; Bayram Durbilmez, "Anadolu'da Yaşayan Halk Hekimi Kamlar/Şamanlar: Ocaklılar", *Türkmen Bilgesi Fikret Türkmen Armağanı* içinde, ed. İbrahim Dilek ve Ferah Türker, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2015), 99.

²⁶ TDK Sözlük, Erişim Tarihi: 12.05.2026; Duvarcı, "Türk Halk Hekimliğinde Ocaklar", 35; Yusuf Ziya Sümbüllü ve Seda Dedeşin, "Geleneksel Ocaklık Kültürü Bağlamında Toparlık Ocağı", *Sanat ve İkonografi Dergisi* 2 (2022): 36; Fatoş Yalçınkaya, "Halk Hekimliğinde Sağaltma Yöntem ve Teknikleri", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 1, 2 (2019): 71.

görmektedir. Ocaklılar çoğu zaman hastalardan maddî bir karşılık talep etmemekte ve büyük ölçüde kadınlardan oluşan bir şifacılık geleneği içinde yer almaktadırlar.²⁷

Anadolu coğrafyasına özgü geleneksel tedavi kurumlarından biri olan ocaklar, hastalıkları sağaltma yöntemlerinde zaman zaman büyüsel ve ritüel temelli yöntemlere başvurmaktadırlar.²⁸ Ocaklı olarak adlandırılan bu yapılar, belirli hastalıkları kendilerine özgü olağanüstü yetenekler ve manevî güç aracılığıyla tedavi ettiklerine inanılan bireyler ya da ailelerden oluşmaktadır. Bu çerçevede ocaklık geleneği, farklı hastalıklara yönelik uzmanlaşmış alt kategorilere ayrılmaktadır. Nitekim sarılık ocağı, siğil ocağı, sıtma ocağı, albastı ocağı, uçuk ocağı, kısırlık ocağı, kurşun dökme ocağı, romatizma ocağı, temre ocağı, egzama ocağı gibi çeşitli ocak türleri Anadolu halk hekimliği içerisinde yer almaktadır.²⁹

Ocaklarda tedavi süreci, toplumsal cinsiyet temelli bir iş bölümü üzerinden şekillenmektedir. Erkek hastalara erkek ocaklıların, kadın hastalara ise kadın ocaklıların müdahale etmesi, şifacılık pratiklerinin toplumsal cinsiyet normlarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Ocaklılar genellikle bir veya birden fazla hastalık alanında uzmanlaşmakta; hangi hastalık ya da hastalıklar konusunda uzmanlaşmış ise sadece o alanlarda şifa verme yetkisine sahip oldukları kabul edilmektedir.³⁰ Bu durum ocaklık geleneğinin sadece hastalık temelli bir uzmanlaşma yapısından ibaret olmadığını, cinsiyetlendirilmiş bir uzmanlaşma yapısı üzerinden örgütlenen sosyal bir şifa sistemi olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla şifacılık anlayışı sadece bireysel yetenek ve inanç temelli bir faaliyet olmamıştır. Daha çok toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda yapılandırılmış bir bilgi ve otorite alanı olduğu görülmektedir. Nitekim belirli hastalık gruplarının tedavisinde kadın ve erkek ocaklıların farklı işlevler üstlenmesi, şifanın toplumsal olarak cinsiyet üzerinden dağıtıldığını ve böylece şifanın sosyal örgütlenmenin cinsiyet temelli bir uzmanlaşma modeli içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Ocaklık kurumunda özellikle kadın ocaklılar, manevî ve uhrevî güçleri, geleneksel bilgi birikimleriyle birlikte geçmişten gelen şifacılık alanının korunması, sürdürülmesi ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir role sahip olmuşlardır.³¹ Halk hazarında “şifacı” kimliğine sahip olmaları ve bunu bir ritüel otoritesi olarak kullanmaları genellikle kutsal addedilen bir soy ağacı ya da manevî bir aktarımla ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede aktarım “el alma/el verme” yöntemiyle gerçekleşmiştir. Gerçekleştirilen aktarım, sadece belirli tedavi usulleri öğretilmesini sağlamamış, şifa verme kudretinin de manevî izinle

²⁷ Acar, “Türk Halk Hekimliğindeki Ocak Çeşitleri”, 55.

²⁸ Satı Kumartaşlıoğlu, “Ocaklı Kadınlar ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarımı”, *Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kadın* içinde, ed. Ali Yakıcı vd (Ankara: Berikan Yayınevi, 2024), 274; Saltık Özkan, “Geleneksel Tıpta İyileşmenin İnanç Boyutu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar: Psikosomatik Tıp, Plasebo Etkisi ve Kuantum İyileşme”, 309.

²⁹ Gülnur Öngel, “Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar” (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 1997), 10-6; Duvarcı, “Türk Halk Hekimliğinde Ocaklar”, 35-6; Acıpayamlı, “Türk Folklorunda Halk Hekimliği”, 5.

³⁰ Kaplan, “Geleneksel Tedavi Pratikleri ve Uygulayıcıları: “Kadın Şifacılar”, 194.

³¹ Yalçınkaya, “Halk Hekimliğinde Sağaltma Yöntem ve Teknikleri”, 71; Avşar ve Ünal, “Anadolu Halk Hekimliğinde Kadının Yeri ve Kadın Ocaklılar”, 992.

devredilmesini ifade etmiştir. Eski Türk inanç sisteminin bir parçası olan kadın kamlar gibi Anadolu’da da kadın ocaklılar, toplumsal düzeyde sadece hastalıklarla ilgilenen kişilerin yanı sıra geleneksel şifacılık bilgisinin temsili ve bilgi birikiminin ritüeller aracılığıyla tekrar tekrar üretilmesini sağlayan ana faktör olmuşlardır. Dolayısıyla kadın ocaklılar Anadolu halk hekimliğinde koruyucu ve sürdürücü işlevi sağlayan önemli temsilciler arasında yer almışlardır.

Ocaklık geleneği, kökenini kutsallık atfedilen soy ilişkileri ve manevî yetkinlik düşüncesinden alan geleneksel şifacılık sistemi çerçevesinde şekillenmiştir.³² Bu anlayış bağlamında şifa verme ve sağaltım kudreti, sıradan bir öğrenme süreciyle elde edilen şahsî bir becerinin ötesinde, kutsal ve ilâhî olduğuna inanılan, belirli ritüeller aracılığıyla kuşaktan kuşağa devredilen özel bir yetki alanını ifade etmiştir. Dolayısıyla ocaklı olarak elde edilen kimlik, sadece tedavinin uygulanmasını sağlayan kişinin ötesinde toplum tarafından tanınan ve ilâhî/manevî meşruiyetle desteklenen bir otoritenin temsilcisi olmuştur. Söz konusu yapı içerisinde kadın ocaklılar ise doğum süreçleri, lohusalık zamanları, çocuk bakımı, ruhsal sıkıntılar, kadın hastalıkları, nazarın yanı sıra koruyucu uygulamaların gerçekleştirilmesinde etkin rol üstlenmişlerdir. Sağaltım sırasında kullandıkları yöntemler ve ritüeller vasıtasıyla bireyin fizikî iyileşmesine katkı sağlarken, aile ve toplum düzeninin sağlanması ve devamlılığına yönelik işlev de üstlenmişlerdir. Bu bağlamda kadın ocaklılar, eski Türk şifacılık geleneğinin temsilcisi olan kadın kamlar gibi sağaltım uygulamalarında sadece tedavi eden kişiler olmanın ötesinde, manevî ve ruhsal dengeyi sağlayan, toplumsal düzeni koruyan ritüel otoriteleri olarak var olmuşlardır.

Kamlık ile ocaklık, farklı tarihî süreçlerin ve dinî anlayışların şifacılık alanını temsil ediyor gibi görünseler de temelde her iki yapının özneleri toplum tarafından tanınan ve meşru kabul edilen bir şifacı otoritesine sahiptirler. Kimliklerini kazanmaları hususunda geçirdikleri süreçler farklılık arz etmiş olsa da her iki şifacılık geleneği de geçen zamana bakılmaksızın sağaltım yeteneğinin sıradan insanlara ait olmayan özel bir güç ile seçilmiş olma durumu oldukça önemlidir.³³ Bu durum, şifacılık uygulamalarının teknik bir tedavi yöntemi olmaktan ziyade toplumsal kabul, ritüel otorite ve manevî meşrutiyyetin temel olduğu kültürel bir kurum olduklarını ortaya koymaktadır.

Kadın ocaklıların işlevleri toplumsal bağlamda değerlendirildiğinde güvenilen, başvuru ve saygı duyulan figürler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Tıbbi tedavilere ulaşımının daha kısıtlı olduğu dönemlerde sağlık hizmetlerinin tamamlayıcısı olarak rol de üstlenmişlerdir. Dolayısıyla şifacı niteliğiyle ocaklılar, toplumun sağlık hizmetlerinden

³² Miyase Güzel Yanpınar, “Ocak Temelli Halk Hekimliği Uygulamaları: Konya Örneği”, *Türk Halk Bilimi Araştırmaları* içinde, ed. Haktan Kaplan (Gaziantep: Özgür Yayınları, 2025), 87.

³³ Gülay Hoştaş, “Türk Şifacılığında Süreklilik ve Değişim: Kamlıktan Ocaklığa”, *Dr. Yakup Ömeroğlu Anısına Genç Türkologlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, ed. Ozan Yılmaz vd., (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2025), 251.

bir şekilde yararlanılması hususunda alternatif merkez niteliğinde olmuşlardır.³⁴ Öte yandan salgın hastalıklar gibi bazı toplumsal kriz anlarında ve ani ölümler gibi beklenmedik durumlar karşısında manevî duyguların yükseltilmesi için başvuru alan kişiler arasında yer almışlardır. Bu durum ocaklıların toplum içindeki sosyal konumlarının daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Sosyal konumlarının güçlenmesine etki eden bir başka durum ise onların şifacılık uygulamalarının inanç dünyasıyla ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır.³⁵ Çeşitli dualar ve ritüellerde söylenen “*El benim değil, Fatma (Fadime) Anamızın eli*”³⁶ gibi sözler, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve bildikleri velilerin adlarının zikredilmesi, “üç Kulhu” (ihlas) gibi dualar eski Türk inancının izleriyle birlikte İslâmî unsurların sentezlendiği bir yapıdan oluşmaktadır.³⁷ Benzer şekilde ritüellerde sözlerin belirli sayılarda tekrar edilmesi de bu yapının önemli bir parçasıdır. Konya-Derebucak’taki Bulamaç ocağında ocaklı kadınların hasta kişilerin sağaltımını gerçekleştirirken “*Al alacağını, ver vereceğini*” ifadesini üç kez tekrar etmeleri bu hususun bir örneğini teşkil etmektedir.³⁸ Bu hususlar, halk hekimliğinin kökeninde yer alan eski Türk inancı ve şifacılık geleneğinden bağımsız olmadığını zamanla meydana gelen dönüşümlerle birlikte farklı inanç unsurlarını kendi bünyesinde barındırarak süreklilik arz ettiğini göstermektedir. Bu anlayışın Anadolu’daki en önemli temsilcisi olarak kadın ocaklılar, eski Türk şifacılık geleneği ile Anadolu halk inançları arasına kültürel bir köprü vazifesine sahip olmuşlardır. Bu kişiler sadece hastalıkları tedavi eden kişiler değil, aynı zamanda geçmişten gelen bilgi birikimini aktaran ve kültürel belleği taşıyan aktörler olarak öne çıkmışlardır.³⁹ Dolayısıyla kadın ocaklılar, Türk kültür tarihinde şifacılık geleneğinin sürekliliğini sağlayan kadın figürlerin başında yer almakta; bu geleneğin kamlıktan beslenen ancak İslâmî ve yerel kültürel unsurlarla yeniden biçimlenmiş bir devamı olarak değerlendirilmektedirler.

3. Kadın Kamlar-Kadın Ocaklılar Arasındaki Kültürel Süreklilik ve Tedavi Pratikleri

Türk şifacılık geleneğinde sağaltım anlayışının sadece kişinin biyolojik iyileşmesini sağlama süreci olarak algılanmadığını, kültürel, toplumsal ve ritüel alanlarında anlamlara sahip olan çok katmanlı bir yapıdan müteşekkil olduğundan söz etmiştik. Geçmişten günümüze bu yapı içerisinde cinsiyet bağlamında kadınların şifacılığın uygulayıcısı ve

³⁴ Hicran Karataş, “Türkiye’de Halk Hekimliği Uygulama Alanında İki Ekol: Şifacılar ve Hekimler”, *Folklor/Edebiyat* 27,1 (2021): 86.

³⁵ Fatma Koçer Ertürk ve Halil Altay Göde, “Halk Hekimliği Uygulamalarında Isparta Örneği ve Halk Hekimliğinin Geleneksel Tamamlayıcı Tıpa Dönüşümü”, *Halk Kültüründe Sağlık* içinde, ed. Ömür Ceylan (İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 2021), 121.

³⁶ Sağaltımda ya da doğumda ritüellerinde kullanılan “*Benim elim değil Umay ananın eli*” ifadesinin zamanla “*El benim değil, Fatma (Fadime) Anamızın eli*” şekline dönüşmesi, Umay Ana kültünün Anadolu’da Fatma Ana inancı etrafında yeniden yorumlanarak süreklilik kazandığını göstermektedir. Adem Koç, “Güruh-ı Naci’nin Saçlı Bacıları: Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Kadın Olmak”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 7, 12 (2015): 134.

³⁷ Kumartaşlıoğlu, “Ocaklı Kadınlar ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarımı”, 271; Gülten Küçükbasmacı, “Kastamonu Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği”, *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi* 2,3 (2024):110.

³⁸ Bu sözlerin üç kere tekrar edilmesinin sebebi anlatımın güçlü kılınması ve uygulamanın etkinliğini de arttırmaktır. Bekir Direkçi vd., “Konya-Derebucak’ta Bir Sağaltım Uygulaması: Bulamaç Atma”, *Milli Folklor* 18,139 (2023): 39.

³⁹ Avcı ve Ünal, “Anadolu Halk Hekimliğinde Kadının Yeri ve Kadın Ocaklılar”, 992.

taşıyıcısı olarak özel bir konuma sahip olmuşlardır. Tarihî süreç içerisinde kadın şifacılığının iki figürü olan kadın kamlar ile kadın ocaklılar arasındaki ilişkinin doğrudan devam eden bir geleneğin ötesinde şifacılığın kutsallıkla ilişkilendirilmesi ve kadın cinsiyetine atfedilen tedavi edici rolün kültürel hafıza içerisinde dönüşerek günümüze ulaşması üzerinden okunmalıdır. Bu kapsamda kadınların şifacılık geleneğindeki rolü tarihî süreklilik içinde pasif taşıyıcılık ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda mevcut tedavi ve inanç sistemlerini yeniden üreten ve kültürel öğelerle birlikte dönüştüren aktif öznelerdir. Yaşar Kalafat'a göre kamlık, zamanla ve İslamiyet ile birlikte fonksiyon dağılımına uğramış ve oluşan yeni çevrede aslî karakterini muhafaza edememiştir. Kamlık fonksiyonlarının dağılmasıyla görevlerini üstlenen yeni figürler ortaya çıkmıştır. Onun dinî fonksiyonunu derviş, velî, şeyh ve âşık gibi İslâmî karakterli kişiler temsil etmiştir. Hekimlik ve doktorluk fonksiyonunu ise ocaklılar, emci kadınlar ve çıkıkçılar devralmıştır. Kehanet ve falcılık fonksiyonunu ise falcılar, büyücüler, cinci veya cinli tipler devam ettirmiştir.⁴⁰ Benzer şekilde Ruhi Ersoy, "Kadın Kamlar'dan Göçerevli Türkmenler'de "Ebelik" Kurumu'na Dönüşüm" adlı çalışmada Anadolu'da halk hekimliği içindeki ebelik kurumunun kadın kamlık geleneğinin dönüşüme uğramış bir uzantısı olarak değerlendirmiş, bu sürekliliğin el verme yöntemi aracılığıyla korunduğunu ve aktarıldığını belirtmiştir.⁴¹

Toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde ise kadınların erkeklere nazaran daha özel ve belirli alanlarda özellikle de kendi cinsiyetlerini ilgilendiren konularda ön planda oldukları görülmektedir. Bu çerçevede kadın ocaklıların tedavi alanları değerlendirildiğinde, özellikle kadın sağlığı ve çocukluk dönemi hastalıklarıyla ilişkili rahatsızlıkların ön plana çıktığı görülmektedir.⁴² Doğum, lohusalık, süt kesilmesi, kısırlık ve kadın üreme sağlığına ilişkin sorunlar kadın ocaklıların başlıca uzmanlık alanları arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra nazar, çocuklarda görülen an hastalıklar, huzursuzluk gibi durumlar da kadın ocaklıların müdahale ettiği yaygın şifa alanlarını teşkil etmektedir. Bu durum kadın ocaklıların genel halk hekimliği içerisinde yer alan uygulayıcılar olmalarıyla birlikte biyolojik ve kültürel olarak "kadın ve çocuk sağlığı" ekseninde yoğunlaşan şifacılık pratiği olarak temayüz etmektedir. Bu uzmanlaşma alanı, eski Türk inancından itibaren mahremiyet alanının belirgin olduğunu ve sağaltımın cinsiyet temelli bir uzmanlaşma üzerinden şekillendiği yorumunun yapılmasına imkân tanımaktadır. Aynı anlayışın İslâmiyet sonrası ocaklılarda da devam ettiği görülmektedir.

⁴⁰ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnancının İzleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999), 79.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ruhi Ersoy, "Kadın Kamlar'dan Göçerevli Türkmenler'de "Ebelik" Kurumu'na Dönüşüm", *Türkbilig* 13 (2007): 60-71.

⁴² Kadın ocaklıların bu hastalıklar dışında farklı hastalıkların tedavisinde de rol aldıkları bilinmektedir. Bu hususa dair bazı örnekler için bkz.: Bahar Akpınar, "Sağlık-Kültür Ekseninde Ocak Kültürü ve Halk Hekimliği: Eskil-Aksaray Örneği" (Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, 2020), 222-224; Özlem Ünal, "Alanya'da Halk Hekimliği" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2021), 370-75; Ayhan Karakaş, "Osmaniye Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12,31 (2015): 325-34; Fatma Zehra Donat, "Afyonkarahisar'da Ocaklı Kadınların Sağaltım Teknikleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 3,1 (2024): 108-10; Mehmet Yusuf Aslan, "Halk Hekimliğinde Kadın Şifacıların Rolü: Diyarbakır Örneği", *Folklor/Edebiyat* 31,123 (2025): 664-74.

Kadın ocaklıların uzmanlık alanları benzer hastalık gruplarında yoğunlaşmakla birlikte uygulanan sağaltım pratiklerindeki bölgesel farklılıklar şifacılığın tek tip bir sistemden ziyade yerel inanç ve kültürel kodlarla şekillenen esnek bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir⁴³. Öte yandan tarihî süreç içerisinde kadın şifacıların kimliklerini kazanması, kadının bedeninin doğurganlık, bereket, annelik gibi unsurlarla ilişkilendirilmesiyle doğrudan ilişkili olmuştur.⁴⁴ Bu çerçevede kadın, şifacı kimliğiyle birlikte “koruyan, şefkat gösteren” kişi olarak nitelendirilmesine zemin hazırlamıştır.⁴⁵ Bu husus, kadın şifacılığının toplumsal cinsiyet kalıplarıyla uyumlu olduğunu da göstermektedir.⁴⁶ Kadın cinsiyetine atfedilen anaç ve koruyucu nitelikler ocaklık geleneği içinde İslâmî inanç çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. Özellikle kadın ocaklıların dua, niyet, temas gibi ritüel öğeleri sembolik aktarım yoluyla sağaltım uygulamalarına dâhil etmeleri, şifacılık anlayışındaki dönüşümü görünür kılmakta; benzer şekilde nazar, albastı ve lohusalık gibi uygulamalarda eski inanç unsurlarının İslâmî referanslarla birlikte kullanılması, söz konusu dönüşümün kadın şifacılar aracılığıyla gerçekleştiğine işaret etmektedir. Ayrıca ritüellerde başvurulan bu manevî unsurlar şifacılığın sadece maddî araçlara dayalı olmadığını da göstermektedir. Bununla birlikte kadınlar, şifacılık alanında mevcut ritüelleri uygulayan kişiler olmanın yanı sıra bu ritüelleri yerel ihtiyaçlar ve kültürel dönüşümler doğrultusunda yeniden yorumlayan ve şekillendiren etkin aktörler olarak öne çıkmaktadırlar.

Toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirme yapıldığında kadın kamların erkek kamlara nispeten hastalıkların tespiti ve tedavisi hususunda daha farklı metotlara başvurdukları ve kendilerine özgü yöntemler uyguladıkları görülmektedir. Literatürde, kadın kamların sağaltım sırasında çıplak kamlık yaptıkları, ruhları korkutmak ve hastalıkları bertaraf etmek amacıyla cinsel organlarını gösterdiklerine dair bilgiler bu yöntemler arasında zikredilmektedir. Bunun yanı sıra, hastalığa neden olduğu varsayılan ruhun ağız yoluyla çekilerek dışarı atılması ya da ateş unsuru aracılığıyla arındırılması gibi uygulamalar da kadın kamlara atfedilen tedavi pratikleri arasında yer almaktadır.⁴⁷ Nitekim kamlık geleneğinin devamı niteliğindeki kadın ocaklılar da benzer şekilde hastalıkların tedavisinde geleneksel ve ritüel temelli yöntemler kullanmaktadırlar.

Kadın kamlar ve kadın ocaklılar arasındaki süreklilik hususu özellikle şifanın aktarım biçiminde ve kimlik kazanma aşamasında belirginleşmektedir.⁴⁸ Her iki gelenekte de bilgi

⁴³ Ritüellerin farklılığına dair bkz.: Avşar ve Ünal, “Anadolu Halk Hekimliğinde Kadının Yeri ve Kadın Ocaklılar”, 996; Karakaş, “Osmaniye Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, 322-34; Recep Demir, “Bir Halk Hekimliği Uygulaması Örneği: “Gelincik Kesme”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13,30 (2020): 741.

⁴⁴ Özcan Güler, “Geleneksel Kültürden Modern Uygulamalara: Kadın Şifacılar”, 334; Aydoğan, “Geçmişten Günümüze Şifa Uygulamalarında Dişil Enerji ve Kadının Yeri Üzerine Bir Değerlendirme”, 312.

⁴⁵ Avşar ve Ünal, “Anadolu Halk Hekimliğinde Kadının Yeri ve Kadın Ocaklılar”, 992.

⁴⁶ Aslıhan Haznedaroğlu, “Ana Siftesi ile Ana Küçüğü: Rize’de Halk Hekimliği Uygulamalarının İki Kutsal Öznesi, *Halk Kültüründe Sağlık* içinde, ed. Ömür Ceylan (İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 2021), 164.

⁴⁷ Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, 108.

⁴⁸ Türk şifacılığının sürekliliği ve şifacılık kimliğinin kazanılması hususunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Hoştaş, “Türk Şifacılığında Süreklilik ve Değişim: Kamlıktan Ocaklığa”, 249-55.

ve yetkinliğin yazılı bir eğitimden ziyade seçilmişlik, deneyim üzerinden nesiller arası aktarımı sağlanmaktadır. Bu aktarım süreci, teknik bir öğrenimden ziyade sembolik yetki devrinin de ön planda olduğu bir yapıyı arz etmektedir. Ocaklık geleneğinde erkek ve kadın şifacılar yer almakta; genel olarak erkek hastalara erkek ocaklılar, kadın hastalara ise kadın ocaklıların bakması, ocaklık statüsünün katı bir cinsiyet ya da soy bağı kuralına dayanmadığı, atadan oğula, anneden kıza ya da geline geçebileceği ancak bu durumun da mutlak bir zorunluluğa sahip olmadığı görülmektedir.⁴⁹ Ocaklı bireyler kendi soyundan olmayan kişilere de “el verme” yoluyla şifacılık yetisini aktarabilmekte, böylece büyüsel-manevî gücün sürekliliği sağlanmaktadır.⁵⁰ Bu yönüyle, “el verme” gibi benzer ritüeller şifacının toplumsal ve manevî meşruiyetini pekiştiren önemli bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu ile sınırlı olmayan bu süreklilik, günümüzde Türk dünyasının farklı bölgelerinde de gözlemlenebilmektedir. Nitekim Harezm bölgesinde kamlık geleneğinin izlerinin devam ettirildiği görülmektedir. Kaynaklarda, hastalıkların tedavisinde kamlara başvurulmaya devam edildiği, hatta kadın ve erkek kamların sayıca fazla olduğu ve şifa arayan kişilerin bu kamlara sıklıkla müracaat ettikleri belirtilmektedir.⁵¹ Bu durum kadınların şifacılık alanındaki varlığının tarihî süreç içinde ortadan kalkmadığını, farklı coğrafyalarda ve değişen kültürel şartlar altında varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Benzer şekilde Kırgız Türklerinde de halk hekimliği geleneği farklı adlandırmalar altında varlığını korumaktadır.⁵² Bu sürekliliğin bir diğer örneği Azerbaycan sahasında da görülmektedir. Nitekim Bakü ve çevresinde halk hekimliğini ifade etmek üzere kullanılan “Türkeçare” terimi, geleneksel şifa uygulamalarının günümüzde de varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Türkeçareciler, çeşitli hastalıkların tedavisinde geleneksel tıbbın yöntemlerinden yararlanmakta; bu yöntemlerin bir kısmı ise ritüel temelli uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Söz konusu sağaltım pratikleri, sayıları oldukça azalmış olan ocaklı kadınların yanı sıra aile büyükleri tarafından da uygulanmakta ve böylece geleneksel şifacılık bilgisinin kuşaktan kuşağa aktarımı sağlanmaktadır. Kamlar tarafından icra edilen nazar giderme ve sağaltım ritüellerinin günümüzdeki İslâmî motiflerle bütünleşerek ocaklı kadınlar aracılığıyla sürdürülmesi, geleneksel şifacılık uygulamalarının kültürel dönüşüme rağmen devamlılığını koruduğunu göstermektedir.⁵³ Kırgız Türk halk hekimliği de eski Türk dini, kamlık, atalar kültü gibi inanışlar temelinde şekillenmiş, İslâmiyet’in kabulü sonrasında ise geleneksel yaşantıya dâhil olan dinî unsurların etkisiyle gelişimini sürdürmüştür. Kırgız Türklerinin halk hekimliğinde

⁴⁹ Duvarcı, “Türk Halk Hekimliğinde Ocaklar”, 35; Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, 114.

⁵⁰ El verme ve el alma olayı kadınlar ya da erkekler arasında gerçekleşmektedir. Kadın, erkeğe veya erkek kadına el vermemektedir. Kaplan, “Geleneksel Tedavi Pratikleri ve Uygulayıcıları: “Kadın Şifacılar”, 194; Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, 114.

⁵¹ Seda Yılmaz Vurgun, “XIX-XX. Yüzyıllar Arasında Türkistan’a Giden Bazı Doktor ve Doğa Bilimci Seyyahların Bölge Sağlığına Etkileri”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 10, 1 (2025): 1345.

⁵² Bunlar arasında bûbü-bakşılık, danagerçilik, eldik meditsina, emçilik, emdomçuluk, eldik darıgerdik, tabıpçılık, tap ilmi, şipagerdik, Kırgızçılık gibi çeşitli adlandırmalar vardır. Arzu Kiyat, “Kırgız Türklerinin Halk Hekimliğinde Sağaltımda Kullanılan Malzemeler”, *Türkologia* 2, 110 (2022): 51.

⁵³ Vusala Musalı, “Nazar, Çile, Korku Giderme Ritüelleri ve Uygulamaları (Bakü ve Civarı Örneğinde)”, *Kültürk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2023): 40.

sağaltıcılar, kamların tarihî olarak üstlendikleri tedavi edici rolün devamı niteliğinde görölmekte ve meslekî meşruiyetlerini kamlık geleneğindeki benzer bir kabul süreci üzerinden kazanmaktadırlar.⁵⁴ Bu çerçevede Kırgız Türklerinin halk hekimliği geleneği, şifacılık bilgisinin aktarım biçimleri, sağaltıcıların toplumsal konumu, şifacı kimliği kazanmaları (el alma/el verme, kan bağı ve benzeri) ve inanç temelli tedavi pratikleri bakımından Anadolu ocaklık geleneğiyle büyük ölçüde örtüşmekte ve her iki yapı ortak Türk kültür mirasının farklı coğrafyalardaki tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tedavi pratikleri açısından söz konusu iki gelenekte (kamlık-ocaklık) hastalığın bedensel olgudan ziyade görünmeyen etkilerle de oluşabileceği görüşü hâkimdir.⁵⁵ Bu nedenle uygulanan yöntemler, fizikî müdahalelerden ziyade ruhsal arınmayı ve şifalandırmanın da hedef alındığı ritüeller ve arındırma pratikleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu pratiklerde kullanılan sembolik araçlar ve ritüellerde zikredilen sözler, şifanın etkisini güçlendiren kültürel öğeler olarak işlev görmektedir. Bu benzerlikler, kadın kamlar ve kadın ocaklılar arasındaki ilişkinin tarihî süreklilikten daha çok kültürel dönüşüm ve yeniden üretim süreci olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu dönüşüm, şifanın kadınla özdeşleşen kutsal niteliğinin farklı inanç sistemleri içinde yeniden anlamlandırılmasıyla mümkün olmuştur. Böylece kadın figürü, Türk kültürü içerisinde değişen dinî ve toplumsal yapılara rağmen şifacılık geleneğinde temel unsurlardan biri olmayı sürdürmüştür.

Türk şifacılık geleneğinde tedavi anlayışının somut tezahürü, Eski Türk kamlık geleneği ve Anadolu'daki ocaklık sisteminde kullanılan ritüel uygulamalar ve sağaltım teknikleri üzerinden gözlemlenebilmektedir. Her iki şifacılık geleneğinde de hastalık, fiziksel bir yapı özelinde değerlendirilmemektedir. Sembolik unsurlar, görünmeyen varlıklar hastalığa etki eden unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle uygulanan tedavi yöntemleri de fizikî müdahaleden ibaret olmamakla birlikte ritüel, metafizik, sihrî ve sembolik uygulamaları da barındırmaktadır. Ocaklıların tedavi yöntemleri arasında yer alan alazlama, parpılama, ırsava bu uygulamalardandır. Alazlama kamlık geleneği ve ocaklık uygulamalarında ateşin arındırıcı gücüne dayanan ortak bir tedavi yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamların ayinlerinde ateşle ilişkilendirilen ritüeller gerçekleştirmesi ve "alaz" söylemiyle kötü ruhları uzaklaştırmaya çalışmaları, ocaklık geleneğinde görülen ateşle arındırma pratikleriyle yapısal bir benzerlik taşımaktadır. Benzer şekilde ırsava ve benzeri sembolik tedavi yöntemleri, her iki gelenekte de hastalığın nesnelere veya sembolik varlıklara aktarılması yoluyla bedenden uzaklaştırılması fikrine dayanmaktadır. Bu uygulamalar, hastalığın fizikî olmadığını, aktarılabilir ve temsil edilebilir bir varlık olarak algılandığını göstermektedir. Parpılamada ise bedensel müdahale ile ritüel sembolizmin birleştiği bir uygulama olarak kamlık ve ocaklık geleneğinde karşılık bulmaktadır. Vücudun kesilmesi, çizilmesi ya da sembolik

⁵⁴ Kiyat, "Kırgız Türklerinin Halk Hekimliğinde Sağaltımda Kullanılan Malzemeler", 51.

⁵⁵ Özcan Güler, "Geleneksel Kültürden Modern Uygulamalara: Kadın Şifacılar", 329.

olarak “açılması”, hastalığın dışarı çıkarılması ve bedensel dengenin yeniden kurulması amacına yöneliktir.⁵⁶ Kamlık geleneğinde benzer şekilde bedensel arındırma ve ruhsal çıkarım ritüelleri, hastalığın kaynağının fizikî düzlemle sınırlı olmadığına işaret etmektedir. Bu yönüyle her iki gelenekte de şifa, tedavi edici bir pratikten ziyade kozmik dengeyi yeniden kurulmasını amaçlayan ritüel bir niteliğe sahiptir.

Sonuç

Türk şifacılık geleneği, tarihî süreç boyunca farklı dinî ve kültürel çevrelerle etkileşim içerisinde girerek dönüşüme uğramış olsa da temelinde yer alan ritüeller ve bütüncül sağlık anlayışını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu gelenek içerisinde kadınlar, sadece sağaltım uygulamalarının icracıları değil, manevî otoritenin temsilcileri, kültürel hafızanın taşıyıcıları ve şifacılık bilgisini kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan temel faktörler olarak ön plana çıkmışlardır. Eski Türk inanç sistemi dâhilinde kadın kamların üstlendikleri koruyucu, iyileştirici ve ritüel merkezli işlevler, İslâmiyet sonrası Anadolu halk hekimliği içerisinde kadın ocaklılar aracılığıyla farklı şekillerde varlığını sürdürülmektedir. Bununla birlikte Türk şifacılık geleneği, Türk dünyasının farklı coğrafyalarında kadın baksılar, emciler ya da yerel adlarla anılan diğer kadın şifacılar tarafından yaşatılmaya devam etmektedir. Böylece kamlıktan ocaklığa uzanan süreç, tarihî bir devamlılığın ötesinde yeniden üretim ve dönüşüm süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler, kadın kamlar ve kadın ocaklılar arasında özellikle manevî meşruiyet, ritüel otorite, seçilmişlik anlayışı, el alma/el verme pratiği, soy yoluyla aktarım ve sağaltım yöntemleri bakımından önemli benzerlikler bulunduğunu göstermektedir. Bu benzerlikler Türk şifacılık geleneğinde kadın merkezli bir sağaltım anlayışının tarihî sürekliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan söz konusu süreklilik, doğrudan değişmeden aktarılan sabit bir yapıdan ziyade değişen dinî anlayışlar, toplumsal koşullar ve kültürel etkileşimler doğrultusunda yeniden şekillenen dinamik bir gelenek niteliğini taşımaktadır. Özellikle Anadolu’daki ocaklık sistemi, eski Türk inanç sistemine ait bazı ritüel unsurlarının İslâmî unsurlarla sentezlenerek yaşatıldığı bir şifacılık alanı olarak dikkat çekmektedir. Öte yandan ocaklık geleneği, sadece ritüel bilgiye dayalı bir tedavi sistemi olmamıştır. Bu yapı, toplumsal rollerin yeniden üretildiği ve şifanın kültürel olarak örgütlendiği bir yapı niteliği taşımaktadır. Nitekim kadın ocaklıların özellikle kadınlara, çocuklara ve mahremiyet merkezli hastalıklara ilişkin sağaltım uygulamalarında etkin rol üstlenmeleri, şifacılık alanındaki cinsiyet temelli uzmanlaşmayı açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum, kadınların halk hekimliği içerisindeki konumunun temsil düzeyde kalmadığını, aksine onların şifa bilgisini üretimi, uygulanmasını ve aktarım süreçlerinde belirleyici bir aktör olarak yer aldıklarını söylememize imkân tanımaktadır.

⁵⁶ Duvarcı, “Türk Halk Hekimliğinde Ocaklar”, 36-7; Acıpayamlı, “Türk Halk Folklorunda Halk Hekimliği”, 5-8; Kumartaşlıoğlu, “Ocaklı Kadınlar ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarımı”, 274-79.

Sonuç itibarıyla kadın kamlar ve kadın ocaklılar arasındaki ilişki, Türk kültür tarihinde şifacılık geleneğinin kadın eksenli sürekliliğini ortaya koyması bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Değişen tarihî ve dinî şartlara rağmen kadınlar, koruyuculuk, doğurganlık, sağaltım ve manevî rehberlik gibi işlevleriyle şifacılık geleneğinin merkezinde yer almaya devam etmişlerdir. Dolayısıyla kadın şifacılar, hastalıkları tedavi eden kişiler olmanın ötesinde toplumsal belleği canlı tutan, kültürel sürekliliği sağlayan ve ritüel otoriteyi temsil eden temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda çalışma, Türk halk hekimliği ve şifacılık geleneğinin incelenmesinde kadınların geri planda kalan bir temsil unsuru olmadıklarını, kültürel dönüşümün ve geleneksel sürekliliğin etkin öznelerinden biri olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. Volkan. “Türk Halk Hekimliğinde Ocak Çeşitleri”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 7, 2, (2017): 54-72.
- Acıpayamlı, Orhan. “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 26, 1-2, (1969): 1-9.
- Akpınar, Bahar. *Sağlık-Kültür Ekseninde Ocak Kültürü ve Halk Hekimliği: Eski-Aksaray Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, 2020.
- Altın Yıldız, Kübra. “Hastalık Adları Bağlamında Kötü Ruhların Dönüşümü: Türkistan’dan Anadolu’ya”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 19, 1, (2019): 159-180.
- Aslan, Mehmet Yusuf. “Halk Hekimliğinde Kadın Şifacıların Rolü: Diyarbakır Örneği”, *Folklor/Edebiyat* 31,123, (2025): 651-678.
- Avşar, Muhammed ve Ünalın, Özlem. “Anadolu Halk Hekimliğinde Kadının Yeri ve Kadın Ocaklılar”, *Folklor Akademisi Dergisi* 7, 3, (2024): 989-1003.
- Aydoğan, Hatice Aycan. “Geçmişten Günümüze Şifa Uygulamalarında Dişil Enerji ve Kadının Yeri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Halk Kültüründe Sağlık*, Editör: Ömür Ceylan, 309-326. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 2021.
- Bayat, Ali Haydar. “İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet”, *Türkler Ansiklopedisi C.3* içinde, Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, 808-829. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2022.
- Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

- Bayat, Fuzuli. "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Şamanlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3, 13, (2010): 44-51.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.
- Boratav, Pertev N. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984.
- Buluç, Sâdettin. "Şaman", *MEB İslam Ansiklopedisi C. 11* içinde 310-335. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Demir, Recep. "Bir Halk Hekimliği Uygulaması Örneği: "Gelincik Kesme", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13,30, (2020): 736-744.
- Demren, Özlem. "Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Şamanizm", *Folklor/Edebiyat* 14, 56, (2008): 185-210.
- Direkçi, Bekir vd. "Konya-Derebucak'ta Bir Sağaltma Uygulaması: Bulamaç Atma", *Milli Folklor* 18,139, (2023): 30-42.
- Donat, Fatma Zehra. "Afyonkarahisar'da Ocaklı Kadınların Sağaltım Teknikleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 3,1, (2024): 103-119.
- Durbilmez, Bayram. "Anadolu'da Yaşayan Halk Hekimi Kamlar/Şamanlar: Ocaklılar", *Türkmen Bilgesi Fikret Türkmen Armağanı*, Editörler: İbrahim Dilek ve Ferah Türker, 99-106. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2015.
- Duvarcı, Ayşe. "Türk Halk Hekimliğinde Ocaklar", *Milli Folklor* 7,1, (1990): 34-38.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*, Çevirmen: İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Ersoy, Ruhi. "'Kadın Kamlar'dan Göçerevli Türkmenler'de "Ebelik" Kurumu'na Dönüşüm", *Türkbilig* 13, (2007): 60-71.
- Grönbech, Kaare, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. Çevirmen: Kemal Aytaç. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Güzel Yanpınar, Miyase. "Ocak Temelli Halk Hekimliği Uygulamaları: Konya Örneği", *Türk Halk Bilimi Araştırmaları*, Editör: Haktan Kaplan, 85-114. Gaziantep: Özgür Yayınları, 2025.
- Haznedaroğlu, Aslıhan. "Ana Siftesi ile Ana Küçüğü: Rize'de Halk Hekimliği Uygulamalarının İki Kutsal Öznesi", *Halk Kültüründe Sağlık*, Editör: Ömür Ceylan, 153-176. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 2021.
- Hoştaş, Gülay. "Türk Şifacılığında Süreklilik ve Değişim: Kamlıktan Ocaklığa", Dr. Yakup Ömeroğlu Anısına Genç Türkologlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Editörler: Ozan Yılmaz vd., 249-255. Bışkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2025.

- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnancının İzleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Kaplan, Melike. "Geleneksel Tedavi Pratikleri ve Uygulayıcıları: "Kadın Şifacılar"", *Milli Folklor* 27, 108, (2015): 189-196.
- Kaplan, Melike. *Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın -Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma-*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- Karakaş, Ayhan. "Osmaniye Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12,31, (2015): 320-336.
- Karataş, Hicran. "Türkiye'de Halk Hekimliği Uygulama Alanında İki Ekol: Şifacılar ve Hekimler", *Folklor/Edebiyat* 27,1, (2021): 81-100.
- Kiyat, Arzu. "Kırgız Türklerinin Halk Hekimliğinde Sağaltımda Kullanılan Malzemeler", *Türkologia* 2, 110, (2022): 49-83.
- Koç, Adem. "Güruh-ı Naci'nin Saçlı Bacıları: Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Kadın Olmak", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 7, 12, (2015): 126-145.
- Koçer Ertürk, Fatma ve Göde, Halil Altay. "Halk Hekimliği Uygulamalarında Isparta Örneği ve Halk Hekimliğinin Geleneksel Tamamlayıcı Tıpa Dönüşümü, *Halk Kültüründe Sağlık*, Editör: Ömür Ceylan, 117-132, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, 2021.
- Kumartaşlıoğlu, Satı. "Ocaklı Kadınlar ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarımı", *Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kadın*, Editörler: Ali Yakıcı vd, 267-281. Ankara: Berikan Yayınevi, 2024.
- Kumartaşlıoğlu, Satı. *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*. Konya: Kömen Yayınları, 2016.
- Küçükbasmacı, Gülten. "Kastamonu Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği", *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi* 2,3, (2024):103-132.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çevirmenler: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat, 1999.
- Musalı, Vusala. "Nazar, Çile, Korku Giderme Ritüelleri ve Uygulamaları (Bakü ve Cıvarı Örneğinde)", *Kültürk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7, (2023): 37-74.
- Oakley, Ann. *Sex, Gender and Society*. England: Gower/Maurice Temple Smith, 1985.
- Öger, Adem ve Gönel, Tugba. "Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri", *Turkish Studies* 6,4, (2011): 233-248.

- Öngel, Gülnur. *Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 1997.
- Özcan Güler, Derya. “Geleneksel Kültürden Modern Uygulamalara: Kadın Şifacılar”, *Folklor Akademi Dergisi* 5, 2, (2022): 327-336.
- Perrin, Michel. *Şamanizm*. Çevirmen: Bülent Arıbaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Saltık Özkan, Tuba. “Geleneksel Tıpta İyileşmenin İnanç Boyutu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar: Psikosomatik Tıp, Plasebo Etkisi ve Kuantum İyileşme”, *Milli Folklor*, 24-95, (2012): 307-314.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya ve Dedeşin, Seda. “Geleneksel Ocaklık Kültürü Bağlamında Toparлак Ocağı”, *Sanat ve İkonografi Dergisi* 2, (2022): 35-54.
- TDK Sözlük, Erişim Tarihi: 12.05.2026.
- Ünalın, Özlem. *Alanya’da Halk Hekimliği*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2021.
- Yalçınkaya, Fatoş. “Halk Hekimliğinde Sağaltma Yöntem ve Teknikleri”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 1, 2, (2019): 70-80.
- Yılmaz Vurgun, Seda. “XIX.-XX. Yüzyıllar Arasında Türkistan’a Giden Bazı Doktor ve Doğa Bilimci Seyyahların Bölge Sağlığına Etkileri”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 10, 1, (2025): 1325-1366.

EXTENDED ABSTRACT

In Turkish culture, the tradition of healing is not merely a set of practices for treating illnesses; rather, it is a deep-rooted body of knowledge and practice intertwined with religious beliefs, rituals, cultural memory, and social structure. In the ancient Turkish belief system, illness was not regarded as a malfunction in the body’s biological processes, but rather as a consequence of a disruption in the balance between the individual and the cosmic order. For this reason, the concept of healing was based on a holistic approach that encompassed not only physical treatment but also spiritual and symbolic dimensions. Within this system, kam have taken on important roles as healers who act as intermediaries between the visible and invisible realms and who possess both social and spiritual authority. Female kams, meanwhile, have gained a privileged position within the Turkish healing tradition by specialising in areas such as fertility, the protection of children, the alleviation of mental distress and the performance of protective rituals. With the Turks’ adoption of Islam, the institution of the ‘kam’ transformed; nevertheless, the tradition of healing continued to exist in Anatolia within the ‘ocak’ system, incorporating new religious and cultural elements. Female ‘ocak’ practitioners, in particular, played a decisive role in the preservation, application and

intergenerational transmission of traditional healing knowledge. However, in the existing literature, the relationship between female kams and female healer-women has largely been assessed within the framework of historical continuity, whilst their position as active agents who reproduce and transform women's healing knowledge has not been sufficiently addressed. In this study, women's healing practices have been examined not only through the lens of historical continuity but also within the contexts of gender, cultural transformation, and ritual authority, thereby highlighting the foundational roles women play in the Turkish healing tradition.

In line with its methodology, the research was conducted using a literature-based, comparative historical and cultural analysis approach. Studies on the ancient Turkic religion, the kamizim tradition, Anatolian folk medicine, the 'ocaklık' system and gender have been evaluated from the perspectives of history, folklore and the anthropology of religion. Female kams and female healer-household heads have been analysed comparatively in terms of their understanding of being chosen, spiritual authority, ritual practices, the tradition of 'receiving and passing on the gift', the transmission of knowledge through lineage, and healing practices. In this way, the dynamics of continuity and transformation in the concept of female healing, which emerged in two distinct historical periods, have been examined from a holistic perspective. Research findings show that, within the ancient Turkic belief system, female kams were not merely those who presided over religious rituals; they were also spiritual authorities who generated and practised healing knowledge and contributed to the preservation of social order. Female kams specialise in areas such as fertility, child health, protection against the evil eye, the alleviation of mental disorders and protective rituals; their authority as healers is legitimised by the belief in their sacred election.

This authority has been shaped not only by biological sex but also by ritual experience, cultural legitimacy and the body of knowledge passed down from generation to generation. The tradition of 'ocaklık', which developed in Anatolia following the advent of Islam, represents a reimagined understanding of healing—one that has been reshaped within changing religious and social conditions—rather than being a direct continuation of the institution of 'kamlık'. Female healers specialised particularly in women's health, childbirth, the postnatal period, child health and practices relating to the 'evil eye'; they ensured the continuity of healing knowledge through the tradition of 'passing on the craft' and lineage-based transmission mechanisms. This demonstrates that the spiritual legitimacy and ritual authority observed in the tradition of kamizim continue to exist in different forms within Anatolian folk medicine. The study demonstrates that female healers are not merely custodians of existing traditions, but are also agents who reinterpret and transform rituals by adapting to changing religious and cultural conditions. The fact that practices from the ancient Turkish belief system—such as purification by fire, protection against the evil eye and symbolic healing—have

continued to exist within Anatolian folk medicine by integrating with Islamic elements is one of the most striking examples of this cultural transformation.

The combined use of prayers, references to sacred figures and traditional symbols in healing rituals demonstrates the dynamic nature of the Turkish healing tradition, which, whilst open to change, retains its fundamental functions. The comparative assessment revealed a strong continuity between female kam and female ocaklıs in terms of spiritual authority, the concept of being chosen, ritual knowledge, healing methods and the intergenerational transmission of knowledge. However, this continuity reflects a cultural heritage reproduced across different historical and religious contexts, rather than a static structure unchanged to the present day. Consequently, female healers are not merely transmitters of traditional knowledge; they are also key figures who reshape this knowledge in line with societal needs and keep cultural memory alive. In conclusion, the study demonstrates that the relationship extending from women's communities to women's hearths cannot be explained solely through historical continuity; rather, it must be assessed within the context of cultural transformation, ritual authority, and gender. In the Turkish tradition of healing, women are the primary agents who produce, practise, legitimise and transmit healing knowledge across generations, and as such are the fundamental bearers of cultural continuity. In this respect, the study re-evaluates the position of female healers within Turkish folk medicine and contributes to an understanding of the relationship between 'kamlık' and 'ocaklık' through the lens of women-centred cultural continuity and transformation.

Makale Gönderim Tarihi: 14.04.2026

Yayına Kabul Tarihi: 18.05.2026

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Arı, Abdullah. “Floransa Konsili Kararlarının Varna Savaşı’na Giden Süreçteki Etkileri”,
Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi 4, 2, (2026): 281-297.

FLORANSA KONSİLİ KARARLARININ VARNA SAVAŞI’NA GİDEN SÜREÇTEKİ ETKİLERİ

Abdullah Arı*

ÖZ

Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki birliği sağlayan 1439 Floransa Konsili, genel itibariyle içerdiği teolojik tartışmalar ekseninde değerlendirilmiştir. Ancak bu konsilin siyasi ve askerî çıktıları da en az teolojik yönü kadar önemlidir. Bu makalede de teolojik boyutundan ziyade Floransa Konsili’nin Osmanlı tehdidine uzun süredir maruz kalan Bizans İmparatorluğu için kurtarıcı bir askerî pakt olma özelliğinden bahsedilecektir. Bu bağlamda makalede Birleşme Deklarasyonu’nun Doğu ve Batı temsilcileri tarafından imzalanmasından Varna Savaşı’ndaki Haçlı mağlubiyetine kadar olan süreci incelemek temel amaçtır. Özellikle Floransa Konsili’nden çıkan kararların Kardinal Julian Cesarini’nin eliyle diplomatik bir araca dönüştürülmesi dikkat çekilmek istenen önemli hususlardan biridir. Floransa’da kurgulanan askerî destek vaadinin, Papalık güdümüyle Macarlar üzerinden sağlanmaya çalışılması, Edirne-Segedin Antlaşması’nın yine bu güdümlerle teolojik desteklere dayanılarak bozulması makalemizin omurgasını oluşturmaktadır. Konsilden çıkan kararlar ışığında bir Hristiyan birliği yaratılmaya çalışılırken pratikteki uyumsuzluklar, Osmanlı Devleti’nin duruma uygun olarak verdiği yerinde tepkiler ve tek taraflı çıkarların Varna’da Bizans açısından askerî felakete sebep olması çalışmanın esasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Floransa Konsili, Varna Savaşı, Kardinal Julian Cesarini, Birleşme Deklarasyonu, Askerî Pakt.

* abdullah35429@gmail.com, ORCID: 0009-0002-1738-7988.

THE EFFECTS OF THE COUNCIL OF FLORENCE'S DECISIONS ON THE ROAD TO THE BATTLE OF VARNA

ABSTRACT

The Council of Florence of 1439, which secured the union between the Eastern and Western Churches, has generally been evaluated within the framework of the theological debates it contained. However, the political and military outcomes of this council are at least as significant as its theological dimension. Accordingly, this study will focus not on its theological aspects, but rather on the Council of Florence as a salvific military pact for the Byzantine Empire, which had long been subjected to the Ottoman threat. In this context, the principal aim of the study is to examine the period extending from the signing of the Decree of Union by the Eastern and Western representatives to the Crusader defeat at the Battle of Varna. One of the particular attention will be given to the manner in which the decisions produced by the Council of Florence were transformed into a diplomatic instrument through the agency of Cardinal Julian Cesarini. The promise of military assistance formulated at Florence, the Papacy's attempt to realize this support through the Hungarians, and the subsequent violation of the Treaty of Edirne-Szeged under the same direction and on the basis of theological justifications constitute the backbone of this article. While an effort was made to create a Christian unity in light of the Council's decisions, the practical inconsistencies of this project, the well-calibrated responses of the Ottoman State to the unfolding situation, and the manner in which one-sided interests produced a military disaster for Byzantium at Varna form the one of the main core of this study.

Keywords: Council of Florence, Battle of Varna, Cardinal Julian Cesarini, Declaration of Union, Military Alliance.

Giriş

XV. yüzyılın başlangıcında Osmanlı Devleti Balkanlar'daki jeopolitik dengeleri ciddi şekilde lehine çevirmiştir. Özellikle II. Murad gibi şehzadelik dönemlerinde bile önemli başarılar yakalayan bir karakterin tahta çıkması Osmanlı Devleti'nin fetih politikasını güçlendirmiştir. Bizans İmparatorluğu ise son birkaç yüzyıldır süregelen ekonomik, askerî ve siyasi çözümlerin neticesinde eski kuvvetinden uzaklaşmıştır. Bu güçten düşmüş hâliyle Bizans İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmek adına kullanabileceği askerî kapasitesi daralmış ve bu sebeple diplomatik manevralar üzerine eğilmek durumunda kalmıştır. Osmanlı Sultanı II. Murad'ın Balkan topraklarında sürdürdüğü fetih hareketleri ve devamında Selanik'in Osmanlı Devleti'ne katılması Konstantinopolis'i izole etmiştir. İktisadi açıdan; imparatorluğun Balkan ve Asya topraklarını Osmanlı Devleti'ne kaybetmesi, deniz hâkimiyetinin ise Venedik'in eline geçmesi en temel gereksinim olan gıda tedarikini zora sokmuştur.¹ Bu çerçevede Bizans'ın güvenliğini diplomasi yoluyla sağlamaya çalışması, bir tercihten ziyade hayatta kalmasının temel ve mecburî stratejisi haline gelmiştir.

¹ Lilia Campana, "Sailing into Union The Byzantine Naval Convoy for the Council of Ferrara–Florence (1438–1439)", *Dumbarton Oaks Paper*, Vol. 73 (2019): 103-104.

Bizans İmparatorluğu adına bu buhrandan çıkış ise Batı Hristiyanlarından gelecek askerî yardıma bağılıydı. Bilhassa Osmanlı ilerleyişini durduracak insan kaynağı, mali imkânlar ve stratejik bakımından iyice daralan imparatorluk yalnız başına etkili bir mukavemet hattı çekmeyecek kadar zayıflamıştı. Ne var ki Papalık başta olmak üzere Batı dünyası imparatorluğun elinin ne kadar zayıf olduğunu görerek, Bizans'ın çağrısına kulak vermeden evvel kiliselerin birleşmesi ve Papalığın üstünlüğü gibi birtakım ön kabuller ortaya koyacaktır. Bu noktada Papalığın sunacağı plan salt bir ittifak vaadi değil Doğu Kilisesi'nin Batı Kilisesi'nin şartlarını kabul etmesiyle irtibatlandırılan siyasi bir tasarruftur. Bu meselenin tartışmaya açıldığı platform olan Floransa Konsili ise yapılan tartışmalar bağlamında ruhanî bir meclisi temsil ederken Bizans'a sağlanacak somut desteğin tertibi bağlamında askerî ve siyasi bir pakt olma özelliğini de taşımaktadır.

Bu askerî paktı sağlamak için yalnızca Bizans İmparatorluğu değil diğer Doğu Kilisesi mensupları da belli adımlar atacaktır. Müslümanların baskısından bunalan Ermeni Kilisesi ve Osmanlı Devleti'nin fetih politikaları doğrultusunda başlıca istikametlerden olan Eflak ve Boğdan voyvodalıkları Floransa Konsili'ne heyetlerini gönderecektir. Bu heyetlerin Bizans İmparatorluğu güdümünde de olsa bir şekilde Floransa Konsili'ne katılmaları; Osmanlı Devleti'nin yarattığı ciddi tehlike karşısında ihtiyaç duydukları ittifaktan ve Doğu Kilisesi'nin merkezi olan Konstantinopolis'in korunması gerektiği düşüncesinden dolayı olmalıdır.²

Türk tehdidinin kalkmasını birincil öncelik sayan İmparator VIII. Ioannis Paleologos için konsilde tartışılan Filioque,³ Araf İnancı (Purgatory),⁴ Ayin Ekmeği⁵ vb. meseleler üzerinde teolojik uzlaşılara varılacak sıradan başlıklar değildi. Aksine bu konular Türklerin Haçlılara bertaraf ettirilmesini sağlayacak pazarlığın metaları olarak da bir anlam ifade etmekteydi. Nitekim 6 Temmuz 1439 yılında Floransa Konsili'nde yapılan sıkı pazarlıkların bir meyvesi olarak ortaya çıkan Birleşme Deklarasyonu, Doğu ve Batı kiliselerini Papalık altında birleştirdiyse de burada asıl önemli husus ortaya çıkan askerî pakt ve Papa IV. Eugenius'a bir Haçlı Seferi düzenleme meşruiyetinin ve otoritesinin verilmesiydi.⁶ Hedefimiz özellikle bu askerî pakt kısmına ışık tutarak hem Konsiller Tarihi hem de Osmanlı Devleti Tarihi alanlarına katkı sunmaktır.

² Joseph Gill, *The Council of Florence* (Cambridge: Cambridge University Press, 1959), 40, 101, 198-199.

³ Filioque ifadesi Kutsal Ruh'un "Baba'dan ve Oğul'dan" çıktığını belirtir. İznik-Konstantinopolis İnanç Bildirgesi'yle beraber Katolik Hristiyanlık içerisinde kabul edilen bu ifade Ortodoks Hristiyanlık için yanlıştır. Zira Ortodoks Hristiyanlar Kutsal Ruh'un yalnızca Baba'dan geldiğini kabul etmektedir. Bkz. Edward Siecienski, *The Filioque* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 1-6.

⁴ Katolik Hristiyanlıkta Araf/Purgatory inancı, yaşarken günahlarından arınma boyutunu tamamlamamış kişilerin öldükten sonra içinde bulunduğu arınma hâlidir. Cehennem cezasından farklı olarak kabul edilen bu hâl cennete girmeden gerçekleşen temizlenmedir. Ortodokslukta bu fikir tamamen reddedilir. Bkz. Jacques Le Goff, *The Birth of Purgatory*, çev. Arthur Goldhammer (Chicago: The University of Chicago, 1984), 286-288.

⁵ Ayin Ekmeği meselesi Katoliklerin ayin esnasında mayasız ekmek yemeyi norm edinmesiyken Bizanslıların mayalı ekmek kullanmasından doğan bir uyuşmazlıktır. Bkz. Mahlon H. Smith, *And Taking Bread* (Paris: Editions Beauchesne, 1978), 24.

⁶ Deno J. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West* (New York: Barnes & Noble, 1966), 85; Eamon Duffy, *Saints and Sinners* (London: Yale University Press, 2006), 173.

Floransa Konsili: Birleşmenin Askerî Yönü

Floransa Konsili'ne giden süreç Papalığın üstünlüğünün herkes tarafından kabul edilmesi anlamına geliyorken olaya Bizans İmparatorluğu'nun perspektifinden bakıldığında göze çarpan en önemli husus askerî destek sağlanmasıydı. Eski kudretinden uzaklaştıktan sonra imparatorluk güvenlik ihtiyacını paralı askerlerle uzun süre karşıladıysa da gelinen noktada gerek itaat problemleri gerekse de sürdürülebilirlik faktörü bunu bir seçenek olmaktan çıkarmıştı. Hâl böyleyken Bizans için en uygun durum kendi içerisinde çıkaramayacağı kuvvetleri bazı pazarlıklarla dindaşlarından elde etmektir. Böylece İmparator VIII. Ioannis, Osmanlı tehdidinin hâd safhaya çıktığı dönemlerde kadim Ortodoks doktrinlerini ve geleneklerini Batı'nın sağlayacağı destek karşısında pazarlık konusu yapmaktan çekinmedi. Bu bakımdan konsilde bulunan Grekler açısından Floransa Konsili teolojik uzlaş ve birleşmeden çok diplomatik müzakereleri ifade etmekteydi.

Yoğunlukla üzerinde duracağımız Floransa Konsili'nin askerî ittifakı ifade eden yönü, daha başlangıç aşamasında dahi dikkat çeken önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. 1437 yılında, Bizans heyeti kalabalık mevcuduyla İtalya'ya yöneldiğinde bu grubun taşınması yine Papalık eliyle olmuştur. Deniz yolları üzerindeki Osmanlı tehdidi Bizans'ın tek başına karşı duramayacağı şiddette olduğu için taşıma Papalık tarafından sağlanan destekle gerçekleşmişti.⁷ Bu yönüyle olaya bakıldığında Bizans İmparatorluğu'nun konsile giden yolda dahi Batı'dan gelecek desteğe muhtaç hâli mevcut duruma dair fikir vermektedir. Hâliyle konsilin ilerleyişi ve buradan çıkacak sonuçlar da yine bu paralelde olacaktı.

VIII. Ioannis uzun bir yolculukla İtalya'ya vardığı andan itibaren hedeflediği desteği almak adına çalışmaya başladı. Kendisi, konsil veba salgını sebebiyle Floransa'ya taşınmadan⁸ evvel Ferrara'da toplanır toplanmaz dört aylık bir erteleme talep etti. Bu talebin arkasındaki neden ise konsile daha fazla devletten katılımcı gelmesi, dolayısıyla da Türklere karşı mukavemette daha fazla desteğe sahip olmaktır.⁹ Görüldüğü gibi imparatorun amacı başlangıçta dahi somut destek elde etmekken Papalık ise tam tersi şekilde önce birleşmenin sağlanmasını istemekteydi. Zira bu dört aylık süre dolmadan Papa IV. Eugenius her iki taraftan heyetlerin katılımıyla tartışmaları gayr-ı resmî şekilde başlatmış ve birliğin sağlanmasına yönelik çalışmaları sürdürmüştür.¹⁰ Kısaca Papalık nezdinde Bizans İmparatorluğu'nu yıkımdan kurtaracak destek birleşmeden sonra üzerinde durulacak ikincil derecede öneme sahip bir konudur.

⁷ Campana, "Sailing Into Union", 113-114.

⁸ Kiliselerin birleşmesi amacıyla tertip edilen bu konsil başlangıçta Ferrara kentinde toplanmıştır. Ancak devam eden süreçte hem kentte bir veba salgının başlaması hem de Papalığın gelen temsilcilerin masraflarını ödemekte zorlanması nedeniyle konsil Ferrara'dan taşınmıştır. Floransa'da büyük bir banker ailesi olan Mediciler masraflara destek olmayı kabul edip konsilin Floransa'ya taşınmasını sağlamıştır. Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, ev. Mehmet Aydın (Ankara: TTK 2019), 68-69.

⁹ Joan M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, ed. Henry Chadwick and Owen Chadwick (Oxford: Clarendon Press, 1986), 275; Gill, *The Council of Florence*, 106-107.

¹⁰ Siecienski, *The Filioque*, 152.

Floransa Konsili'nin teolojik boyutunun siyasi yönüne nazaran daha önemsiz olduğu ve bu konsile askerî bir pakt olarak bakıldığı fikrini destekleyen en önemli isim ise Bizans heyetinin bir mensubu olan Sylvester Syropoulos'tur. Bu zat heyet içerisinde yüksek rütbeli bir din adamı olmanın yanında birlik karşıtı saflarda yer almaktaydı.¹¹ Syropoulos, kaleme aldığı hatıratında iki taraf arasında gerçekleşen pazarlıkların sertliğine özellikle dikkat çekmişti. İmparatorun, bir an önce konsilin bitip askerî anlaşmalara geçilmesi için kendisine baskı yaptığından söz etmişti. Ayrıca Bizans heyetinin İtalya'da bulunduğu süre zarfında Papalığın ödemesi gereken ödeneklerin geciktirildiği yazmıştı.¹² Bu durum Papalığın Bizans heyeti üzerinde oynadığı bir oyun olarak yorumlanabilir. Yaşatılan zorluklarla heyetin dirayetinin kırılması amaçlanmış ve askerî desteği almanın yolunun teolojik direnişi terk etmekten geçtiği açık şekilde karşı tarafa hissettirilmiştir.

İmparator VIII. Ioannis'in Papalığın bu politikasına teslim olduğu bir gerekse de durumu zayıflık olarak değil Bizans'ın yapısal çaresizliği ve seeneksizliği olarak değerlendirmek daha doğrudur. Çünkü konsilde Bizans aleyhine olan meseleler "Papalığın Üstünlüğü" gibi kritik konularda daha da belirginleşerek Bizans heyetini birlik ya da yalnızlık seçimi arasında bırakmıştı. Nitekim imparatorun siyasi hedefi mükemmel bir teolojik uzlaşı değil, Batı'nın eyleme geçmesini sağlayacak bir sonuç belgesinin üretilmesiydi.¹³ Böylece Bizans'ın hedeflerine yönelik maddelerin bulunacağı bir sonuç belgesi elde etmek imparator için gerçek bir kazanç sayılacaktı ve verilen tavizlerin bu kazancın karşısında bir kıymeti olmayacaktı. Belgenin kısa vadede sağlayacağı askerî ve siyasi destek ihtimali, uzun vadede meydana çıkacak teolojik sorunları geri planda bırakacaktı. Devletin hayatına devam etmesini sağlayacak bu metnin değeri tavizlerin toplamından daha yüksekti.

Birleşme Deklarasyonu işte bu şartlar altında imzalanmıştı. Uzun süren tartışmalar ya da pazarlıklar neticesinde Bizans imparatoru teolojik birçok konuda taviz verirken karşılığında Papalık tarafından Osmanlı ilerleyişini durduracak bir askerî gücün tertibi sözünü almıştı.¹⁴ Bu sözün anlamı soyut bir yardım beyanı değil Floransa'da ortaya konan birlik söyleminin gerekçesi ve meşru temeliydi. Diğer bir ifadeyle Birleşme Deklarasyonu teolojik uzlaşı metni olmasının yanı sıra Osmanlı tehdidine karşı Batı'nın harekete geçmesini sağlayacak diplomatik bir hareketlenmenin simgesiydi. Bu anlamda 1444 yılında Varna'da savaşan Haçlı kuvvetlerini ani gelişen bir savunma refleksi olarak değerlendirmek eksik olacaktır. Zira bu seferi Floransa'da Bizans'a verilen sözler uyarınca uzun süredir planlanan askerî-siyasi yönelimin somut hali olarak değerlendirmek daha uygundur. Hâlihazırda Varna Seferi'nin ideolojik, diplomatik ve lojistik düzenlemeleri konsil içerisinde kurulan ittifakın izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla Birleşme Deklarasyonu ile Varna Seferi ilişkisi birbirine yakından temas eden iki ana olgudur.

¹¹ Sylvester Syropoulos on Politics and Culture in the Fifteenth-Century Mediterranean, ed. L. Brubaker, A. A. M. Bryer, R. Murphey, J. Haldon, Routledge (New York: Routledge, 2016), 1-7.

¹² Les "Mémoires" du Grand Ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos, ed. V. Laurent (Roma: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1971), 290-294.

¹³ Colin Imber, *The Crusade of Varna 1443-45* (Aldershot: Ashgate, 2006), 8-9.

¹⁴ Leon Van der Essen, "Council of Florence", *The Catholic Encyclopedia*, V. 6, ed. Charles G. Herbermann, Edward A. Pace, et. all. (New York 1913), 113.

Deklarasyonun Diplomatik Yansımaları

Floransa Konsili'nde alınan kararların hayata geçirilip askerî bir sürece dönüşmesi çetrefilli yollarla olmuştu. Papa IV. Eugenius Bizans'a verdiği askerî destek sözünü sahaya dökmek adına birlik fikrinin en ateşli savunucularından biri olan Kardinal Julian Cesarini'yi öne sürmüştür. Papa bu zatı 1442 yılında *Legatus a latere* (Tam Yetkili Papalık Temsilcisi) unvanıyla Macaristan ve Lehistan'a atamıştı. Kendisi büyük planın karada yürütülen ayağından sorumlu olacaktı. Cesarini bir din adamı olmanın da ötesinde bu topraklarda Floransa'da kurgulanan politik hamleleri uygulayacak kişiydi. Cesarini, Papa IV. Eugenius'un en önemli adamlarından biriydi. Kendisi Floransa Konsili'nin devam ettiği tarihlerde konsile başkanlık da yapmış biri olarak Roma Kilisesi'ne son derece bağlı bir kardinaldi.¹⁵ Bu özellikleriyle Varna Savaşı'na giden süreçte Avrupa'da gerekli olan politik şekillendirmeyi yürütmek için son derece uygun bir isimdi.

Cesarini, Budin'e vardığında Orta Avrupa ciddi veraset savaşlarıyla çalkalanıyordu. Macar Kralı Sigismund'un hayatını kaybettiği sene olan 1437 yılında Transilvanya'da ciddi bir köylü ayaklanması baş göstermişti. Bu senede para piyasasının düzelmesi ve devletin köylülerden geriye dönük vergi talep etmesi isyanın temel nedeni sayılır. Sert geçen çatışmaların ardından anlaşma sağlandıysa da Sigismund'un ölümüyle birlikte soylular isyancıları tamamen ortadan kaldırmak için çatışmaları tekrardan başlatıp isyancıları bertaraf etmişti. Sigismund'un tek çocuğu Elizabeth'ti ve babası onu 1421'de Avusturya Dükü V. Albert'le evlendirmişti. Kral hâlihazırda devletin idaresini damadına bırakmayı planlıyordu ve ölümünden sonra onun planı takipçileri tarafından gerçekleştirildi. Böylece Albert 1438'de Macaristan tahtına oturdu. Ancak onun devr-i saltanatında da Macaristan'daki karışıklıklar sona ermemiş, özellikle Osmanlı tehdidi giderek artmıştı. 1439 yılında Macaristan'ın vassalı olan Sırbistan, Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmişti. Macar ordusu buna karşın güçlülük de olsa toplanmış ancak hareketsiz kalmıştı. O esnada kolera salgını sebebiyle büyük kayıplar verilmiş, Kral Albert de bu salgına kurban giderek 27 Ekim 1439 tarihinde hayatını kaybetmişti.¹⁶ Böylece Kral Albert gerisinde büyük bir kudrete sahip Macar tahtını boş şekilde bırakmıştı. Bu tahtı ele geçirmek isteyen grupların yarattığı karmaşa ortamı, yalnızca Macaristan'ı değil bütün Avrupa'yı etkilemekteydi. Albert'in eşi Kraliçe Elizabeth oğlu Ladislaus adına tahta geçmek için çabalarırken Macarların seçkin aileleri Lehistan Kralı III. Vladislav'ın tahtı devralmasını arzuluyordu. Ortadaki kavga Papa IV. Eugenius'u da son derece rahatsız ediyordu. Zira bu süreçte Avrupalı devletler bu gibi kavgalardan uzak şekilde güçlü ve Hristiyanlık bayrağı altında toplanmış olmalıydı. Osmanlıların korkutucu ilerlemeleri Avrupa'da bu birliği zorunlu kılmaktaydı. Hâl böyleyken Cesarini Floransa'da planlanan politikalara uygun olarak güçlü tarafın yarışı kazanmasını arzuluyordu. Buradaki veraset savaşı bir an önce bitmeliydi. Kendini ispat etmiş olan Kral III. Vladislav, Cesarini'ye göre evla olan seçenektir. Zira Osmanlılara karşı yürütülecek savaşta ordunun başında çocuk bir kralın olması Floransa kararlarının faydacılığına uymuyordu. Böylece Cesarini

¹⁵ Vespasiano da Bisticci, *Renaissance Princes, Popes, And Prelates*, Ed. Myron P. Gilmore, (New York 1963), s. 130-132; Joseph Gill, *Personalities of the Council of Florence* (New York: Harper & Row, 1964), 101-102.

¹⁶ Pal Engel, *The Realm of St. Stephen A History of Medieval Hungary, 895-1526*, ed./çev. Tamás Pálosfalvi and Andrew Ayton (New York: I. B. Tauris Publishers 2001), 276-280; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 439-440.

hâlihazırda Lehistan’a hükmeden ve Papalık politikalarıyla paralel hareket etmeye daha uygun olan Vladislav’ı desteklemeye karar verdi. Ancak Cesarini, Vladislav’ı desteklemenin şartı olarak Türklere karşı hızlı bir sefer planı oluşturma şartını da ortaya koymuştu.¹⁷ Yaşanan bu durum Floransa Konsili’nde alınan kararların Avrupa siyasetinin etkisine ve dolayısıyla Varna Savaşı’na uzanan sürece örnek teşkil eder.

Siyasi bütünlük sağlandıktan sonra ilk askerî harekât başlamıştır. Vladislav ve Hunyadi Yanoş yaklaşık 40.000 kişilik Macar-Leh ordusunu 1443 yılının Ekim ayında Tuna’yı geçerek Balkanların içine doğru hareket ettirmişti. Hunyadi Yanoş daha önce de savaştığı Osmanlı ordusunun önemli kısmını oluşturan tımarlı sipahilerin sonbahar aylarında dağıldığını bildiğinden özellikle bu tarihi seçmişti. Ayrıca Hunyadi Yanoş, daha önce Huslarla¹⁸ savaşırken onlardan öğrendiği *wagenburg*¹⁹ denen savaş taktiğini burada kullanarak önemli avantaj sağladı.²⁰ Böylece Niş ve Sofya’yı ele geçiren Macarlar kazandıkları muharebelerle Osmanlıları geriye doğru itmeye muvaffak olmuşlardı. Osmanlılar ise daha büyük kayıplar vermemek adına İzaldi Derbendi’ne²¹ doğru stratejik bir geri çekilme gerçekleştirmiş ve düşmanlarını burada durdurmuştu.²² Bu zaferin sonucunda Avrupalılar Osmanlıları yenebilecekleri sonucuna varmışlardı. Özellikle Sofya’nın geri alınması, Osmanlıların Balkanlardan tamamen atılması umudunu doğurdu. Bu esnada Osmanlıların ciddi bir problemle karşı karşıya olduğunu anlayanlar faaliyete geçmişti: İskender Bey Arnavutluk’ta isyan bayrağını açmış, Karamanoğulları da tıpkı bir sene önce yaptıkları gibi harekete geçerek Akşehir ve Beyşehir civarına ulaşıp buraları işgal etmişti. Ayrıca tam da bu günlerde II. Murad çok sevdiği ve güvendiği oğlu Alâeddin Ali Çelebi’nin ölüm haberini almıştı. Sarsıntılı günler geçiren II. Murad mağlubiyetin hincını dağılan uç kuvvetlerinin beyi Turahan Bey’den çıkarmış ve onu hapsettirmişti. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti, muharebelerin gerçekleştiği sert kış aylarından faydalanan stratejik savunmalarla düşmanlarının Edirne’ye ilerlemesini durdurmuştu. Yoğun geçen mücadelelerin ardından II. Murad’ın savaştan yorulduğu ve bu sebeple de barışı tesis etmek istediği söylenir. Özellikle İzaldi’de esir düşen kız kardeşinin eşi ve sadrazamının kardeşi olan Mahmud Çelebi’nin de kurtarılmasını istiyordu. Böylece 12 Haziran 1444’de Edirne-Segedin Antlaşması’yla barış sağlanmıştı. Osmanlı Devleti Mahmud Çelebi için 70.000 duka verecek ve belirlenen kaleleri sekiz gün içerisinde boşaltacaktı.²³ Hristiyan dünyası bu muharebelerle ve kazanımlarla psikolojik

¹⁷ Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, Vol. II (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1978), 67-68, 73-76; Denys Hay, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (New York: Longman, 1966), 248-250.

¹⁸ Huslar 15. Yüzyılın başlarında Bohemya’da ortaya çıkan, Konstanz Konsili’nde idam edilen Jan Hus’un öğretilerini takip eden bir harekettir. Papalığın otoritesine karşı çıkan bu hareket sapkınlık olarak görülmüştür. Bkz. R. R. Betts, “Social and Constitutional Development in Bohemia in the Hussite Period”, *Past&Present*, No. 7 (1955): 37-54.

¹⁹ Bu taktiğin temeli savaş arabalarını tekerleklerinden birbirine bağlayarak bir savunma hattı oluşturmaya dayanıyordu. Böylece okçu kuvvetleri bu hattın gerisinden yaptığı atışlarla düşmanı merkezden uzak tutuyordu. Bkz. Yusuf Heper, *Osmanlı Hâkimiyetinde Eflak ve Boğdan (1574-1634)* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2024), 96.

²⁰ Heper, *Osmanlı Hâkimiyetinde Eflak ve Boğdan*, 95-96.

²¹ Günümüzde Bulgaristan’ın Sofya ili içerisinde kalan bir bölge.

²² Liviu Cîmpeanu, “John Hunyadi (ca. 1395-1456) An Outline of His Political and Military Career According to the Latest Research”, *Journal of Balkan and Black Sea Studies* Vol. 7, No. 12 (2024): 29-30; Halil İnalçık, “Murad II”, *TDVİA*, C. 31 (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 166-167.

²³ M. Tayyib Gökbilgin, *Sultan II. Murad Hükümdarlığı, Fetihleri ve Haçlılarla Mücadelesi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 122-123; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi, Cilt 1* (Ankara: TTK, 2021), 308-312.

bir kırılma yaşamış, uzun yıllar boyu mağlup edilememiş Türklerin geri çekilmesi, Floransa'da Hristiyan dünyasına vaat edilen "birleşmiş Hristiyanların kuvveti" fikrini pekiştirmişti.

Karada bunlar yaşanırken Floransa Konsili'nden çıkan bir başka harekât kolu olan Haçlı deniz gücünün tertibi de devam etmekteydi. Papa IV. Eugenius, Venedik ile yürüttüğü mektuplaşmalarda Floransa Konsili kararlarına işaret ederek birleşik Haçlı saldırısının deniz ayağını oluşturacak donanmanın hazır edilmesini talep etmişti. Bu şekilde teşkil edilen Haçlı donanması Papa'nın yeğeni Kardinal Francesco Condulmer ve Burgonyalı Valerand de Varvin tarafından komuta edilecekti. Temelde hedefleri Osmanlı Devleti'nin deniz gücünü etkisiz bırakmak ve Anadolu'daki padişahın askerleriyle birlikte Rumeli'ye geçmesini engellemekti. Bu hedefle Çanakkale Boğazı'na ilerleyerek burayı deniz trafiğine kapatan Haçlı donanması II. Murad'ın Anadolu'dan Rumeli'ye geçişini engellemeye çalıştı.²⁴

Son derece geniş ve Papalıkla eşgüdümlü ilerleyen bu büyük askerî harekât, Varna'ya giden sürecin Floransa merkezli "büyük stratejinin" mamulü olduğunun en önemli kanıtıdır. Neticede 1440-1443 yılları arasındaki süreç başta Papa IV. Eugenius olmak üzere Kardinal Julian Cesarini, Kral III. Vladislav gibi Hristiyan dünyasının önemli isimlerinin yürüttüğü görece başarılı bir devirdi. Bu dönem içerisinde Osmanlıların ortadan kaldırılması fikrinin akıllarda yer tutması bile Floransa Konsili'yle yükselen umutlarla ilişkilidir. Ancak kazanılan küçük çaplı başarıların tohumunu ektiği aşırı özgüven ve Osmanlı Devleti'nin diplomatik adımlarının zayıflık zannedilmesi bir sonraki aşamada müttefiklerin uzun vadede kendi aleyhlerine olabilecek adımları atmalarına sebep olacaktı. Nitekim barışı sağlayan Edirne-Segedin Antlaşması'nın, Osmanlı Devleti'nin vadettiği gibi belirlenen kaleleri zamanında boşaltmadığı ve padişahın hile peşinde olduğu gibi gerçek olmayan bahanelerle uluslararası hukuka ve diplomatik geleneklere aykırı olarak tek taraflı feshi de bu adımlardan biriydi.²⁵

Konsil Ruhu ve Bozulan Antlaşma

1444 yılının yaz ayları geldiğinde kurgulanan Haçlı planlarının somutlaşması gerekirken beklenmedik şekilde diplomatik bir engelle karşılaşmıştı. Anadolu'daki Karamanoğlu faktörü sebebiyle iki farklı cephede çatışmaktan kaçınan II. Murad Macarlara karşı son derece cömert bir barış antlaşması sunmuştu. Edirne-Segedin olarak adlandırılan bu antlaşmada; Bulgaristan'daki Osmanlı egemenliğinin tanınması, Sırp Despotluğu'nun yeniden kurulması, Eflak'ın Macar egemenliğinde kalıp Osmanlı Devleti'ne vergi ödemesi, Tuna Nehri'nin sınır kabul edilmesi ve en önemlisi tarafların birbirine on yıl boyunca saldırmaması maddeleri yer almaktaydı. Bu antlaşma Kral Vladislav'ın İncil üzerine, II. Murad'ın ise Kuran üzerine yemin etmesi ile tasdik edilmişti.²⁶

²⁴ Setton, *The Papacy And Levant*, 68-69, 84.

²⁵ Gökbilgin, *Sultan II. Murad*, 128-130.

²⁶ *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, yay. haz. Halil İnalçık ve Mevlûd Oğuz (Ankara: TTK, 1978), 31-33; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Cilt I* (Ankara: TTK, 1988), 372-373.

Antlaşmanın imzalanmasında sonra II. Murad Rumeli'yi sağlama alarak Anadolu'ya dönmüş ve Karamanoğulları'yla da 1444 yılının yaz aylarında Yenişehir Antlaşması'nı imzalamıştı. Böylece iki kanatta da barışı güvenceye alan II. Murad kendi isteğiyle tahtından inmiş ve yerini on iki yaşındaki oğlu II. Mehmed'e devretmişti. Esasen sultan bu hamlesini belli bir strateji ile gerçekleştirmişti. Bizans İmparatorluğu, Yıldırım Bayezid'in torunu Şehzade Orhan'ı koruyarak Osmanlı Devleti'nde bir iç savaş tehlikesi yaratmaktaydı. Bu tehlikenin önüne geçmek isteyen II. Murad da tahtını oğluna kendi eliyle vererek onun erkenden yerini sağlamlaştırmasını arzu etmişti.²⁷ Böylesine gelişmeler Avrupalı devletler ve Bizans İmparatorluğu için olumlu sayılmaktaydı. Nitekim onlar Osmanlı Devleti içerisinde yaşananları lehlerine görerek Floransa kararları uyarınca hazırlıklarını hızlandırmışlardı. İlerleyen süreçte Edirne-Segedin Antlaşması'nın bozulmasında konsil kararlarının yanı sıra karşı tarafın tahtında çocuk bir hükümdarın oturması da bir avantaj sayılacaktır.

Edirne-Segedin Antlaşması, aslına bakılırsa Floransa Konsili'nde belirlenen hedefleri boşa çıkaran bir antlaşmaydı. Zira Bizans'ın Türklerden tam anlamıyla kurtulması için içerisinde Macarların da bulunması gereken geniş çaplı Haçlı ordusu Türkleri bu coğrafyadan uzaklaştırmalıydı. Ancak bu antlaşma özellikle barındırdığı saldırmazlık maddesi sebebiyle Floransa ile uyuşmuyordu. Tam da bu noktada Kardinal Julian Cesarini esas görevini yüklenerek faaliyetine başlamıştı. Barışın sağlandığını haber aldıktan sonra doğrudan Kral III. Vladislav ile görüşmeye başlamış ve "kâfirlere" verilen bir sözün Tanrı adına verilen söze (Haçlı yemini) kıyasla kıymetsiz olduğunu belirtmişti. Doğrudan doğruya Floransa Konsili kararları ile ilişkili olan bu faaliyet sırasında Cesarini, argümanını teolojik bir temele oturtmuştur. Buna göre Vladislav'ın Haçlı Seferi için Tanrı'ya ve Papa'ya verdiği söz "kâfir" bir hükümdara verdiği sözden üstündü ve kralın yeminini bozmasında dinî bir sakınca yoktu. Diğer yandan da Floransa'da vaat edilen Venedik-Papalık donanmasının yüksek maliyetlerle hazırlanıp yola çıktığı bu dönemde karadan bir ordu gelmezse donanmanın etkisi olmayacaktı.²⁸ Bu bağlamda Cesarini, kralın yeminini bozmasını sağlamalı ve konsil ruhuna uygun şekilde hareket ettiğinden emin olmalıydı.

Sürecin kaderini belirleyen bir diğer faktör de bu planların temel aktörü olan Bizans İmparatorluğu ile doğru bir koordinasyon kurulamamasıydı. Nitekim Bizans imparatorunun Macar kralına gönderdiği mektupta imzalanan barış antlaşması kınanmış Konstantin Paleologos'un çoktan Mora'da Osmanlıların aleyhinde çalışmaya başladığı aktarılmıştı. Ayrıca boğazda Osmanlıların geçişini engellemek için tedbirler de alınmaya başlanmıştı. Ancak imzalanan antlaşma Greklerin çabalarını boşa düşürecekti.²⁹ Temelde Bizans İmparatorluğu'na yarayacak topyekûn bir saldırının yanlış ya da eksik organize edilmesi Floransa'da inşa edilen birlik ruhunun diplomatik sahada eksik kaldığını göstermekteydi.

²⁷ Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihi Klasik Çağ*, Çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Kronik, 2019), 34-35; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Cilt I* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017), 106-107.

²⁸ Pál Engel, "Janos Hunyadi and the Peace "of Szeged" (1444)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 47, No. 3 (1994): 243-244; Oscar Halecki, *The Crusade of Varna* (New York: Herald Square Press, 1943), 64-66.

²⁹ *Gazavât-ı Sultan Murad*, 39-40; Halecki, *The Crusade of Varna*, 26-30.

Julian Cesarini, Papa IV. Eugenius'tan almış olduğu yetki ile Kral Vladislav'ın ettiği yemini bozmuş ve antlaşmanın böylece geçersiz kılınmasını sağlamıştı. Diğer yandan bu yemin bozma durumu Floransa Konsili'ne atfedilen bir otoritenin de simgesiydi. Zira uluslararası bir antlaşmanın bu şekilde tek taraflı feshi doğrudan buna işaret ediyor ve Cesarini de faaliyetini zaten buraya dayandırıyordu. Önemli Osmanlı kaynaklarından olan Neşî Tarihi'nde ise bu durum ise bu durum daha çok Karamanoğulları'nın kışkırtması olarak anlatılır.³⁰ Ayrıca Sultan Murad'ın Varna Savaşı'nda bozulan antlaşmanın metnini mızrağının ucuna takarak Tanrı'ya dua ettiği rivayet edilir.³¹ Bu da yemin bozmanın karşı tarafta uyandırdığı öfkeye işaret etmektedir. Neticede Edirne-Segedin Antlaşması'nın bozulması doğrudan Floransa kararlarının uygulanışı ile ilgiliydi. Haçlı baskısı ve Cesarini'nin telkinleri konsil kararlarının kendi mecrasında akmasına olanak sağlamıştı.

Varna Savaşı ve Birleşmenin Çöküşü

Floransa Konsili'nde üretilen askerî stratejinin teoride iki ayağı bulunmaktaydı: Macar kralının komutasındaki Haçlı kuvvetinin karadan hücumu ve Papalık-Venedik donanmasının Boğazları kontrol altında tutarak Osmanlı kuvvetlerini tecrit etmesi. Ancak 1444 yılının sonlarına yaklaşırken yaşanan bir dizi tarihî olay teorik planların pratikte tökezlemesine sebep oldu. Bunlardan ilki Sultan II. Murad'ın tahttaki oğlu II. Mehmed'in yerine yeniden hükümdar olmasıydı. Antlaşmanın bozulup Haçlıların Osmanlı üzerine geleceği kesinleşince Osmanlı ileri gelenleri II. Murad'ın tahta geri dönerek orduya kumandanlık yapmasının daha doğru olacağına karar vermişti. Böylece sultan yeniden tahtına oturarak Haçlılarla mücadeleye başlamıştı.³²

Papa IV. Eugenius'un görevlendirdiği Kardinal Francesco Condulmer ve Burgonyalı Valerand de Varvin komuta ettikleri Haçlı donanmasıyla Çanakkale Boğazı'nda üstlerine düşen vazifeyi gerçekleştirmeye başladılarsa da ilerleyen süreçte muvaffak olamayacaklardı. Bu donanmanın temel amacı Haçlı kara kuvvetleri Edirne'ye doğru ilerlerken Sultan II. Murad'ın askerleriyle birlikte Anadolu'dan Rumeli'ye geçmesini engellemekti. Ancak İtalyan devletlerinin genetik bir kodu sayılabilecek ticaret faktörü işlerin rengini değiştirmişti. Zira üzerinde çokça durulan Kutsal İttifak kavramı karşısında ticari çıkarlar İtalyan devletleri için daha mühim olduğundan bahsi geçen ittifakın deniz ayağı iflasa sürüklenecekti.

İtalyan devletlerinin ticarete olan düşkünlüğü burada da ortaya çıkmış ve Haçlıları durdurmaya giden II. Murad Anadolu topraklarında sıkışmışken bu devletler adeta yardıma koşmuştu. Sultan bir çıkış yolu ararken birçok şey denemiş hatta Ekim 1444'te Haçlı donanmasına ait bir gemiyi top atışlarıyla batırmayı başarmıştı.³³ Ancak bu saldırı geçişi önleyen Haçlı donanmasını yıldırnamamış ve II. Murad başka bir çare ararken boğazın dar bir noktasından Ceneviz gemileriyle para karşılığı anlaşarak ordusunu

³⁰ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, II. Cilt*, yay. haz. Faik R. Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: TTK, 1957), 649.

³¹ Nevyan Mitev, "Notes on the Campaign of Vladislav Varnenchik in Northeastern Bulgaria in the Autumn of 1444", *BANATICA*, Vol. 26, No. 2 (2015): 252.

³² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, 510; İnalçık, "Murad II", 169.

³³ Gábor Ágoston, "Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800", *Journal of World History*, Vol. 25, No. 1 (2014): 90.

Rumeli'ye geçirmeyi başarmıştı.³⁴ Askerleriyle Anadolu'dan karşıya geçen sultan Haçlı-Macar kuvvetlerini karşılamak için Varna'ya bu şekilde ilerlemişti. Söz konusu olaydaki en önemli husus Akdeniz'in denizci tüccar devletlerinin Hristiyan birliği kavramına rağmen kendi ticari menfaatlerini ön plana koymalarıydı. Bu hareket Floransa'da bütünlüğe kavuşan seferberlik söyleminin pratikte tökezlemesine sebep olmuş, Haçlıların Osmanlıları Anadolu'da tecrit etme stratejisini tamamen boşa düşürmüştü. Yaşananlar Floransa Konsili'nden çıkan kararların teoride kusursuz olsa da Akdeniz siyasi-ticari dünyası içerisindeki faydacı gerçekler karşısında ne kadar kırılgan olabileceğini göstermekteydi.

Bizans İmparatorluğu içerisinde halkın, belli devlet kadrolarının ve ruhban sınıfının Latinlerden gelecek yardıma bir kurtuluş yolundan ziyade bir ihanet olarak yaklaşması Bizans İmparatorluğu'nun da reflekslerini tıkamış ve Haçlıların Varna Seferi'ne aktif ve etkili bir destek verememişti. Çünkü Floransa Konsili'nde Papalığın üstünlüğü ve Batı öğretilerinin kabulü gibi Ortodoks geleneklerini hiçe sayan uygulamalar tabanda bir teslimiyet duygusu doğurmuştu. Bu algı imparatorluk içerisinde ikilem yaratmış, dolayısıyla da etkili siyaset üretme konusunda eksikliğe sebep olmuştu.³⁵ Yukarıda bahsedilen birkaç faaliyet haricinde gidişatı değiştirecek hamlelerde bulunulmamıştı. Bu dönemde imparatorluk büyük plana katkı sunacağı anlarda içerideki toplumsal tepkiyi karşılayamayacağından Haçlılara olan desteği geniş ve belirleyici olmaktan ziyade iç çekişmelerin ekseninde sınırlı kalmıştı.

18-22 Eylül 1444 tarihlerinde Tuna Nehri'ni aşan müttefikler Bulgaristan'ın kuzeyinden Varna'ya doğru yaklaştılar. Nihayetinde 10 Kasım 1444 tarihinde, Floransa'da tertip edilen bütün kazanımlar Türk ve Haçlı ordularının karşılaşmasıyla yok olacaktı. Savaşın başında Macar kralının ağır süvarileriyle düzenlediği sert taarruz başarıya ulaşmış ve Osmanlı hatları yarılmıştı. II. Murad'ın karargâhına çok yaklaşan müttefikler ufukta bir galibiyet gördüklerine inanmışlardı. "*Hristiyanların kutsal davası için zafer ya da ölüm!*" naralarıyla ilerleyerek zafere yürüyorlardı. Ancak devamında Kral Vladislav kapıldığı rehavetle Osmanlı ordusunun kalbine doğru ani bir harekât yapmak isterken hızlıca etrafı sarılmış, atından düşürülerek öldürülmüş ve başı bir mızrağa geçirilmişti. Kralın ölüm haberini hızlıca yayılması Haçlı ordusu üzerinde derin bir etki yaratmış, dağılmalarına sebep olmuştu.³⁶

Ancak en sembolik kayıp tabii ki de Kardinal Julian Cesarini'nin ölümü olmuştu. Floransa Konsili'nde başkanlık yapmış, bir anlamda birleşmenin mimarlarından olan ve doğrudan Papalık yetkisiyle Vladislav'ın yeminini bozmasına aracılık eden bu etkili din adamı-diplomat savaş alanından kaçarken öldürülmüştü.³⁷ Esasında savaştan yaralı şekilde kurtulan kardinal atını bir bataklıkta suladığı esnada Macar ordusunun artçı

³⁴ *Oruç Beğ Tarihi*, yay. haz. H. Nihal Atsız (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1972), 93-94.

³⁵ Elizabeth A. Zachariadou, "The Ottomans, the Greek Orthodox Church and the Perils of the Papacy", *Sylvester Syropoulos on Politics and Culture in the Fifteenth-Century Mediterranean*, Ed. L. Brubaker, A. A. M. Bryer, R. Murphey, J. Haldon (New York: Routledge, 2016), 30.

³⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev. VI. Mirmiroğlu (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956), 134-135; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, 516-518.

³⁷ Imber, *The Crusade of Varna*, 31; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (İstanbul: TTK, 2019), 521.

kuvvetlerine mensup bir asker tarafından öldürüldü.³⁸ Onun öldürülmesinin sembolik anlamı ise Floransa'da kurgulanan "Haçlıların durdurulamaz kuvveti" rüyasının manevi sonu demektir. Varna'daki askerî yenilgi ve fikrî iflas Batı'nın Bizans'ı kurtarıp Türkleri defetme iradesini yok etmiş ve nihayetinde 1453 yılında Konstantinopolis surları önünde belirecek Türk ordularının yolunu açmıştı.

Sonuç

Floransa Konsili'ni salt bir teolojik tartışma zemini olarak algılamak doğru değildir. Bu konsil bahse konu devirlerdeki jeopolitik şartların getirileriyle kurgulanmış bir askerî pakt hüviyeti taşıyordu. Konsilin merkezinde olan Filioque, Araf İnancı ve Ayin Ekmeği gibi öğreti tartışmaları dinî bir birleşmenin izlerini temsil etse de arka plandaki esas konu Bizans İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti baskısı karşısında içine düştüğü hayatta kalma çabasının Batı tarafından hangi şartlarla destekleneceğiydi. Bu bağlamda Floransa Konsili, Doğu ile Batı arasındaki doktrin farklılıklarını müzakere eden bir meclisten daha çok Papalığın üstünlüğünü Hristiyan dünyasına kabul ettirerek Bizans'a askerî yardım yapmasını sağlayacak diplomatik bir pazarlığa benziyordu.³⁹ Floransa'yı yalnızca dini uyuşmazlıkların sona erdirildiği sıradan bir konsil olarak görmek Varna Savaşı gibi buradan doğan pratik sonuçları değerlendirirken eksik okuma yapma anlamına gelmektedir.

Birleşme Deklarasyonu'yla yürürlüğe konulan kiliselerin birleşmesi hamlesi doğrudan doğruya Varna Haçlı Seferi'nin ideolojik, diplomatik ve lojistik altyapısını da hazırlayan bir faaliyettir. Üretilen deklarasyon iki taraf arasındaki teolojik uzlaşmayı simgelerken Papalığın otoritesini de tasdik eden ve Papaya meşru müdahale yetkisini veren bir metindir. Bizans perspektifinde ise ufuktaki kurtuluşu belirten ittifak ve askerî müdahale anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu kararlar Bizans'ı hayatta tutacak Haçlı seferi fikrini canlandıran meşru bir kurtarıcıyken müttefik taraflar arasında gerekli işbirliğini de sağlayacak ortak bir araçtı.⁴⁰ Sonuçta Floransa Konsili'nin teolojik düzlemi ile askerî pakt işlevi birbirini destekleyen iki ana boyut olarak değerlendirilebilir. Bu iç içe geçen durumun detaylı analizi, Floransa Konsili kararlarının Varna Savaşı'na giden süreçteki etkilerini ortaya koymaktadır.

Bizans İmparatorluğu kiliselerin birleşmesi fikrini hayatına devam ettirmek için Batı'dan gelecek askerî bir kredi olarak kullanmıştı. Diğer yandan Papalık bu krediyi kendi otoritesini Ortodoks Hristiyanlar üzerinde de yaymak ve gelecekte daha da büyüyerek kendisini sıkıntıya sokabilecek Osmanlı tehdidini yok etmek için kullandırmıştı. Floransa Konsili, Bizans İmparatorluğu'nun hayatta kalma çabasıyla Papalığın evrensellik iddiasının kesiştiği bir zemin olarak özel bir anlam ifade etmektedir. Zira tarafları bu anlaşmaya iten motivasyon tam anlamıyla iyi niyetli bir birleşme sağlama durumu değil karşılıklı çıkarlar üzerine inşa edilen kırılğan bir işbirliğidir.

³⁸ *Reject Aeneas, Accept Pius: Selected Letters of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II)*, ed./çev. Thomas M. Izbicki ve Gerald Christianson ve Philip Krey (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press 2006), 219-220.

³⁹ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç (İstanbul: Alfa, 2015), 717-718.

⁴⁰ Duffy, *Saints and Sinners*, 173-174; Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West*, 85-87.

Kardinal Julian Cesarini'nin doğrudan Papa'dan aldığı yetkiyle savaş hazırlıklarındaki, savaş içerisindeki ve Edirne-Segedin Antlaşması'nın bozulmasındaki diplomatik rolü, Floransa Konsili kararlarından gelen amaçların uğruna uluslararası hukuk ilkelerinin teolojik desteklerle nasıl askıya alınabileceğini kanıtlamaktadır. Nitekim Cesarini'nin diplomatik müdahaleleri ve yürüttüğü faaliyetler sıradan bir din adamının savaş yanlısı tutumu değildir. O doğrudan doğruya Papalığın bir temsilcisi olarak sırtını Floransa Konsili kararlarına dayamış ve bu doğrultuda etrafındaki siyasi çerçeveyi şekillendirmiştir. Neticede Julian Cesarini konsil kararlarının dini boyutlarını ilerletip bu metinlere uluslararası siyasette işlevsel bir boyut kazandırmıştır. Sadece bu faaliyetiyle bile bu zat Varna Savaşı'na giden süreçte tek başına önemli bir aktördür.

Ancak tabiri caizse ironi olarak niteleyebileceğimiz; Bizans'ı kurtarma amacıyla kurgulanan bütün bu planlar Varna'da Türklerin Haçlıları hezimete uğratmasıyla tam tersi bir netice doğurmuştur. Floransa Konsili'nden doğan Batı yardımının eksik veya yanlış şekilde sağlanması, Doğu'da hâlihazırda rahatsızlık duyulan Papalık inayeti fikrini daha da anlamsız kılmıştır. Varna'daki yenilgi Ortodoks dünya içerisindeki birlik karşıtı kesimin haklılığını kanıtlayarak psikolojik kopuşu nihayete erdirmiştir. Hülâsa Varna Savaşı'na giden süreç ve devamında Varna Savaşı'nın vukuu Floransa Konsili'nden çıkan kararların bir meyvesi olmuş ancak meydana gelen yenilgi 1453 yılında Türklerin İstanbul'u fethi yolunu açarak Batı'nın yaşanacaklara müdahale etme yetisini ortadan kaldırmıştır.

Bu çalışmada, Varna Savaşı'nı siyasi olayları merkeze alarak inceleyen klasik araştırmaların aksine, çerçeve 1439 yılında tertip edilen Floransa Konsili üzerinden kurgulanmıştır. Bu doğrultuda Floransa Konsili'nde alınan kararların ve yaratılan psikolojik havanın Varna Savaşı'na giden süreçteki etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Başlangıçta işaret edilen Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki katı fetih politikaları, Bizans İmparatorluğu'nun buhranlı hali, Floransa Konsili'nin toplanması ve nihayet Varna Savaşı'nın vukuu birbiriyle bağlantılı olaylar silsilesi olarak ele alınmıştır. Böylece Varna Savaşı, Osmanlı tarihi içerisinde yalnızca askerî bir olay olarak değil, daha geniş çaplı bir bağlam içerisinde değerlendirilmiştir. Özellikle Floransa Konsili'nin bahsedilen silsile içerisinde merkeze alınmasıyla, mevcut literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmıştır. Böylelikle bu çalışmada, Floransa Konsili'nin bir dini uzlaşma olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulmak istenen siyasi ve askeri ittifakın zeminin hazırladığı ileri sürülmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda bu konunun ayrıca Papalık nokta-i nazarından incelenmesi, anlatılan sürecin daha derinlerine inilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ágoston, Gábor, "Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800", *Journal of World History*, Vol. 25, No. 1 (2014): 85-124.
- Betts, R. R.. "Social and Constitutional Development in Bohemia in the Hussite Period", *Past&Present*, No. 7 (1955): 37-54.
- Campana, Lilia, "Sailing into Union The Byzantine Naval Convoy for the Council of Ferrara–Florence (1438–1439)", *Dumbarton Oaks Paper*, Vol. 73 (2019): 103-126.
- Cezar, Mustafa. *Mufasssal Osmanlı Tarihi Cilt 1*. Ankara: TTK, 2021.
- Cîmpeanu, Liviu. "John Hunyadi (ca. 1395-1456) An Outline of His Political and Military Career According to the Latest Research", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, Vol. 7, No. 12 (2024): 19-56.
- Da Bisticci, Vespasino. *Renaissance Princes, Popes, And Prelates*. Ed. Myron P. Gilmore, New York: Harper &Row, 1963.
- Duffy, Eamon. *Saints and Sinners*. London: Yale University Press, 2006.
- Dukas. *Bizans Tarihi*, Çevirmen: Vl. Mirmiroğlu. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956.
- Dvornik, Francis. *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, Çevirmen: Mehmet Aydın. Ankara: TTK, 2019.
- Engel, Pál. "Janos Hunyadi and the Peace "of Szeged" (1444)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 47, No. 3 (1994): 241-257.
- Engel, Pal. *The Realm of St. Stephen A History of Medieval Hungary, 895-1526*, Editör/Çevirmen: Tamás Pálosfalvi and Andrew Ayton. New York: I. B. Tauris Publishers, 2001.
- Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, Yayına Hazırlayan: Halil İnalcık ve Mevlûd Oğuz. Ankara: TTK, 1978.
- Geanakoplos, Deno J.. *Byzantine East and Latin West*. New York: Barnes & Noble, 1966.
- Gill, Joseph. *Personalities of the Council of Florence*. New York: Harper &Row, 1964.
- Gill, Joseph. *The Council of Florence*. Cambridge: Cambridge University Press, 1959.
- Gökbilgin, M. Tayyib. *Sultan II. Murad Hükümdarlığı, Fetihleri ve Haçlılarla Mücadelesi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Halecki, Oscar. *The Crusade of Varna*. New York: Herald Square Press, 1943.

- Hay, Denys. *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. New York: Longman, 1966.
- Heper, Yusuf. *Osmanlı Hâkimiyetinde Eflak ve Boğdan (1574-1634)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2024.
- Hussey, Joan M.. *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Editörler: Henry Chadwick and Owen Chadwick. Oxford: Clarendon Press, 1986.
- Imber, Colin. *The Crusade of Varna 1443-45*. Aldershot: Ashgate, 2006.
- İnalcık, Halil. "Murad II", *TDVİA*, C. 31 Ankara: TDV Yayınları, 2020: 164-172.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye Cilt I*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı Tarihi Klasik Çağ*. Çevirmen: Ruşen Sezer. İstanbul: Kronik, 2019.
- Le Goff, Jacques. *The Birth of Purgatory*, Çevirmen: Arthur Goldhammer. Chicago: The University of Chicago, 1984.
- Les "Mémoires" du Grand Ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos*. Editör: V. Laurent. Roma: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1971.
- Mitev, Nevyan. "Notes on the Campaign of Vladislav Varnenchik in Northeastern Bulgaria in the Autumn of 1444", *BANATICA*, Vol. 26, No. 2 (2015): 235-255.
- Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, II. Cilt*. Yayına Hazırlayanlar: Faik R. Unat ve Mehmed A. Köymen. Ankara: TTK, 1957.
- Oruç Beğ Tarihi*. Yayına Hazırlayan: H. Nihal Atsız. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1972.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çevirmen: Fikret İşıltan. İstanbul: TTK, 2019.
- Reject Aeneas, Accept Pius: Selected Letters of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II)*, Editör/Çevirmen: Thomas M. Izbicki ve Gerald Christianson ve Philip Krey. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2006.
- Setton, Kenneth. *The Papacy and the Levant (1204-1571) Vol. II*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1978.
- Siecienski, Edward. *The Filioque*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Smith, Mahlon H.. *And Taking Bread*. Paris: Editions Beauchesne, 1978.
- Sylvester Syropoulos on Politics and Culture in the Fifteenth-Century Mediterranean, Editörler: L. Brubaker, A. A. M. Bryer, R. Murphey, J. Haldon, Routledge. (New York: Routledge, 2016.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi Cilt I*. Ankara: TTK, 1988.

Van der Essen, Leon. "Council of Florence", *The Catholic Encyclopedia*, V. 6, Editörler: Charles G. Herbermann, Edward A. Pace, et. all.. New York 1913: 111-114.

Vasiliev, Alexander A.. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Çevirmen: Tevabil Alkaç. İstanbul: Alfa, 2015.

Zachariadou, Elizabeth A.. "The Ottomans, the Greek Orthodox Church and the Perils of the Papacy", *Sylvester Syropoulos on Politics and Culture in the Fifteenth-Century Mediterranean*. Editörler: L. Brubaker, A. A. M. Bryer, R. Murphey, J. Haldon. New York: Routledge, 2016: 23-32.

Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Çevirmen: Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.

EXTENDED ABSTARCT

The Council of Florence, convened in 1439 with the aim of reuniting the Eastern and Western Churches, holds significant importance not only for the history of Christianity and Europe but also for Ottoman history. The decisions adopted at the council contributed to the chain of events that culminated in the Battle of Varna in 1444 between the Crusader Forces and the Ottoman Empire, therefore rendering the council a subject of considerable relevance to Ottoman historiography. Although the Council of Florence and the Battle of Varna have each been extensively examined and studied in modern historical knowledge, studies focusing on the relationship between these two events remain both infrequent and insufficient. This study seeks to address this lack of studies in the existing literature.

This research is primarily based on a meticulous examination of contemporary sources such as *Mémoires* of Sylvester Syropoulos, which provides invaluable insight into the Council of Florence, and the anonymous *Gazavât-ı Sultan Murad Han*, which sheds light on the Battle of Varna. In addition, the study draws upon the academic works of guiding historians such as Halil İnalcık and J. W. Zinkeisen for Ottoman history, as well as Joseph Gill and Kenneth M. Setton for the Council of Florence. Through a comparative and cross-disciplinary analysis of these primary and secondary sources, this study demonstrates the historical relationship between the Council of Florence and the Battle of Varna and evaluates the significance of this connection.

The findings of this research indicate that the decisions reached at the Council of Florence served as the catalyst for the sequence of events leading to the Battle of Varna. The council was convened in response to the Byzantine Empire's structural weakness, with the principal objective of securing Western military assistance against the advanced Ottoman Empire. Consequently, the ecclesiastical union proclaimed between the Eastern and Western Churches also implied a broader political and military alliance

aimed at launching a comprehensive campaign against the Ottoman Empire and ultimately expelling it from the Balkans. The ideological and strategic foundations of this policy were formulated at the Council of Florence, while its practical implementation materialized in the Crusade of 1444. Nevertheless, this implement concluded with a decisive Ottoman victory at the Battle of Varna.

Accordingly, the historical developments from the Council of Florence to the Battle of Varna reveal an organic connection between these two events. Although numerous aspects of the Battle of Varna have been stuided in the existing historiography, no comprehensive study has specifically examined this causal relationship. Rather than treating the Battle of Varna solely as a military engagement within Ottoman history, this article interprets it as the culmination of a historical process initiated by the Council of Florence in 1439. Since this perspective has not previously been studied in the academic literature, the present study aims to make an original contribution to the field. Furthermore, it is thought that this article and the ideas derived from it may pave the way for future studies to examine the issue from the Papal perspective and to delve deeper into the subject.

Makale Gönderim Tarihi: 17.06.2026

Yayına Kabul Tarihi: 27.06.2026

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: İvecan, Raif ve M.Gökhan Yanar, “Ali Cevad ve Târihin Kanlı Sahifeleri Şehzâde Şehîd Mustafa”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, 2, (2026): 299-351.

ALİ CEVAD VE TÂRİHİN KANLI SAHİFELERİ

ŞEHZÂDE ŞEHÎD MUSTAFA

Raif İvecan* M. Gökhan Yanar**

Öz

Ali Cevad, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin önemli tarihçi ve coğrafyacılarından biri olup 30 Kasım 1913'te hayatını kaybetmiştir. İstanbul Üsküdar'da doğan, Mekteb-i Harbiye'yi 1880'de bitiren ve ardından askeri ile mülki okullarda yıllarca coğrafya öğretmenliği yapan Ali Cevad; askerlik, eğitim ve akademik üretimi şahsında birleştiren özgün bir 'asker-muallim' kimliği sergilemiştir. Dört ciltlik Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati (1893–1900), Mükemmel Osmanlı Tarihi, Muhtasar Tarih-i İslam ve Ravzatü'l-Enbiyâ başta olmak üzere on beşi aşkın eser telif etmiştir. Ali Cevad, Osmanlı coğrafyası ve tarihinin sistematik biçimde belgelenmesine kalıcı katkılar sağlamış; eserleri günümüz akademik araştırmalarında önemini korumaya devam etmektedir. Bunlardan birisi de Târihin Kanlı Sahifeleri: Şehzâde Şehîd Mustafa adlı eseri olup Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa'nın 1553'teki idamını konu almaktadır. Eser Ali Cevad'ın yalnızca idari değil, güç mücadeleleri ve kişisel dramların yoğunlaştığı siyasi tarihle de ilgilendiğini ortaya koymakta; anlatı tarihçiliğine olan yönelimini simgelemektedir. Çalışmanın ana konusu Ali Cevad'ın hayatı, eserleri, üslubu, metodu hakkında kısa bilgi ve değerlendirmelerde bulunarak onun tarih alanında kaleme almış olduğu eseri Târihin Kanlı Sahifeleri: Şehzâde Şehîd Mustafa adlı eserinin günümüz alfabesine aktarımıdır.

Anahtar Kelimeler: Ali Cevad, Şehzade Mustafa, Osmanlı Tarih Yazımı, Asker Muallim

* Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: raif.ivecan@klu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0644-0707.

** Doktora Öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, E-posta: yanargokhan9@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2036-1802.

ALI CEVAD AND THE BLOODY PAGES OF HISTORY

ŞEHZÂDE ŞEHÎD MUSTAFA

ABSTRACT

Ali Cevad was one of the important historians and geographers of the late Ottoman Empire, and he passed away on November 30, 1913. Born in Üsküdar, Istanbul, he graduated from the Military Academy in 1880 and subsequently taught geography for many years in both military and civilian schools. Ali Cevad exhibited a unique "soldier-teacher" identity, combining military service, education, and academic output. He authored more than fifteen works, including the four-volume Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati (1893–1900) (Historical and Geographical Dictionary of the Ottoman Empire (1893–1900)), Mükemmel Osmanlı Tarihi (Complete Ottoman History), Muhtasar Tarih-i İslam (Abbreviated History of Islam), and Ravzatü'l-Enbiyâ (The Gardens of the Prophets). Ali Cevad made lasting contributions to the systematic documentation of Ottoman geography and history; his works continue to maintain their importance in contemporary academic research. One of these is his work, Târihin Kanlı Sahifeleri: Şehzâde Şehîd Mustafa (The Bloody Pages of History: Prince Martyr Mustafa), which deals with the execution of Mustafa, the son of Sultan Suleiman the Magnificent, in 1553. The work reveals that Ali Cevad was interested not only in administrative history but also in political history, which is characterized by power struggles and personal dramas; it symbolizes his inclination towards narrative historiography. The main subject of this study is to provide brief information and evaluations about Ali Cevad's life, works, style, and methodology, and to transcribe his work Târihin Kanlı Sahifeleri: Şehzâde Şehîd Mustafa (The Bloody Pages of History: Prince Martyr Mustafa) into the today's alphabet.

Key Words: Ali Cevad, Prince Mustafa, Ottoman Historiography, Soldier Teacher

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı entelektüel tarihinin en dinamik dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan modernleşme süreci; eğitim, hukuk ve kültür alanlarında köklü dönüşümlere yol açmış, tarih yazımı anlayışını da ciddi manada değiştirmiştir. Vekayiname geleneğinin, yerini giderek daha sistematik, ansiklopedik ve Batı etkisini yansıtan bir yazıma bıraktığı bu dönemde Ali Cevad, Osmanlı tarih ve coğrafya literatürüne önemli katkılar sağlamış ancak günümüz akademik çalışmalarında büyük ölçüde ihmal edilmiş bir isim olarak kalmıştır.¹

Ali Cevad'ın Ailesi ve Erken Yılları

İstanbul'un Üsküdar semtinde doğan Ali Cevad'ın doğum tarihine ilişkin herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Askerî okuldaki mezuniyet tarihi ve kardeşinin doğum yılı dikkate alındığında, 1850'lerin sonu ya da 1860'lı yılların başında doğduğu tahmin edilmektedir. Babası Yanya Defterdarı Mehmet Emin Nüzhet Bey (1821–1867), hem

¹ Habibe Kazancıoğlu, "Umûm Mekâtib-i İbtidâiye'de Okutulmak Üzere Hazırlanmış Bir İslam Tarihi Ders Kitabı: Târîh-i İslâm'a Bir Nazar", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, (İğdır: Ekim 2021), 368-401.

köklü bir bürokrat hem de şiirleriyle tanınan bir edip olup Kastamonu'nun Tosya ilçesine dayanan köklere sahiptir.²

Ali Cevad'ın kardeşi Mustafa Safî (1862–1901), Üsküdar edebiyat çevrelerinde ün kazanmış bir şairdir. Ailedeki dinî ve entelektüel ortam, Ali Cevad'ın tarih ve coğrafyaya olduğu kadar din tarihine de duyduğu ilgiyi besleyen zemini oluşturmuştur.³

Mekteb-i Harbiye'de Eğitim

Ali Cevad, İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'de askerî eğitimini tamamlamış ve 1880 yılında piyade subayı sınıfından mezun olmuştur. Kuruluşundan itibaren Osmanlı modernleşmesinin önemli sembollerinden biri olan bu kurumun müfredatı; topografya, harita çizimi, ilm-i hey'et (astronomi), askerî coğrafya ve botanik gibi disiplinleri kapsamaktaydı. Tüm bu derslerin doğrudan ya da dolaylı biçimde coğrafya bilimiyle bağlantılı olması, Ali Cevad'ın ilerleyen yıllarda yapacağı coğrafya çalışmaları için sağlam bir zemin oluşturmuştur.⁴

Harbiye'de Fransızcaya verilen ağırlık, onun fikrî gelişiminde belirleyici bir rol oynadı. Bu dil yetkinliği sayesinde Fransız askerî ve coğrafi literatürüne doğrudan erişim imkânı buldu. Ali Cevad'la yaklaşık aynı yıllarda eğitim görmüş olanlar arasında bestekar da olan Ferik Ahmed Muhtar Paşa⁵ ile tarihçi-Türkolog Necip Asım Yazıksız⁶ gibi önemli şahsiyetler de yer almaktaydı. Bu durum, bazı Harbiye mezunlarının askerî alanla sınırlı kalmayıp geniş bir entelektüel yelpazede iz bıraktığını göstermektedir.

1880'deki mezuniyetinin hemen ardından Ali Cevad, İstanbul'daki askerî ve mülkî okullarda coğrafya öğretmenini olarak göreve başladı. Toptaşı Askerî Rüştiyesi ve Üsküdar Mülkî İdadî Mektebi, adının kayıtlarda yer aldığı başlıca kurumlardır.⁷ Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati'nin 1893 tarihli birinci cildinin önsözünde “*on dört senedir imtidâd eden askerî ve mülkî mekteplerindeki coğrafya ve târih muallimliğim esnasında*” ifadesini kullanmaktadır ki bu da mezuniyet ile eş zamanlı olarak öğretmenliğe başladığını kanıtlamaktadır.⁸

Ali Cevad'ın yayınladığı kitaplarda kendisini ısrarla “*coğrafya muallimi*” olarak tanımlaması, mesleki öz kimlik algısı bakımından son derece anlamlıdır. Askerî rütbesi olmasına karşın öğretmenlik kimliğini ön plana çıkarması; askerlik, öğretmenlik ve

² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. 3, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1557-1563.

³ Alim Yıldız, “Sâfi, Üsküdarlı (1862-1901)”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 35, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 470-471.

⁴ Gülşah Eser, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005), 38 vd. Zekeriya Türkmen, “Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Harbiye Mektebinde Eğitim-Öğretim Sistemi ve Müfredatına Dair Bir Değerlendirme”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018*, (Ankara: 2022), 1561-1591.

⁵ Tülin Çoruhlu, “Ahmed Muhtar Paşa, Ferik”, *DİA*, C. 2, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 106-108.

⁶ERCİMET SARIAY, “Necip Asım (Yazıksız)'ın Tarihçiliği Üzerine Bazı Tespitler”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 65, (Güz 2019), 381-414.

⁷ Hatip Yıldız, “Üsküdar (Paşa Kapısı) Mülki İdadî Mektebi (1893-1923)”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, (21-23 Kasım 2014)*, *Bildiriler*, C. 1, (Editörler: Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir), (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2015), 419-449.

⁸ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Musavver Tarih ve Coğrafya Lügati*, C. 1, (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1311), 2.

yazarlığı şahsında harmanlayan özgün bir “asker-muallim” profilinin yansımasıdır. Bu kimlik, eserlerinin pedagojik bir kaygıyla kaleme alındığını ve bilginin hem korunma hem de yaygınlaştırma işlevinin bilinçli biçimde gözetildiğini ortaya koymaktadır.

Ali Cevad, öğretmenliği sürdürürken askerî hiyerarşide de yükseldi. 1900'lerin başında Bursa'ya tayin edilen ve çeşitli birliklerde görev yapan Ali Cevad; piyade yüzbaşı, piyade kolağası (kıdemli yüzbaşı) ve Hamidiye Taburu binbaşı rütbelerini art arda elde etti. 1902'de Bursa Redif Alayı binbaşı olarak görev yaparken terfi ederek, yarbay rütbesine getirildi.⁹

Başarılı askerî hizmetleri 1902'de gümüş imtiyaz madalyası ve üçüncü rütbeden Mecidî Nişanı, 1906'da ikinci rütbeden Mecidî Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Bu ödüller, bir yazar ve öğretmen olarak Ali Cevad'ın, ordu kademelerinde başarılı hizmetler yaptığına delil sayılabilir.¹⁰

II. Meşrutiyet, Sürgün ve Son Yıllar (1908–1913)

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesi, Ali Cevad gibi pek çok kişinin hayatını kökten değiştirdi. II. Abdülhamid Dönemi'nde Hamidiye Taburu'nda görev yapmış emsalleriyle birlikte o da sürgüne gönderildi. Bu tasfiyelerin bireysel kin ve nefretten değil, Hamidiye geleneğiyle özdeşleştirilmiş askerî figürlere yönelik sistematik bir politikanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır.¹¹

Affedilerek İstanbul'a dönen Ali Cevad emekli edildi. Üsküdar'da hayatının son döneminde çalmaya konu olan *Târihin Kanlı Sahifeleri: Şehzâde Şehîd Mustafa ve Musavver Tarih-i İslam ve Mehd-i Medeniyet-i Arabistan* gibi iki yeni önemli eser yayınlamıştır. Bu eserler sürgüne rağmen onun, ölümüne kadar araştırmaya ve üretime devam ettiğine en önemli delil niteliğindedir. Sürgün sonrası İstanbul'a dönen Ali Cevad, Üsküdar'da vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. Yazarın ölüm tarihini Babinger 1332 (30.XI.1913)¹² şeklinde, Bursalı Mehmed Tahir ise ay belirtmeksizin 1332 yılı olarak vermektedir.¹³

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-i Seniyye – Taltifat (İ.TAL.), 280/57, 3 Rebiyülâhır 1320 - 26 Haziran 1318 / 9 Temmuz 1902

¹⁰ BOA, İ.TAL. 284/87, 11 Cemaziyelâhır 1320 - 1 Eylül 1318 / 14 Eylül 1902; BOA, İ.TAL. 408/86, 24 Ramazan 1324 - 28 Teşrinievvel 1322 / 10 Kasım 1906.

¹¹ M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, (Princeton: Princeton University Press, 2008), 150 vd.

¹² Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 432.

¹³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1342), 111

Önemli Eserleri

Ali Cevad tarih ve coğrafya alanında eserler kaleme almış ve Fransızcadan Türkçeye tercümeler yapmıştır.

Osmanlı Devleti hakkında yazdığı Mükemmel Osmanlı Tarihi, Ali Cevad'ın en çok başvurulan tarih eserlerinden biridir. Başlığındaki “mükemmel” sözcüğü, kapsamlılık ve eksiksizlik iddiasını açıkça ortaya koymaktadır. Eser, hem Ahmed Cevdet Paşa'nın vakanüvis geleneğinden hem de Batı tarih yazımının yalın anlatı anlayışından izler taşıyan sentezci bir üslupla kaleme alınmıştır.¹⁴

Muhtasar Tarih-i Osmanî (H. 1310/M. 1892–93), Mükemmel Osmanlı Tarihi'nin pedagojik amaçlı daha kısa bir versiyonu ya da öncülü olarak değerlendirilebilir.

Tarihin Kanlı Sahifeleri: şehzade şehid Mustafa, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlunun 1553'teki idamını konu almaktadır. Bu eser; Ali Cevad'ın, tarihin idarî ve siyasî tarafının yanı sıra, güç mücadeleleri ve kişisel dramların yoğunlaştığı mikro alanıyla da ilgilendiğini ortaya koymakta; anlatı tarihçiliğine olan yönelimini simgelemektedir.

Ali Cevad yalnızca Osmanlı tarihi değil din tarihi alanında da çalışmalar yapmıştır. Muhtasar Tarih-i İşlam, Musavver Tarih-i İşlam ve Mehd-i Medeniyet-i Arabistan, Ravzatü'l-Enbiyâ gibi eserleri onun yalnızca coğrafyacısı ve Osmanlı tarihçisi olmadığını, aynı zamanda kapsamlı bir din, özellikle de İşlam tarih araştırmacısı olduğunu da ortaya koymaktadır. Musavver (resimli) ifadesini taşıyan eser, görsel unsurların tarihi anlatıları destekleme amacıyla kullanıldığına işaret etmekte ve dönemin Osmanlı tarih yazımında yenilikçi bir tutumu simgelemektedir. Musavver Tarih-i İşlam ve Mehd-i Medeniyet-i Arabistan adlı eseri ise İşlam öncesi Arap medeniyetine yönelik ilgiyi yansıtmakta ve 19. yüzyıl Osmanlı entelektüel çevrelerinde güç kazanan İşlam medeniyeti sentezi anlayışıyla örtüşmektedir.¹⁵

Eserlerinde kendisini “*coğrafya muallimi*” olarak tanıtan Ali Cevad'ın başyapıtı olan Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati dört ciltlik ansiklopedik bir sözlüktür. Eser, 1893–1900 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmıştır. Birinci cilt H. 1311/M. 1893 tarihlidir ve müellif bu ciltte “*kolağası*” rütbesiyle anılmaktadır; dördüncü ciltte (H. 1317/M. 1899–1900) ise “*Hamidiye Taburu binbaşısı*” olarak kaydedilmektedir. Bu ayrıntı, eserin yazım sürecinin askerî kariyer basamaklarıyla tam anlamıyla örtüştüğünü belgeler niteliktedir.¹⁶

İlk üç cilt coğrafi bilgilere ayrılmıştır; burada vilayet, sancak, kaza ve nahiye gibi Osmanlı idarî birimleri ile şehirler, kasabalar; ada, akarsu, göl, deniz, körfez ve dağ gibi doğal coğrafi unsurlar alfabetik sırayla ele alınmaktadır. Son cilt ise tarihi bilgileri

¹⁴ Ali Cevad, *Mükemmel Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1316).

¹⁵ Bu dönemde İşlam tarihçiliği için bakınız: Mehmet Çoğ, *II. Meşrutiyet Dönemi İşlam Tarihçiliği (1908-1918)*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004).

¹⁶ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Musavver Tarih ve Coğrafya Lügati*, 1. Cilt (İstanbul: Kasbar Matbaası 1311 (1893/94), Eserin bu cildi 1313 (1895/96) tarihinde baskıda genişletilmiş ve ismindeki musavver ifadesi çıkartılmıştır. Eserin 2. Cildi 1314 (1896/97), 3. Cildi 1316 (1898/99) ve son cildi 1317 (1899/1900) tarihinde basılmıştır.

içermektedir. Eserin en dikkat çekici özelliği, salt anlatıyı aşarak istatistikî veriler, nüfus rakamları ve coğrafi ölçümler içeren tablolara yer vermesidir. Eser bu özelliğiyle, önceki Osmanlı coğrafya yazınından belirgin biçimde ayrılmaktadır.

Ali Cevad, büyük ansiklopedik eserinin yanı sıra birden fazla coğrafya ders kitabı da kaleme almış ya da Fransızcadan tercüme etmiştir: Resimli Mücmel Coğrafya (H. 1306/M. 1888-89), Bidayet-i Coğrafya (H. 1308/M. 1890), Resimli Fezleke-i Coğrafya-yı Umumî (H. 1307), Fezleke-i Fenn-i Coğrafya, Muhtasar Coğrafya-i Osmanî ve Hülâsa-i Coğrafya-i Osmanî. Bu ders kitapları, Osmanlı eğitim sisteminde coğrafya öğretiminin nasıl gerçekleştirildiğini belgeleyen değerli tarihi kaynaklardır. Ali Cevad, Batı bilimini yalnızca almakla yetinmeyip onu Osmanlı pedagojik gerçekliğine uyarlayan etkin bir aracı rolünü üstlenmiştir.

Ali Cevad'ın Metodolojik Yaklaşımı ve Kaynak Kullanımı

Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı

Osmanlı tarih yazımının kökleri İslam tarih yazıcılığına uzanmakla birlikte altı yüzyıl boyunca kendine özgü bir biçim kazanmıştır. 19. yüzyılda bu gelenek, Tanzimat reformlarının açtığı kapıdan giren Batı etkisiyle köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Arşiv belgelerine duyulan ilginin artması, olayların çok yönlü analizi ve Batılı tarih kaynaklarına başvuru, bu dönüşümün başlıca belirtileridir. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'ile bu sürecin en önemli temsilcisi olarak öne çıkmaktadır. Paşa'nın, arşiv belgelerini Batı tarih yazım ilkeleriyle harmanlayan eseri, sonraki kuşak Osmanlı tarihçilerini derinden etkilemiştir.¹⁷

19. yüzyılın bir diğer belirleyici eğilimi, ansiklopedizmin yükselmesidir. Bu dönemde büyük ansiklopedik yapıtlar; salt bilgi envanteri sunmanın ötesinde, bilginin sistematik bir çerçevede yeniden üretilmesine yönelik ürünler olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de coğrafyanın gelişim aşamaları ele alındığında, Ali Cevad, modern coğrafyanın¹⁸ öncesi olan dönemi (1915'ten önce) temsil etmekte ve özgün bir ara figür olarak bu süreçte yerini almaktadır.

Ali Cevad, çağdaşı Şemseddin Sami (1850–1904) ve Yağlıkcızade Ahmed Rifat (ö. 1895) gibi iki önemli ansiklopedistle karşılaştırılabilir. Şemseddin Sami'nin altı ciltlik Kamusü'l-Â'lâm'ı, önemli kişiler ve yerler ekseninde kapsamlı bir genel ansiklopedi niteliği taşımaktadır. Yağlıkcızade Ahmed Rifat'ın yedi ciltlik Lügat-i Tarihiye ve Coğrafiye'si ise kapsam ve yaklaşım bakımından Ali Cevad'ın eserine en çok benzeyen yapıttır. Ancak Ali Cevad, Osmanlı idarî coğrafyasına özgü derinliği, birincil kaynaklara

¹⁷ Zeki Arıkan, "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Tarih ve Sosyoloji Semineri 28-29 Mayıs 1990, Bildiriler*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991), 77-91. Cemal Kafadar, Hakan T. Karateke, "Late Ottoman and Early Republican Turkish Historical Writing", *The Oxford History of Historical Writing*, (Ed. Daniel Woolf), C. 4: 1800-1045, (Oxford: Oxford University Press, 2011), 559-577.

¹⁸ Türkiye'de modern coğrafyanın başlangıcı ve evreleri için bkz. Osman Gümüştü ve Nazan Karakaş Özür, Türkiye'de Modern Coğrafyanın Kuruluşu ve Örgütlenmesi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 32, S. 93, Aralık 2016, 105-147.

başvurusu ve istatistikî verilere yer vermesiyle diğerklerinden belirgin biçimde ayrıışmaktadır.

Şemseddin Sami'nin sivil-dilbilimci kimliğı, Cevdet Paşa'nın yüksek bürokratik konumu ve Yağlıkcızade'nin genel yazar profiliyle kıyaslandığında, Ali Cevad'ın özgünlüğü daha net ortaya çıkmaktadır. Sahadan gelen askerî deneyimi ile öğretmenlik kimliğinin pedagojik özenini bir arada barındırması, eserlerine dönemin diğerk çalışmalarında kolayca rastlanamayan kendine özgü bir tarz kazandırmaktadır.

Ali Cevad tarih yazımında da farklıdır. Osmanlı tarih yazımında uzun süre hakim olan vakanüvis geleneğı, sarayla organik bağa sahip resmi tarihçiler eliyle devam etmiştir. Ali Cevad ise devletin tarih yazımındaki rolünü önceleyen vakanüvis geleneğinin dışında, herhangi bir saray bağlantısı olmaksızın eserlerini kaleme alarak, bu gelenekle içli dışlı olmakla birlikte sınırlarını aşan bir çizgide konumlanmıştır. Konulara bireysel,¹⁹ olgusal kaygıyla yaklaşmış ve eserlerini vakanüvis kayıtlarından belirgin biçimde farklılaştırmıştır. Bu özellik, 19. yüzyıl Osmanlı tarih yazımındaki dönüşümün yani devletle kurumsal bağ olmayan bağımsız üretim anlayışının tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

Fransız ve Batı Kaynaklarıyla Diyalog

Ali Cevad'ın metodolojik yaklaşımının en ayırt edici özelliğı, Fransız bilim kaynaklarından etkin biçimde yararlanmasıdır. Harbiye'de edindiğı Fransızca yetkinliğı, bu etkileşimi derinden şekillendirmiştir. Bidayet-i Coğrafya ile Resimli Fezleke-i Coğrafya-yı Umumi, Fransızcadan yapılan doğrudan çevirilerin ilk ürünleridir. Bu tercüme etkinliğı, salt bir dilden diğerkine sözcük aktarımının çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. Batılı kavramlar ve coğrafi analiz modelleri, Osmanlı bağlamına uyarlanmıştır. Ali Cevad bu çalışmalarıyla bilginin doğrudan bir alıcısı, aktarıcısı konumunda kalmayıp onu yorumlayan ve özümseyen bir aracı rolü üstlenmiştir. Bu yaklaşım, Osmanlı modernleşme sürecinde bilgi üretim boyutlarını gözler önüne sermekle kalmayıp, aynı zamanda Batı etkisiyle Osmanlı özgünlüğünün nasıl bir sentez oluşturduğunu da somutlaştırmaktadır.

Osmanlı Arşiv Belgelerine Başvuru ve İstatistikî Veriler

Ali Cevad'ın ansiklopedik ve tarih eserlerinde birincil kaynaklara, özellikle resmî Osmanlı kayıtlarına etkin biçimde başvurduğu görölmektedir. Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati'nde yer alan nüfus verileri, idarî bilgiler ve coğrafi ölçümler bu belgelere doğrudan ya da dolaylı yollarla ulaşıldığına işaret etmektedir. Bu özellik, eseri salt derlemeci bir ansiklopediden ayıran ve ona tarihsel kaynak değeri kazandıran temel unsurlardan biridir.

İstatistikî veriler, tablolar ve görsel materyallerin bir arada kullanılması; salt anlatı ve betimlemelere dayanan geleneksel coğrafya yazınından bir kopuşu ve Osmanlı bilimsel pratiklerinde önemli bir değişimi de simgelemektedir. Musavver (resimli)

¹⁹ "... acz ve kusuruma bakmayarak ma-haza o şerefli ve azametli devre bir yadigâr bırakmak emniye-i hâlisesiyle Tevârih-i İslâmiyemiz hakkında pek küçük bir risâle kaleme almağa cüret eyledim.", Ali Cevad, *Muhtasar Tarih-i İslam*, (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308), s.2.

sözcüğünün bazı eserlerinin başlığında yer alması da görsel unsurların tarihî ve coğrafi anlatıları destekleme işlevi üstlendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç

Osmanlı son döneminin az incelenmiş ancak son derece önemli bir tarihçi ve coğrafyacısı olan Ali Cevad'ın kısaca hayatı, eserleri ve entelektüel mirası ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

O, askerlik, öğretmenlik ve yazarlığı kişiliğinde harmanlayan nadir entelektüel profillerden birini temsil etmektedir. Kültürlü aile köklerinden Harbiye'deki kapsamlı eğitimine, uzun öğretmenlik kariyerinden verimli yazarlık dönemine ve ardından sürgün ve erken ölümle son bulan yıllarına dek her evre; hem kişisel seçimlerin hem de dönemin yapısal koşullarının biçimlendirdiği bir ömrün kesitlerini yansıtmaktadır.

Ali Cevad, özgün ve kalıcı değer taşıyan bir yazın mirası bırakmıştır. Başyapıtı Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati; özellikle 19. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı coğrafyası, idarî yapı ve kentsel doku hakkında yapılacak çalışmalar için başucu eserler arasında yer almaktadır. Tarih ve din alanlarındaki eserleri ise pedagojik bir kaygıyla kaleme alınmış olmakla birlikte, dönemin tarih bilincini ve öğretimini belgeleyen özgün yapıtlardır.

O, Batı etkisini özümsemekle birlikte özgün Osmanlı perspektifini kararlılıkla koruyan, geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden, çok boyutlu bir entelektüel figürü temsil etmektedir. Ali Cevad ve eserleri, zamanın ruhunu ve entelektüel zenginliğini sergileyen bir özgünlük kaynağı olarak değerlendirilmelidir.

Ali Cevad'ın din tarihi eserleri bütüncül biçimde incelenmemiştir. Fransız kaynak kullanımının tam kapsamı, benimseme ile seçici uyarılama arasındaki denge ve dönemin diğer Osmanlı entelektüelleriyle kurduğu sosyal ağlar da henüz yeterince araştırılmamıştır. Ona ait mevcut yazışmalar, hizmet kayıtları, sürgün belgeleri ve eserlerinde kendisi hakkındaki biyografik bilgilerdeki birtakım boşluklar, Osmanlı Arşivleri'nde yapılacak araştırmalar ile büyük ölçüde giderilebilir. Ali Cevad'ın, 1880 Harbiye mezunları arasında en üretken entelektüellerden biri olması bu profilin daha kapsamlı ve bütüncül bir araştırmayı hak ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde-i Seniyye – Taltifât (İ.TAL.), 280/57.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde-i Seniyye – Taltifât (İ.TAL.), 284/87.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde-i Seniyye – Taltifât (İ.TAL.), 408/86.

Araştırma – İnceleme Eserler:

- Arıkan, Zeki. "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Tarih Araştırma Merkezi Tarih ve Sosyoloji Semineri 28-29 Mayıs 1990, Bildiriler*, 77-91. İstanbul: Edebiyat Fakóltesi Basımevi, 1991.
- Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kóltür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Bâkî. *Dîvân*, Hazırlayan: Sabahattin Küçük, Ankara: Kóltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ty., <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- Bozyiğit, Esra. *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (inceleme-tenkitli metin-nesre çeviri-sözlük*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1342.
- Cevad, Ali. *Memâlik-i Osmaniye'nin Musavver Tarih ve Coğrafya Lügati*. C. 1, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1311.
- Cevad, Ali. *Muhtasar Tarih-i İslam*. İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308.
- Cevad, Ali. *Tarihin Kanlı Sayfaları: Şehzâde-i Şehid Mustafa, Tarihî bir Vak'a-i Mühimme*. İstanbul: Nefaset Matbaası, 1326.
- Çiçekler, Mustafa. "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 8, (1998): 211-228.
- Çog, Mehmet. *II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihçiliği (1908-1918)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Çoruhlu, Tülin. "Ahmed Muhtar Paşa, Ferik", *DİA*, C. 2, 106-108. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Emecen, Feridun M. *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024
- Eser, Gülşah. *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 4. Rükün, C. 5, Hazırlayan: Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024.
- Gümüşçü, Osman ve Özür, Nazan Karakaş. "Türkiye'de Modern Coğrafyanın Kuruluşu ve Örgütlenmesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 32, S. 93, (2016): 105-147.
- Hanioglu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton: Princeton University Press, 2008.

- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*, C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Kafadar, Cemal ve Karateke, Hakan T. "Late Ottoman and Early Republican Turkish Historical Writing", *The Oxford History of Historical Writing*, Editör: Daniel Woolf, C.4, 1800-1045, 559-577. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Kazancıoğlu, Habibe. "Umûm Mekâtib-i İbtidâiye'de Okutulmak Üzere Hazırlanmış Bir İslam Tarihi Ders Kitabı: Târîh-i İslâm'a Bir Nazar", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, (2021): 368-401.
- Lokmacı, Süleyman. *Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Öngören, Reşat. "Nûreddinzâde", *DİA*, Cilt: EK-2, 360-362. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 1, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Sarıay, Ercimet. "Necib Âsım (Yazıksız)'ın Tarihçiliği Üzerine Bazı Tespitler", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 65, (2019): 381-414.
- Solak-zade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, C. 2, Hazırlayan: Vahid Çabuk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Solakzâde Tarihi*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1297.
- Şâhî Dîvânı*, Hazırlayan: Filiz Kılıç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Şentürk, Ahmet Atilla. *Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1998.
- Türkmen, Zekeriya. "Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Harbiye Mektebinde Eğitim-Öğretim Sistemi ve Müfredatına Dair Bir Değerlendirme", *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022, 1561-1591.
- Yahyâ Bey Dîvan Tenkidli Basım*, Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2023.
- Yıldız, Alim. "Sâfi, Üsküdarlı", *DİA*, C. 35, 470-471. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Yıldız, Hatip. "Üsküdar (Paşa Kapısı) Mülki İdadi Mektebi (1893-1923)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII, (21-23 Kasım 2014)*, *Bildiriler*, C. 1, Editörler: Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir, 419-449. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2015.

Yılmaz, Özlem. *Peçuylu İbrahim Efendi: Târîh-i Peçuylu (Tahlil-Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2025.

EK 1:

METİN

[s.1]

İ'timâd Kütübhânesi'nin Târihî Külliyyâtından:

TÂRİHİN KANLI SAHİFELERİ

ŞEHZÂDE ŞEHÎD MUSTAFA

Târihî Bir Vak'a-i Mühimme

Muharriri: Ali Cevad

Nâşiri:

İ'timâd Kütübhânesi Sâhibi

Seyyid Tahir

Nefâset Matba'ası: Ebussuud Caddesi'nde Numero 55

[s.2]

İ'timâd Kütübhânesi

Seyyid Tahir

Bâb-ı Âlî Caddesi'nde Numero 89

Posta Kutusu 171

Her nev' âsâr-ı cedîde bulunur. Taşradan sipâriş kabul olunur.

[s.3]

Târihin Kanlı Sahîfeleri Şehzâde Şehîd Mustafa

Onuncu karn-ı hicrînin en mes'ûd devri ve Osmanlı Devleti'nin en şevketli zemânı Kânûnî Sultân Süleyman'ın eyyâm-ı hilâfet ve saltanatıdır. Göçebe hayâtından iki 'asr içinde bir sür'at-i berkıyye ile sâhib-i satvet bir imparatorluğa irtikâ eden Osmanlı Devleti'nin mes'ûd ve bahtiyâr prensi olan Sultân Süleyman pederinden tevârûs ettiği 'azametli saltanatı eslâfından hiçbirine nasîb olmayan 48 sene müddet-i hükümrânîsinde iki mislinden ziyâde büyümüş ve pederi zemânında Rûm-ili'de serhad-ı Osmanî'yi teşkîl eden Tuna ve Sava nehrlerini memleketin vasatlarında bırakmışdır.

Pederi Yavuz Selîm'in hilâf-ı mesleği olarak Sultân Süleyman mücâhedât-ı cihângîrânesinde dâimâ garbı hedef ittihâz ederek şimşîr-i celâdetini Avrupa'nın göbeğinde parlatmışdı.

Yavuz merhûm ise tevhid-i İslâm fikrine şiddetle taraftâr olduğu için fütûhâtını dâimâ şarka doğru tevsî' ederek mâye-i İslâm'ı teksîre çalışmıştı. İşbu mün'akis mesleklerden [s.4] hangisinin daha ziyâde makbûl ve mergûb olduğunda fikirler mütehâlif idi. Fakat her ne olur ise olun maksad tevsî'-i memâlik ve teksîr-i fütûhat olduğu için bu iki cihângîrin mesâ'îsi kâbil-i i'tirâz olamaz.

O esnâda devlet-i Osmanîye'nin tevsî'i için başlıca iki mâni' mevcûd idi. Şarkta İsmail Safevi'nin saltanat-ı dervîşiyesi, garpta Şarlken'in hükûmet-i müstevliyesi.

Safevi nukabâsı yılan gibi Anadolu'nun köşe ve bucağına duhûl ederek halkı ifsâd ve Osmanlı Devleti'nden tenfîr etmekle ma'nen tevsî' ve belki mevcûdiyet-i Osmanîye için ehemmiyetli bir engel teşkîl ediyordu. Sultân Selîm'in bârika-ı şimşîr-i celâdeti Safevi ordularının ebr-i keşîf-i tasallutunu pâreledikten sonra mülk-i Osmanî tâ Tebriz ilerilerine kadar tevsî' etti ve Safevi dervîşlerinin Osmanlı toprağındaki fa'âliyetlerine nihâyet verildi. Çaldıran muzafferiyeti İsmail Safevi'nin cihângîrlik hayâlâtını temelinden sarsmıştı.

Süleyman Kânûnî'nin İran seferleri ise Tahmasb Şâh'ın ümîd-i şevketini zîr u zeber eylediğinden şarkta tevsî'-i Osmanî için hâil kalmamış idi.

Garptaki mâni' Safevilerden az mühim değildi. Avrupa'da birkaç tâc-ı hükümdârî altında keyfe-mâ-yeşâ icrâ-yı saltanat eden [s.5] Şarlken âlem-i Hıristiyanî'nin hâkim ve hâmişisi olmuş sayılır ve serhad-i Osmanî'den öte tarafı hükümdâr-ı mûmâ-ileyhin mutî-i fermânî i'tikât olunur idi. Şevket-i Osmanî'nin eşia-i tâb-dârî Şarlken'in çeşm-i rekâbetini kamaştırdığından Macaristân iklim-i cesîmenin bu aralık ma'rûz kaldığı istîlâ-yı Osmanî'den tahlîsi için Kânûnî merhûma karşı bir vaz'-ı hasmâne ve tehdîdkârâne ahz etmiş idi.

Sultân Süleyman bi'd-def'aât üç yüz bin mevcûdlu ordularını kumandasına alarak Macaristân'ı istîlâ ve Şarlken'i satvet-i gâlebesine karşı mecbûr ihtifâ etmiş idi. O târîhlerde böyle ağır bir orduyu pâ-yı tahttan birkaç yüz sa'atlik mahalle sevk ve îsâl etmekteki müşkilâtı düşünmeli, düşünmeli de Osmanlı ordusundaki gayret ve intizâma hayrân olmalıdır.

Sultân Süleyman Fransız milletine ve Fransa Devleti'ne büyük bir eser-i teveccüh göstermişti. Teveccühünü Şarlken'in mağlûb ve mahbûs olan Fransa Kralı birinci Fransuva'nın mahbesten tahlîsiyle göstermiş idi. Fransuva'nın vâlidesinin atebe-i Süleymaniye'ye takdîm ettiği tazarru'nâme pâdişâhın tahrîk-i merhametini müceb olmağla Fransuva'ya bir teslîtnâme tastîr buyurmuşlardır.

İşbu teslîtnâmenin sûreti şudur: bâde'l-elkâb: "dergâh-ı selâtîn-i penâhıma yarar adamın Frankiyan yediyle mektûb gönderip [s.6] ve ba'zı ağız haberi dahi ısmarlayıp memleketinize düşman müstevlî olup el'ân hapiste olduğunuzu i'lâm edip halâsınız husûsunda bu cânıpten inâyet meded istid'â eylemişsiniz her ne ki demiş iseniz benim pâye-i serîr-i âlem-masîrime arz olunup alâ-sebîlî't-tafsîl ilm-i şerîfim muhît olup temâm ma'lûm oldu imdi pâdişâhlar sınmak ve habs olmak aceb değildir gönlünüzü hoş tutup âzürde-hâtır olmayasız öyle olsa bizim âbâ-yı kirâm ve ecdâd-ı izâmımız nevverallâhü merâkidehüm dâimâ def'-i düşman ve feth-i memâlik için seferden hâlî olmayıp biz dahi onların tarîkine sâlik olup her zemânlar memleketler ve sa'b ve hasîn kal'alar feth eyleyip gece ve gündüz atımız eğrlenmiş ve kılıncımız kuşanılmıştır. Hakk Sübhâne ve Te'âlâ hazretleri hayırlar müyesser eyleyip meşîyyet ve irâdâtı neye müte'allik olmuş ise vücûda gele bâkî ahvâl ve ahbâr ne ise mezkûr adamınızdan istintâk olunup ma'lûmunuz ola böyle bilesiz tahrîren fî evâil-i şehri-âhirü'r-reb'âyn li-sene isneyn ve selâsîn ve tis'a mie"

Cihân-ı ma'lûmun üç büyük kıt'asında teşekkül eden bir devlet-i mu'azzamanın ve küre-i arzda mevcûd bi'l-cümle Müslümânların makâm-ı riyâset ve hilâfetinde bulunan Sultân Süleyman Gâzî'nin teşebbüsât-ı tehdîdkârîsi Fransuva'nın mahbes-i hakâretten tahlîsine sebep olmuş ve Şarlken saltanatının tazyîki altında mevcûdiyetini gâib etmek tehlikesinde bulunan [s.7] Fransız milletine karşı gösterilen mu'âmele-i insâniyyetkârâneye bedel bugün Fransızların o insâniyyete, o halâskârlığa mukâbil bize gösterdikleri evzâ'-ı enzâr dakika-sencânda hayretleri câlib bulunmuştur.

Hazret-i Süleyman Fransa'nın mevcûdiyyet-i milliyyesini kurtarmak için vermiş olduğu sözün âsâr-ı fi'îliyyesini dahi ibrâz etmek üzere denizlerde hâkimiyetini i'lân etmiş olan o kuvvetli donanmasını neheng-i deryâ-yı şecâ'at ve hamâset Gâzî Hayreddin Barbaros'un ve muahharen "Mâs[te] reîsü'l-bahr" târîhinin delâleti üzere Barbaros'un vefâtıyla onun çıraklarından Turgut Reîs'in kumandasında olarak Şarlken'e ait sevâhilin topa tutulması irâdesini verdi. Ve ol vechle Akdeniz sâhilleri Osmanlı gülleleriyle tahrîb edildi.

Devr-i Süleymanî'nin parlaklığı evâhir-i ömrüne doğru birâz za'af peydâ etmiş idi. Hele son seferlerinde za'af-ı pîrî de inzîmâm etmiş olmağla âdetâ o azametli saltanatta idâre bütün bütün bî-gâne ellere düştü ezcümle kadınlar, hasekiler tagallüb etmek vâdîsinde yekdiğeriyle mücâdele ederler, vükelâdan tuttukları ellerden cür'et alarak

âdetâ pâdişâhı, her bir ârzûlarına mutâva'ata mecbûr ederlerdi. Hürrem sultânlar, Mihrimah sultânlar, zevci Rüstem paşalar, Lâlâ Mustafa paşalar o asrın hâtırı sayılır entrikacılarından ma'dûd idiler. [s.8] Büyük Şehzâde Mustafa Sultân Devr-i Kânûnî'de Mustafa Sultân her cihetle yetişmiş bir şehzâde idi. Ahlâk ve ciddiyet noktasında büyük pederine pek ziyâde benzer idi.

Sultân Süleyman şehzâdeye pek ziyâde muhabbet edermiş çocuktaki isti'dâd ve fetânetini takdîren vezîri Pîrî Paşa'ya bu şehzâdeye serîr-i saltanat nasîb olur ise millet-i İslâmiye'de büyük bir pâdişâh olur buyurmuşlar imiş.

Fî'l-hakika Şehzâde Mustafa'daki kâbiliyet ve isti'dâd daha pek küçük iken nazara çarpıyor idi meselâ dersini karındaşlarından daha çabuk ezberler, cirit ve idmân ta'lîmlerinde cemî' rüfekâsını geride bırakır, ata binip, kılınc ve mızrak kullanmaktaki mahâretini huzzâra takdîr ettirir idi. Kitâb mütâla'asından pek ziyâde mütelevviz olur idi ve en ziyâde târîh ve menâkıb-ı harbiyye kitâblarını okurdu ve büyükbabasının yâdigârı olan Vassaf Târîhi'ni geceleri mütâla'a eyler idi.

Pederlerinin şarktan ziyâde garba doğru fütûhâtını tenkîd eder ve mâye-i İslâm'ı teksîre hizmet eden şark seferlerinden sonra [s.9] garba yürümek lüzûmuna kâni' olduğundan pederinin icrâatına karşı dâimâ fikren muhâlefette bulunur idi.

Müzeyyen ve mükellef elbise giymek pek ziyâde menfûru idi hatta sırmalı elbise tebellûs eden birâderlerine dâimâ ta'rîzden çekinmez idi ki bu husûsta da Yavuz Sultân Selîm'in mesleğini takdîr etmiş oluyor idi.

Sultân Selim bir gün gözlük ile mütâla'a-ı kitâba dalmış iken pederleri Süleyman Hân zer ü zîvere müstağrak mükellef libâs ile yanlarına geldikde gözlüğün üstünden bir nigâh-ı azamet atfıyla "oğlum anan ne giysün" diyerek müzeyyen elbiseye rağbetine ta'rîz etmişti. Ve müzeyyen libâsın kadınlara mahsûs olup erkek olanlar böyle müzeyyenâtta berî olmaları lüzûmunu anlatmış idi.

Şehzâdegânın sarâyda mahbûs gibi kapanması âdât-ı seniyyesinin ihdâsından evvel şehzâdelerin tarz-ı hayâtı pek serbest idi. Hatta on beş yaşlarında ve belki daha küçük yaşta iken taşra çıkarılmak ve bir eyâlet verilmek hele büyük şehzâdenin mutlakâ ömrünü taşrada geçirip tâ pederi irtihâline kadar İstanbul'a girmemek usûl-ı kadîme-i müstahseneden olmağla Mustafa Sultân da Amasya sancâğına vâlî nasb olunmuş idi. Amasya, Mağnisa ve Kütahya [s.10] büyük ve vâris-i saltanat şehzâdelere tahsîs olunur idi. Şehzâde Mustafa da Amasya vâlîsi idi.

Mustafa Sultân'ın eyâletindeki hüsn-i idâresi ve adâleti dâire-i hükûmetindeki ahâliyi kendisine minnettâr etmiş hele askerî tâifesi meslek-i lâübâlîyâne ve şecâ'at ve intizâma ri'âyeti ve cömertliği sebebiyle âdetâ şehzâdenin meftûnu idi.

Askerî ortaları "Sultân Mustafa'nın" "uğruna cân baş fedâ" diyerek ibrâz-ı sadâkat ederler ve gülbânglarında bile şehzâde nâmını zikr eylerler idi.

Pâdişâh sinnini aldığı ve son zemânlarında ihtiyârlığı sebebiyle sarây halkı, şırmamış ve vükelâdan ba'zıları bu hengâme-i pîrîden istifâdeye kalkışmış olmaları şehzâdeyi fevka'l-âde iğzâb ederdi. Ve bu gazabını da ketme lüzûm görmeyerek alenen izhâr ettiğinden mukarrebîn kendisinden dil-gîr olurlar idi.

Harem-i Hümâyûn'da pâdişâhın rehâvet-i pîrîsinden istifâde eden kadınlar ve sultânlar icrâ-yı mefsedet için fırsat aradıklarına şehzâde vâkîf idi. Ancak pederinin şehzâdeye olan teveccüh ve muhabbeti müşârûnileyhi kendi hayâtı hakkında sû-i zanna düşürmüştü idi.

Şehzâdenin celâdet ve sertliği gerek Harem-i Hümâyûn'da ve gerek [s.11] vükelâ arasında bâ'is-i havf ve helecân olmakta ve bir gün makâm-ı saltanata ku'ûd ederse istedikleri gibi atıp tutamayacaklarını ve belki de makâmlarında tutunamayacaklarına kâni' olduklarından şehzâdenin izâlesi esbâbına tevessül fikirleri yavaş yavaş uyanmış ve bu fikir çevirdiği entrikalarla âile-i saltanat arasında meşhûre ve şîve-i refâtâr ve câzibe-i füsûnkârîsiyle ihtiyâr pâdişâhın celb-i teveccüh ve muhabbetine muvaffak olan Rohsolan "Ruhsaral nâmı ile meşhûre" kadının âmâl ve makâsıd-ı hafiyyesine mülâyim gelmekle şehzâdenin izâle-i hayâtı esbâbına çalışmağa başlamış ve şehzâdenin her bir harekâtını sûret-i ma'kûsede pâdişâha ifhâm ve bu bâbda vükelâyı dahi istişhâd ederek pâdişâhı oğlu Mustafa'dan soğutmak esbâbına dâmen-i dermiyân-ı gayret olmuş idi.

Sultân Süleyman velîahdını sever onun mehâsin-i ahlâkını takdîr ederdi. Bu cihetle şehzâde hakkındaki tezvîrât kat'îyyen nezd-i pâdişâhîde müsmir olmaz idi.

Şehzâde ile Rüstem Paşa arası husûmet-i mezbûreden dolayı eyüce açılmış idi. Binâenaleyh şehzâdenin izâle-i vücûduna teşebbüs ederek huzûr-ı hümâyûnda söz oldukça şehzâde tâlib-i taht ve tâc olduğuna ve sunûf-ı askerîye arasında müşârûnileyhin nüfûz ve i'tibârı pek ziyâde olup devletin kuvve-i harbiyyesini dâimâ kendisine [s.12] celb eylediğine husûsan bu esnâda şehzâdenin hilâf-ı usûl irsâl-i lihye eylediğine dâir münâfıkâne ve müzevvirâne sözleriyle pâdişâhı vehm ve şübheye dûçâr etmiş ve dâhilen bu fikri takviye edecek yaldızlı sözler serd edilmekle pâdişâhın oğlu hakkındaki şübhesi gereği gibi artmış idi.

Rüstem Paşa'nın münâfıkâne ihbârı pâdişâhın zihn-i hümâyûnlarına ol derece te'sîr etmiş idi ki kırk bir yaşına girmiş olan ve akl u kiyâset cihetiyle şehzâdegân-ı zemânın değil Süleyman Paşa-yı Gâzî istisnâ edilir ise ol vakte kadar gelen, şehzâdelerin cümlesinin fevkinde olan oğlunun şu afv olunmaz kusûrunu cellâdın satırı ile temizlemek gibi bir cinâyet-i pederâneye karâr vermesini intâc eyledi. Ve kırk bu kadar senelik gözler kamaştırıcı mu'azzam saltanatını âhir ömründe evlâdına kıymak ve cellâdlar elinde gözü önünde boğdurmak fezâyihini irtikâb ile lekelemiş oldu.

İnsânlar her şeyden ziyâde lezzet-i câh ile mütelezziz olup ol lezzeti pek çok acılara tercîh eyledikleri ve lezzet-i saltanatın ise katl-i ah u evlâda nazaran pâdişâhlar indinde hiç ehemmiyeti olmadığı emsâliyle sâbittir.

Osmanlı hânedânı içinde katl-i evlâd ve ah seyyi'esinin mevcûd ve muhteri'î dördüncü pâdişâh Yıldırım Bayezid Hân'dır. Bundan sonra [s.13] cenâb-ı Fatih ve Yavuz Sultân Selim hazretleri de bu bid'at-ı seyyi'eyi tekrâr etmişler ve bu fi'il-i kabîha selâmet-i mülk ve millet süsü verip aldıkları fetâvâ ile de tebriye-i zimmet etmeğe çalışmışlardır. Sultân Süleyman'ın bu ma'sûm oğlu hakkında vermiş olduğu hükm-i i'dâmda haklı mıydı haksız mıydı? Buralarının tahkîki için şehzâdenin muhâkeme edilmesi ve kabâhat-ı merviyyesinin taharrî ve tecessüsü lâzım iken buralara sûret-i kat'iyede lüzûm görülmedi.

Hayrullah Efendi merhûm târîh-i ma'lûmunda bu vak'ayı yazdığı zemân şu yolda bast-ı makâl etmiştir. "Ma'lûmdur ki herkesin sadâkati ve bi'l-akis hayâtını tahsîl-i mansıb ve ikbâl içindir"

Hatta halkın cümlesi kendilerinden ez her cihet büyük olan metbû'larının sözüyle envâ'-ı mehâliki kabûl eyledikleri dahi kesb-i ikbâl için olmağla yekdiğeri arasında iddiâ' olunan sadâkat ve hayâtının ikisi de ya istihsâl-i menâsıb veyahûd muhâfaza-ı ikbâl ve merâtibden ibâret olduğuna şübhe yoktur işte Rüstem Paşa dahi muhâfaza-ı mesned ve ikbâl uğrunda bî-günâh şehzâdenin izâlesine tertîb-i mukaddimât eyledi.

Şehzâde-i müşârünileyhin pederi hakkında olan efkârı sahîh ise istihsâl-i ikbâl demek olup bu işe mâni' olan Rüstem Paşa'nın aleyhine kalkması umûr-ı tabî'iyedendir. Değil ise kendi [s.14] hakkında sû-i niyeti olan bir düşmanın izâlesine çalışması tabî'iyet-i maslahat îcâbindandır.

Ve'l-hâsıl pâdişâhın kırk bir yaşındaki şehzâdesine kıymağa kadar gitmesi me'mûl değil iken tahkîk ve taharrî olunmaksızın yıldırım gibi bu işin zuhûra gelmesi ve müte'âkıben Rüstem Paşa'nın da sadâretten azl olunması katl-i şehzâde için olduğu ma'lûm oldu".

İran Şâh'ı Tahmasb'ın karındaşı ve Şâh İsmail Safevi'nin oğlu Elkas Mirza pederinin ihdâs ve karındaşının te'yîd eylediği mezheb-i cedîdi tasdik etmediğinden daha doğrusu karındaşından görmüş olduğu hakâretten münfa'ilen bârgâh-ı Süleymanî'ye dehâlet etti. Ve bunun ilticâsı taraf-ı sultânîsinden kabûl buyrulup hakkında son derecelerde hürmet ri'âyet edilmesi emr olundu.

Elkas'ın kabûl-ı dehâlete vükelâ arasında i'tirâz edenler ve bu ilticâyı ihânete haml edenler mevcûd idi. Pâdişâh bu i'tirâzı işittikde "Biz bir pâdişâhzâde hakkında devletimizin ve pâdişâhlığımızın şânına lâıyk olacak sûrette hürmet ve ri'âyeti yerine getirelim [s.15] kendisi de buna mukâbil hizmette bulunmağa borçlu kalır" diyerek mu'terizlerin i'tirâzâtını bıçak gibi kestirmişlerdi.

Bunun üzerine Elkas pâdişâhın pek muhterem bir misâfiri oldu. Vükelâ-yı devlet tarafından ziyâfetler verildi, şâirler: "Mutî' oldu Süleyman-ı zemâna Mirza Elkas" diye târîhler söylediler. Elkas Mirza ile pâdişâhın mülâkâtı da pek parlak idi. Muhâvereleri hep

İran üzerine cereyân eyledi. Elkas birâderi Tahmasb'tan ahz-ı sâr için pâdişâhı İran seferine teşvîk ve bu seferde pek büyük hizmet ibrâz edeceğini va'd ediyor idi. Devlet-i Safeviye'nin umûr-ı dâhiliyyesine vukûf-ı tâmı olduğundan suhûletle Tebriz'i elde edeceğini Tebriz ele girdikde Tiflis ve bütün Gürcistan'ın ve Şirvan'ın feth ve teshîr olunacağını delâil-i kat'îyye ile isbât eyledi.

Mirza'nın sözleri pâdişâhın tahkîkât-ı hafîyyesiyle tevâfuk ettiğinden İran harbine meyl-i şâhâne hâsıl oldu. Ve derhâl Mirza Elkas ma'îyyetine verilen Anadolu askeriyle mukaddime-i ceyş olarak İran üzerine gönderildi. Ve bir hafta sonra da büyük bir orduyu müstashiben pâdişâh hazretleri Tebriz üzerine hareket buyurdular.

Bu seferde el-Cevaz Erciş, Van, Bayezid kal'aları tekrâr [s.16] memâlik-i Osmanîye'ye ilhâk olundu ve Şirvan Eyâleti Şirvanşah²⁰ sülâlesinden Burhan Ali Hân'a verildikten sonra Elkas Mirza'ya Azerbaycan hükümdârlığı verilmesi nezd-i Süleymanî'de musammem idi ise de²¹ zâten Elkas'ın dehâletine mu'teriz olanlar pâdişâhı bu tasavvurdan men' eylediler.

Ordu Tebriz ve Huzistan havâlisine geldikde pâdişâh İsfahan cihetlerinde mukâbeleden müctenib bir hâlde idi ve ordu-yı hümâyûna karşı çıkmaya cesâret edemiyordu. Elkas İsfahan'a doğru yürümek ve karındaşıdan bi'l-fi'l intikâm almak üzere pâdişâhtan ruhsat istemiş orduda Elkas'ın vücûdunu istiskâl edenler vâir idi. Nezd-i sultânîden tebâ'üdünü câna minnet bilerek Mirza'nın kabûl-ı istidâ'sı hakkında ittifâk ettiler.

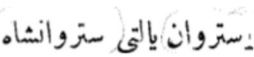
Elkas Mirza'nın on bin süvâri ile Bağdad üzerinden İsfahan'a geçmesine karar verildi.

Mirza Bağdad'a vusûlünde iddiâ'sının hilâfına olarak Şî'iyeti izhâr etmiş ve bundan maksadı İranîleri celb etmek olduğunu işâ'a eyledi.

Fî'l-hakika Elkas Kerbela'da bir hayli cem'îyyet peydâ ederek İran'a saldırdı ve birçok ganâime dest-res oldu.

Pâdişâh Haleb'de meşâda iken Elkas'ın, beşâret-i muzafferiyetiyle [s.17] dergâh-ı sultânîye hedâyâ-yı azîme, vâsıl olarak makbûl-ı âlî oldu ve kendisine murassa' bir kılıc ve bir libâs-ı mülûkâne gönderildi.

Pâdişâh Haleb'de iken Şehzâde Bayezid'i celb ve orduda bulunmasını irâde buyurmuş idi. Sultân Süleyman'ın bundan maksadı Şehzâde Mustafa hakkındaki fikrini istîzâhdan ibâret idi. Haleb'den İran'a teveccühünde Bayezid'in mevki'-i me'mûriyetine iâdesi bunu îmâ' eder. Elkas Mirza muğtenemâtından yalnız pâdişâha gönderip vükelâya bir nesne göndermemiş idi. Şüphesiz bu bâbdaki fikri vükelânın kendi aleyhinde bulunması idi. Ve bu hâl vükelâ miyânında hırs ve tama'la meşhûr Rüstem Paşa'ya pek

²⁰ Metinde Şirvanşah ve eyalet kelimeleri hatalı olarak şeklinde yazılmıştır.

²¹ Metinde hatalı olarak şeklinde yazılmıştır.

ziyâde girân gelmiş ve Mirza hakkında pâdişâhın fikrini tağyîre çalıştığı Mirza'ya da mün'akis olmuştu. Bu hâdisе üzerine Mirza orduya gelmesi için vukû' bulan da'vet-i pâdişâhiye emniyet edemedi ve Kürdistan'da kalmasını istihâm eyledi.

Bu esnâda Tahmasb Şâh'ın eser-i tahrîki olarak Mirza'yı bir Kürd Beg'i katl ettiği haberi vârid olmağla a'dâsının bâdî-i serveri oldu.

Maktûl Mirza sebebiyle açılan Şark mes'elesinin bir netîceye îsâli maksadıyla Bağdad ve Gürcistan'a seraskerler gönderilerek birçok nevâhî-i ma'mûre memâlik-i mahrûseye ilhâk olunmuş iken Şâh'ın vukû' bulan istihâm-ı itâ'ati üzerine mes'ele-i harbiyyeye nihâyet verildi. [s.18]

Fakat arası çok geçmeden Şâh nakz-ı ahd ile Erzurum ve Kars'a kadar olan mahalleri istilâ ve mukâbeleye kıyâm eden Erzurum vâlîsinin hezîmeti yine şarka bir sefer-i hümayûnu îcâb etmekle İsfahan'a kadar gidilmesi takarrür eyledi. Ve evvel emirde serasker Ahmed Paşa bir ordu ile hitta-ı İraniye'ye sevk ve tesrîb olunduğu gibi ikinci bir ordu ile pâdişâhın dahi hareketi iktizâ etmiş idi.

Bu aralık Şehzâde Mustafa hakkındaki tezvîrât epice müsmir olmuş ve Sultân Mustafa'nın babasına karşı isyân edeceği bayağı nezd-i pâdişâhîde takarrür ettirilmiş idi.

Yeniçeri odalarında Mustafa şehzâdenin menâkıbı söyleniyor şecâ'at ve gayretinden ve liyâkatinden bahs olunup pâdişâhın ihtiyârlığı da ortaya sürülürmüş. Elkas Mirza ile şehzâdenin muhâberâtından askere telkînâtından daha bilmem ne gibi fesâdından ortaya sözler çıkarılarak Sultân Süleyman'ın şehzâdesinden nefreti ve bu cihetle katl ve i'dâmı keyfiyeti eyüce takarrür ettirilmiştir.

Kendi oğlunun vaktinden evvel serîr-i Osmanî'ye iclâsı ihtirâsı Vâlide Sultân'ı her bir tezvîrâtı irtikâba sevk ettiğinden beyne'l-halk deverân eden sözleri dâhilen te'ýid ve hâricen dahi Rüstem Paşa vâsıtasıyla te'kid ettirdiğinden şehzâde-i ma'sûmun izâlesi artık tahakkuk etmiş idi.

İşte pâdişâhın bu def'aki seferi kahr-ı a'dâdan ziyâde katl-i [s.19] evlâd için ihtiyâr olunmuştur hatta Rüstem Paşa şehzâdenin hakk-ı şâhânedeki tasavvurâtını ve asker beyinde şehzâdenin kifâyeti ve pâdişâhın ihtiyârlığının şiddetle deverânını o esnâda ebnâ-i sipâhiyâtdan olup sonraları Rûm-ili Beglerbegi ve musâhib-i şehriyârî olan Şemsi Ağâ vâsıtasıyla huzûr-ı şâhâneye arz etmesi üzerine Rüstem Ali Paşa'yı cenâhü'l-isti'câl nezd-i şâhânelerine celb ile askerleri kışlağa dağıttırdı.

Rüstem Paşa pâdişâhın huzûrunda ya'nî şehzâde hakkında envâ' tezvîrât ve bin dürlü mübâlağa ile şehzâdenin tasavvurât-ı hâinânesi müzevvirâne bir lisân ile arz ve iş'âr ederek pâdişâhı eyüce kandırdı ve serîan icrâsına bakılmadığı hâlde işlerin pek vahîm olacağına ol şehriyâr-ı sâf-dîl hazretlerini inandırdı. Sultân Süleyman her ne kadar bu sözlerin düzme ve sahte olduğunu biliyor ise de bu hâlin beyne'l-asker şüyû'ı pek de eyü olmadığından muhâfaza-i saltanatı uğrunda bî-günâh şehzâdesinin kanına girmekten

çekinmedi ve inşâallah gelecek seferde hakkında gelinir şimdilik ketm-i mâdde etmeli deyu Rüstem Paşa'ya emr etti.

960 senesi saferinde azîmet-i şâhâne vukû' bulmuş ve doğruca Yenişehir sahrasına nasb-ı hıyâm olunmuş idi. Burada şehzâde Bayezid ma'îyyet-i mevcûdesiyle geldi huzûr-ı hümâyûna rû-mâl olarak Edirne muhâfazasına ta'yîn kılındı. [s.20]

Sefer-i hümâyûn havâdisi İran Şâh'ını havfa düşürmüş ve taleb-i afv u emân zımında me'mûrlarını Dârü'l-hilâfe'ye göndermiş idi. Ancak şehzâde-i ma'sûmun izâlesi mukarrer olduğu için Şâh'ın tazarru'nâmesine bunun cevâbı Haleb'de verilir deyu cevâb tastîr olundu.

Bolvadin menziline şehzâde-i diger Sultân Selim asâkir-i mevcûdesiyle orduya iltihâk eyledi ve Sultân Mustafa'ya da sefere iştirâk için haber gönderildi. Ve oradan Ak-Öyük menziline varıldı....

İşte bu uğursuz menzilde idi ki Şehzâde Mustafa-yı bî-günâh cellâdân-ı bî-emân elinde ve şefkatsiz pederinin gözü önünde çadır ipleriyle cânîler gibi boğduruldu bî-çâre şehzâde evvelce vukû' bulan da'vet-i şâhâne üzerine bunca demdir müştâk olduğu dîdâr-ı peder-i büzürg-vârını görmek ve belki onunla son vedâ'ını îfâ etmek üzere gelmiş ve bir meydân-ı vasî'ada çadırlarını kurup şeref-i mülâkâta muntazıran hiçbir şeyden haberi olmayarak beklemekte idi.

Şehzâde-i gâfil kendi hakkında pederinin mukarrebânının teşebbüsât-ı zâlimânesinden bî-haber idi ve belki dîdâr-ı pedere olan iştîyâkını teskîn için bir ân akdem hâk-pâ-yı şehriyârîye yüzler ve gözler sürerek hayr du'asına nâil olacağından ümîd-vâr ve meydân-ı harbde havâle-yi şemşîr-i âteş-bâr ile adüvv-i saltanattan ahz-ı sâr etmek hulyâlarıyla meşbu'ü'l-[s.21]efkâr olarak azm-i mücâhidânesini izhâr emelinde idi. Ve Solak-zâde'nin ta'bîri üzere Şehzâde-yi sâde-dîl sipihr-i bed mihrin mekr u karîbinden²² gâfil-i zamâne ise lisân-ı hâliyle ey miskîn ve bî-çâre aya vaktine hâzır ve âkıbet-kârına nâzır mısın ki müddet-i hayâtın temâm olmuştur ve peymâne-i ömr-i nâzenînin dolmuştur diyor.

Vaktâ ki şehzâdenin hayât-ı civânîsini tüketmiş sâtur-ı cellâdâne gerden-i mutâva'atını teslîm için ayağı ile gelmiş ve da'vet-i işâret-i pedere munzar bulunmuş idi.

Nâ-gâh bir âlây cellâdlar sûretâ da'vetci tarzında şehzâdenin çadırına gelerek pederinin ciger-pâresinin vürûdunu beklediğini ihbâr ettiler. Şehzâde muntazır olduğu felâketinin geldiğine izhâr-ı meserretle hemân hâk-pây-i hümâyûna koştu ve otâğ-ı saltanata kemâl-i tehâlûkle dâhil olmak istedi hâlbuki evvelce izhâr olunan Ağa nâmındaki cellâdân yakasından yapıştılar ve şehzâde-yi bî-günâhı boğmağa çalıştılar.

Şehzâde bu hücum-ı nâ-gehânîyi gördükde kuvvet-i bâzû-yı celâdetiyle def'-i sâ'il için ve çünkü şehzâde-yi müşârünileyhin bâzû-yı haydarânesindeki kuvvet ma'lûm

²² Solakzade Tarihi'nin orijinal metninde söz konusu alıntı bu şekilde geçmektedir. Burada hatalı olarak و فریالردن şeklinde yazılmıştır. *Solakzâde Tarihi*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1297), 524.

olduğundan derhâl cellâdânın elinden tahlîs-i girîbân ile dâhil-i serâ-perdede taht-nişîn-i azamet olan pederine doğru koştu maksadının isti'tâf-ı şefkat-i pederâne olduğunda şüphe yoktur hâlbuki el-hâ'in-i hâ'if fehvâsınca cellâdlar bu pîç²³ ü tâbı su-i kasd için pederine hücum şeklinde gördüklerinden hemân [s.22] sonradan hizmetine mükâfaten Zal nâmı verilen ve Zal Paşa deyu nezd-i mülûkânede mazhar-ı in'âm olan Mahmud fil cüsse bir merd-i kavî olmağla şehzâdeyi kucakladı. Zâten cellâdlar ile uğraşmaktan tâb ü tûvânî kesilmiş olan şehzâdeyi yere yatırdı ve eline geçirdiği bir ip ile huzûr-ı pederde ihnâk eyledi. "Rahmetullahi Aleyh".

Ne aceb ve garîbdir ki ân-ı felâketde, nûr-ı dîdesinin kemâl-i hakâretle cellâdların ayağı altında katl edildiğine pâdişâhın gözlerinden bir damla yaş akmak değil belki de katl ile meşgûl olanlara gayret verdikleri mütevâtirdir.

Ordu halkına bir dâğ-ı derûn olan şehzâdenin katline sebep Rüstem Paşa olduğu için şâirler "Mekr-i Rüstem"i târîh demişlerdir. Kadd-i katl şehîden dahi târîh-i şehâdetleridir.

Vak'a-yı şehâdet-i Mustafa-yı mazlûm hakkında Karaçelebizâde târîh-i meşhûrunda şu vechle bast-ı makâl etmiştir:

"Şehzâde Sultân Mustafa hakkında ba'zı erbâb-ı garaz tertîb ettirdikleri mukaddemât-ı tezvîr muntec-i inhirâf-zamîr-i hâkân-ı kışver-kemîn olmağın mahatt-i racûl-i hükûmeti olan Amasya'dan istikbâl-i râyât-ı câh-ı celâle tahrîk semend-i isti'câl edib Ereğli kurbinde "Ak Öyük" nâm makâmda muhriz-i şeref takbîl-i dâmen iclâl olmak için dâhil-i divânihâne-i otâk cevzâ-nitâk olacak kırk yaşında idi ki tomâr-ı ömr-i azîzi pîçide-i dest-kahr-ı rûzgâr-ı gaddâr olup [s.23] Brusa'da cedd-i bezr-güvârları Sultân Murad civârında rû-nihâde hâk-i mezâr oldu 6 Şevvâl ve kadd-i katl şehîden târîh-i ilm-i şehâdetidir rahimullah.

Dest-i cellâd-ı bed-nihâddan nîrû-yı bâzû-yı ictihâd ile rehâ bulup isnâd olunan töhmetden tahlîs-i girîbân-ı zimmet ile mazhar-ı afv ve merhamet olmak ricâsına derûn-ı otâğ-ı hümayûna şitâb idecek hüddâm-ı haremden Mahmud Paşa ki ber-takrîb Zal ile telkîbe sebep olmuştur. Merhûm-ı mezbûra sarılıp ol nahl-ı berûmend-i gülzâr-ı saltanatı sâye-i âsâ-ı zemîne düşürdü sad-hayf ki dest-berd-i ecel ol gül-bostân-ı saltanatı dimâğ-ı âlemiyâne bûy-bahş-ı râhat o²⁴ olmadın çide ve hezâr dirîğ ki senem-i zamâne ol bülbül-i gülîstân-ı hilâfeti şâh-sâr-ı vücûddan remîde edip sadme-i kahr-ı Rüstem ile ol ser ü ser-firâz-ı ravza-ı izz ü nâz üftâde-i hâk adem oldu. Ol bî-günâhın hûn-ı nâ-hakkı irâka olunmak mekr ve ifsâd-ı Rüstem Paşa'dan nâşî olmağın nev'an cezâsı verilip derd-i ser-vezârete ma'e'l-kerâhe fâtih-i Tımışvar Ahmed Paşa mübtelâ oldu lisân-ı hâtif gaybdan "mekr-i Rüstem" târîh-i sâl-i irtihâl olmuştur.

Sulehâ-yı Şam'dan ba'zı e'izze-i kirâmdan menkûldür ki Sultân Süleyman Hân silk-i ricâlullahda muntazam iken bî-sudûr cürm ü günâh Şehzâde Sultân Mustafa'yı

²³ Metinde hatalı olarak şeklinde yazılmıştır.

²⁴ Orijinal metinde bu kelime bulunmayıp yanlışlıkla ilave edilmiş olmalıdır.

muhâfaza-i saltanat için i 'dama ikdâmı menzelesinden sakta-i tenezzül ve kuvâ-yı tasarruf-ı ruhâniyyesine sekte-i tezelzül görmüştür. Lakin âhir ömürlerinde tâlebin-ı limarziyatullah kemâl-i za'af-ı [s.24] beden ve nâ-dürüstî-i ten ile ihtiyâr ettikleri metâ'ib-ı sefer-i Sigetvar'da mükeffir-i zünûb olup mertebe-i vâlâlarına ik'âd olundular”.

Şehîd-i mağfûrun şehâdetine müşârünileyhin ahass-ı bendegânından Bayezid kâtibi Yahya Beg'in söylediği mersiye²⁵:

Meded meded [bu] cihânın yıkıldı bir yanı

Ecel celâlîleri aldı Mustafa Hânı

Tolandı²⁶ mihr-i cemâli bozuldu erkânı²⁷

Vebâle koydılar âl ile âl-i Osmanı

Geçerler idi geçende o merd-i meydânı

Felek o cânibe döndürdü şâh-ı devrânı

Yalancının kuru bühtânı buğz-ı pinhânı

Akıtdı yaşımızı yakdı nâr-ı hicrânı

Cinâyet etmedi cânî gibi anun cânı

Boğuldu seyl-i belâya tağıldı erkânı

²⁵ Taşlıcalı Yahya'nın Şehzade Mustafa Mersiyesi'nin çeşitli neşirleri ile Ali Cevad'ın naklettiği mersiye arasında bazı farklar mevcuttur. Burada söz konusu neşirlerde olup bu risalede mevcut olmayan kelimeler “[]” içinde verilecektir. Bunun yanında yazım yanlışları da dipnotta gösterilecektir. Taşlıcalı Yahya'nın Divan'ı ve Mersiye'si müstakilen çalışılmıştır. Divan'ı Esra Bozyiğit tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Yine söz konusu Mersiye, Ahmet Atilla Şentürk ve Mehmed Çavuşoğlu tarafından da yayınlanmıştır. Mukayese için bu çalışmalardan istifade edilmiştir. Bkz. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (inceleme-tenkitli metin-nesre çeviri-sözlük)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021); Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi*, (İstanbul: Enderun Yayınları, 1998); *Yahyâ Bey Dîvan Tenkidli Basım*, (Haz. Mehmed Çavuşoğlu), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2023).

²⁶ Neşirlerde “Tulundı” şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 302; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 6; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvan*, 145.

²⁷ Neşirlerde “divânı” şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 302; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 6; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvan*, 145.

N'olaydı görmeye idi bu mâcerâyı gözüm

Yazıklar ana bu²⁸ reva mâcerâyı gördü gözüm

Donandı aklar ile nûrdan menâre dönüp

Güşâd[e]-hâtır idi şevkle nehâre dönüp

[s.25]

Göründü halka dıraht-ı şükûfe-dâre dönüp

Yürüdü kulları yanınca²⁹ lâle-zâra dönüp

Dururdu şâh-ı cihân³⁰ hiddetle nâre dönüp

Otâğ ve haymeleri karlı küh-sâre dönüp

Müzeyyen idi bedenlerle ak hisâra dönüp

El öpmeğe yürüdü mihr-i bî-karâra dönüp

Tolundu³¹ gelmedi çünkim o mâh-pâre dönüp

Görenler ağladılar ebr-i nev-bahâra dönüp

Bir ejderhâ-yı dü-serdür bu hayme-i dünyâ

Dehânına düşen olur hemîşe nâ-peydâ

²⁸ "Bu" ifadesi neşirlerde mevcut değildir.

²⁹ Neşirlerde "önce" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 302; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 22; Çavuşoğlu tarafından "yanınca" olarak aktarılmıştır. *Yahyâ Bey Dîvanı*, 145.

³⁰ Çavuşoğlu neşrinde "tururdu hiddet ile" şeklindedir. Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 145.

³¹ Neşirlerde "tutuldu" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 303; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 30; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 146.

O bedr-i kâmil [ü] o[l] âşinâ-yı [bahr-i] ulûm

Fenâya virdi³² telef etdi anı tâlî'-i şûm

Döğündü kaldı hemân hasretiyle dâğ-ı nücûm³³

Göyündü şâm-ı firâkında doldu yaşla rûm

Kara giyerdi karama[n]a³⁴ gussa etti hücûm

O mâhî ince hayâliyle etdiler³⁵ ma'dûm

Dolandı gerdenine hâle gibi mâr-ı semûm

Kazâ-yı³⁶ hakk³⁷ ne ise râzı oldu ol merhûm

[s.26]

Hatâ[sı] gayr-ı mu'ayyen günâhı nâ-ma'lûm

Zihî sa'îd ü şehîd zihî³⁸ şeh-i mazlûm

Boğuldu yeryüzünde³⁹ aslına rücû' etti

Sa'adetle hemân kurb-i hazrete gitti

³² Neşirlerde "vardı" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 303; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 36; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 146.

³³ Neşirlerde "dâğ-ı hasretiyle nücûm" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 303; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 37; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 146.

³⁴ Metinde hatalı olarak قراماته şeklinde yazılmıştır.

³⁵ Neşirlerde "kıldılar" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 303; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 40; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 146.

³⁶ Neşirlerde "rızâ-yı" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 303; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 42; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 146.

³⁷ Metinde hatalı olarak حد şeklinde yazılmıştır.

³⁸ Neşirlerde "şehîd-i sa'îd ü zihî" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 303; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 43.

³⁹ Neşirlerde "yüz urdı hâke o meh" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 303; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 44. Çavuşoğlu neşrinde "yıkıldı yer yüzine" şeklindedir. Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 146.

Getirdi arkasını zâl-i devr-i zemân
Vücûduna sitem-i Rüstem ile erdi ziyân

Döküldü göz yaşı yıldızları çoğaldı figân
Dem-i memâtı kıyâmet gününden oldu nişân

Gırîv ü nâle vü zâr ile doldu kevn ü mekân
Akar su gibi müdâm ağlamakda pîr ü civân

Vücûd iline akın saldı [akdı] eşk-i revân
Eyâ serîr-i sa’adetde pâdişâh-ı serîr-i zemân⁴⁰

O cân-ı âdemiyân oldu hâke⁴¹ yeksân
Diri kala ne revâdır fesâd eden şeytân

Nesîm-i subh gibi yerde koyma âhımızı
Hakâret eylediler nesl-i pâdişâhımızı

Bir iki eğri fesâd ehli nitekim şemşîr
[Bir] İki nâme-i tezvîri kıldı katline tîr⁴²

[s.27]

⁴⁰ Neşirlerde “pâdişâh-ı cihân” şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 304; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 53; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 146.

⁴¹ Neşirlerde “hâk ile” şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 304; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 54; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 146.

⁴² Metinde hatalı olarak şeklinde yazılmıştır.

Gelir ezelde mukadder olan kalîl ü kesîr

Hezâr kayserin ola⁴³ libâs-ı⁴⁴ ömrü kasîr

Eceldir ademe derbend-i teng ü tar-ı asir

Zaruridir buna⁴⁵ uğrar [ana] eger⁴⁶ civanla pir

Yirini⁴⁷ mehd-i⁴⁸ zemin eyledi o mihr-i münir

Yirini⁴⁹ gitti cihandan nite ki merd-i fakir

Bu vakıa olamaz halka kabil-i tabir

Ki erdişir-i velayetde ola adet-i şir

Bunun gibi işi kim gördü [kim] işitdi aceb

Ki oğluna kıya bir server-i Ömer-meşreb

Ferid-i alem idi alim idi alem idi

Muhammed ümmetine mevt müddet-i alem⁵⁰ idi

⁴³ Neşirlerde “oldı” şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 304; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 62; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 147.

⁴⁴ Neşirlerde “leyâl” şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 304; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 62; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 147.

⁴⁵ Neşirlerde “bu ki” şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 304; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 63; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 147.

⁴⁶ “Eger” ifadesi neşirlerde mevcut değildir.

⁴⁷ Metinde hatalı olarak *برینی* şeklinde yazılmıştır.

⁴⁸ Neşirlerde “zîr” şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 304; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 64; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 147.

⁴⁹ Metinde hatalı olarak *برینی* şeklinde yazılmıştır.

⁵⁰ Neşirlerde “mevt mevt-i alem” şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 304; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 69; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 147.

Ziyâde matem idi hayli emr-i mu'zam idi

Salah ü zühdü kavi itikada⁵¹ muhkem idi

Meşayihle musahib ricale hem-dem idi

Kerametiyle kerimü'l-hısal âdem idi

Nücum gibi cihan-dide ve mükerrem idi

Vücudu muhteşem ü şevketi muazzam idi

[s.28]

Tevazula selamında⁵² hod müsellemin idi

Aceb o bedr-i temâmın ne adeti kem idi

Hayflar oldu ana iftira ile gitdi

Huzur-ı hakka duamız⁵³ sena ile gitdi

Sipihrin ayinesinde göründü ruy-i fena

Kodu bu kesret-i dünyayı etdi⁵⁴ azm-i beka

Garibler gibi gitdi o yollara تنها

Çekildi alem-i balaya hem-çü ferh-i⁵⁵ hüma

⁵¹ Neşirlerde "itikadı" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 304; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 71; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 147.

⁵² Metinde hatalı olarak şeklinde yazılmıştır.

⁵³ Neşirlerde "dua vü" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 305; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 75; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 147.

⁵⁴ Neşirlerde "kıldı" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 305; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 76; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 148.

⁵⁵ Neşirlerde "mürg" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 305; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 77; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 148.

Hakikaten sebep-i rıfat oldu düşman ana

Nasibi olmasa tan mı bu cife-i dünya

Hayât-ı bakiye ermişdi⁵⁶ ruhu ey Yahya

Şefi⁵⁷ ruh-ı Muhammed refiki zat-ı Huda

Enisi gaib erenler celisi ehl-i safa

Ziyâde ede yaşım gibi rahmet[in] mevla

İlahi cennet-i Firdevs ana durağ olsun

Nizam-ı alem olan pâdişâh sağ olsun

Şehzâde-yi şehîdin hâdise-i şehâdeti ordu halkının yüreğini yaktı ve müsebbibi olan Sadrâzam Rüstem Paşa'ya la'netler etmeğe başladılar. Yeniçeri odalarında geceleri şehzâdenin menâkıbı ve hakkındaki [s.29] Yahya Beg'in yürekler yakıcı mersiye-i şehâdeti ve şu'arânın Rüstem Paşa hakkındaki hicviyyeleri bir bir kırâ'at olunarak ordu içinde erâcîf ve heyecân tekevvününe bâ'is oldu. Çünkü askerin şehzâde-yi mağfûra büyük bir muhabbeti vâir idi. Bu sûretle bî-günâh olduğu hâlde gammad-ı erbâb fesâdıyla babasının çadırında ve gözü önünde boğdurulmasını bir dürlü hazm edemiyorlar idi.

Vak'a-i şehâdetin Rüstem Paşa'dan mühr-i hümayûnun istirdâdı ile Ahmed Paşa'nın sadârete nasbı Rüstem Paşa'nın bu işin müsebbibi olduğunu îmâ eder ve taş yürekli peder oğlunun bâ'is-i felâketini gözü önünden uzaklaştırılması îcâb eder.

Sultân Süleyman'ın oğlunu göz göre öldürtmesi, Rüstem Paşa'nın ne gibi tezvîrât ile pâdişâhı bu derece igzâb ile böyle zâlimâne ve gaddârâne bir hâle sevk etmiştir yoksa ne kadar katı yürekli olsa bir insâna yetişmiş bir nûr-dîdesini gözü önünde katl ettirmeğe tahammül eylemez.

Yıldırım Bayezid birâderi Yakub Çelebi'nin i'dâmına karâr verdiği zemân onu kendi otâğında boğdurmuş idi. Şiddet-i siyâseti ile ma'rûf olan Yavuz merhûm karındaş ve

⁵⁶ Neşirlerde "erişdi" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 305; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 80; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 148.

⁵⁷ Neşirlerde "şefiki" şeklinde okunmuştur. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*, 305; Ahmet Atilla Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi*, 80; Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Dîvanı*, 148.

karındaşzâdelerinin i'dâmını emr eyledikde Brusa'da bir tenezzüh icrâ ederek şehâdetlerine tahammül edememiş idi.

Şehzâde Korkud ve Ahmed'i i'dâm edenlerin bi'z-zât cezâlarını [s.30] verdi ve nizâm-ı âlem uğrunda ikrâatını müteessif olarak ve ağlayarak icrâ ettirdi ve hatta şu bid'atı neslimizde îcâd edenler rahmet-i Hakk'dan behre-dâr olsunlar demiştir.

Askerde görülen şu güceniklilik bir fesâdın mukaddimesi olmak isti'dâdını hâ'iz olabilir idi. Bâ-husûs hâl-i seferberîde hoşnutsuzluk ile harbe gitmekde fâ'ide yerine mazarrat me'mûl idi. Buna binâen hazret-i pâdişâh askerin ahvâl-i rûhiyesini anlamak üzere bir divân-ı âlî tertîbi ta'mîm ve bu divânda askere ba'zı hitâbeler ile fikirlerini istimzâca karâr verdi.

Bu divânda tertîb olunan nutk-ı resmiyyede: "İşte bir huzûr-ı rahatımızı devlet ve milletin sa'âdet ve necâtı uğrunda terk ederek şu ihtiyârlıkta meşakk-i⁵⁸ seferi ihtiyâr eyleyip abâ ve ecdâdımızın bize bıraktığı nâmus-ı saltanatı muhâfaza ederek i'lâ-yı kelîmetullah ile diyâr-ı ecnebiyyede nâm ve şân kazanarak devletimizi dünyâda en ziyâde muntazam olan devletlerin üst yanına çıkarıp dokuz yüz senelik bir millet-i İslâmiyye'nin kuvvetü'l-zahrı olduğundan dîn ve milletimiz milel ve edyân-ı sâ'irenin mümtâzı olduğu misüllü devletimiz de bir devlet-i mukaddese olduğunda şüphe yoktur. Öyle ise cenâb-ı hakkın dîn ü devletimize verdiği feyz ve nusretlerin edâ-yı teşekküründe müttefikü'l-kulûb olup benim hâtırım için değil ancak Allah Teâlâ hazretlerinin rızası için hidemât-ı hayriyyede cânsiperâne çalışanlara dirliklerince mükâfât olunması bizim üzerimize [s.31] lâzım olduğu gibi devletimizin ırz ve nâmusu makâmında olan ülkesine su-i nazarla bakanların terbiyesi şöyle dursun hudûd-ı edebi tecâvüz edenlerin haklarından gelmek dahi tavâ'if-i askeriyyenin borçları olduğunu bildiğimden sizin bana olan i'timâd ve emniyetiniz dînimde size olan hüsn-i zannım iktizâsınca sizi bi'z-zât kendi kumandama alarak kahr-ı hasm etmek üzere bu diyâra kadar geldim ise de sizin ba'zılarınızın şâ'ibe-i nedâmet his eylediğim cihetle hem istiknâh-ı mâdde hem de sizden bir söz almak niyyeti ile Çulluk Sahrâsı'nda bu divânı tertîb eyledim" sözleri münderic idi.

İşbu hitâbe-i Süleymanî'de hâzır bulunanların cümlesi bi'l-ittifâk "sen bizim pâdişâhimızın her kangı tarafa sefer edersen muhâlefet etmeyiz uğur-ı hümayûnunuzda cânlarımız kurbân ve kânlarımız revân olacağını bilersiniz her ne emriniz olursa hâzırız" diye cevâp verdiklerinden ben dahi sizinle birlikte olup emr-i cihâdda bir mücâhid gibi berâber çalışırım diye tevsîk-i ahd u emân olundu. Ve hemân yol hazırlıkları görölüp Murad Suyu ubûr ve Karga Pazarı menzilgâh ittihâz edildi.

Sultân Süleyman'ın hâdise-i sa'âdetten sonraki hayâtı ilk devirlerine nazaran parlâk değildi. Evlâdı hakkındaki mu'âmelesinde gadr ettiğine vâkıf olduğu cihetle hâsıl ettiği te'sîrât ihtiyârlık âleminde vücûd-ı hümayûnu fenâ hâlde sarstı huzûru [s.32] mu'tâd olan musâhiblerinden ve ba'zı eğlencelerinden istiğnâ hâsıl ederek kâffe-i menâhibi terk ve tâ'ât ve ibâdâta hasr-ı evkât ederdi. Halvethânesinde ekseriyâ ah Mustafa'm sözü gayr-i ihtiyârî olarak lisânından sâdır olur idi. Hânedân-ı saltanatta evlâd

⁵⁸ Metinde hatalı olarak مشان şeklinde yazılmıştır.

kâtilliğinin birincisi olduğu için hatâ-yı vâkı'anın nedâmetini ancak gözyaşlarıyla iş'âr eder idi.

Gizli gizli tenhâda ağlamasına hep bu nedâmetin te'sîri olduğunda şüphe yoktur.

Şehâdet mâddesinde cüz'î küllî medhaldâr olanlardan tebâ'üd etmek isterdi. Bi'l-akîs şehzâdeye hidmeti sebk edenleri taltîf etmek isterdi. Hatta merhûmun ba'zı nüdemâsına büyük büyük in'âmlar etmiş ve nev'umman rûh-ı şehîde tarziye vermek istiyordu.

Nedîm-i hâsı Şemsi Paşa-yı meşhûr bile ahyânen dâhil-i huzûr olur idi. Bunun sebebi Rüstem Paşa'nın şehzâde hakkındaki ma'rûzâta bi'z-zât vâsıta-i takdîm olmak idi.

Şehzâde Amasya'dan pederine bir Tuti kuşu takdîm etmiş idi. Bu kuş edilen ta'lîm vechle "çok yaşa" sözünü tekellüm edermiş. Bir gün yine nazar-ı şâhâne kemâl-i im'ân ile kuşa ma'tûf oldukda çok yaşa sözünü tekellüm etmekle hemân sakalından aşağı bilâ-ihtiyâr yaşlar akararak benim yaşamaklığım senin ne işine yarar çünkü sâhibin ölmüştür diyerek kuşu hâzırından birisine ihsân [s.33] etmiş imiş kemâl-i hakâretle irtihâl-i şehzâde kâffe-i safahât-hûnîniyle pâ-yi tahta mün'akis oldukda sekene-i pâ-yi tahtı bir vaveylâ ve gırîv istilâ etti ve şehîd-i mağfûrun menâkıb-ı kahramânesi yâd ile rûh-ı ma'sûmuna fâtihalar ihdâ ve sebeb olanlar ve pâdişâhı bu cinâyete sevk edenlere la'netler yağdırıldı.

Pâ-yi tahtın şu teheyyücât-ı nâ-behtgâmı ba'zı tedâbir-i inzibâtiyye te'sîsiyle tavâif-i askeriyyenin muhârebât ile uyandırılmasına lüzûm his edildi.

Bu esnâda şehzâde hakkında muhrik bir makâmda bir şarkı bestelenerek cem'iyetlerde hazîn hazîn söylenmekte idi.

Emr-i pâdişâhî ile ba'demâ bu şarkının söylenmesi men' edilmiştir.

Şarkının bazı güfteleri şöyle idi:

Gökte melekler ağlasun

Yerde yürekler dağlasun

Felek de kara bağlasun

Tâze yiğit şehzâde

Kıydı eliyle şâhımız

Nedir bunda günâhımız

Hâdise-i şehâdet yalnız dâhilde değil ecânib arasında dahi [s.34] bâdî-i hüzn-i esef olmuş idi. Hatta İran Şâh'ı Tahmasb Hân'a sefâretle gidenlere "pâdişâhınızın nâ-makbûl

ve medhûl olan ef'âlinin birisi de Sultân Mustafa gibi erşed evlâdına kıyması ve sâniyen serdâr Ahmed Paşa⁵⁹ gibi bir şîr-i cihâdî karılar sözüyle i'dâm ettirmesidir” dediği târîhlerde mestûrdur.

İkinci Düzme Mustafa

İran seferinden avdetle Üsküdar'da yeni binâ olunan sarayda ikâmet ettikleri esnâda Rûm-ili'de Selanik ve Yenişehir havâlisinde bir sahte Mustafa zuhûru vâsıl-ı sem'-i şâhâne olmuş idi.

Şahs-ı meçhûlün-neseb güyâ şehzâde-yi mağdûr ve mazlûm olmak iddi'âsıyla hurûc ve esnâ-yı şehâdetle her nasılsa cellâd elinden rehâyâb olarak bir mahalle gizlenmiş ise de ba'zı emekdârlarının muhâcemâtıyla ihtifâ mümkün olmadığından bakalım Hüdâ neyle neylerse güzel eyler diyerek âdem cem'ine başlamış imiş. Merkûmun başına sekiz on bin kadar haşerât biriktiği ve vak'a-i şehzâdenin bıraktığı te'sîrât merkûmun ikdârına sebep ve teksîr-i cem'iyetine bâdî olacağı pâdişâhın müceb-i telâşî olmakla hemân izâlesine teşebbüs eyledi. Ve tezvîrât-ı bî-nihâyesiyle [s.35] dûr-ı istilâları lekedâr eden Rüstem Paşa'nın iğvâsıyla bu mes'elede Sadrâzam Kara Ahmed Paşa'nın medhali olduğu sem'-i şâhâneye ilkâ edildi.

Ve deryâ-yı gazab-ı pâdişâhî temevvüc ederek derhâl huzûrda Ahmed Paşa'nın boynu uruldu. Her nedense Rüstem Paşa pâdişâha irtikâb ettirdiği mezâlim nazar-ı dikkat ve insâfa alınmayarak sadârette bulunması emniyyet ve selâmet-i şâhâneye muvâfık geldiğinden yine pâdişâh sâhib-i tezvîri mesned-i sadâretle dil-sîr kılındı. Sahte Mustafa mes'elesinin izâlesi dahi bunun uhde-i kifâyetine tevdi' kılındı.

İşbu sahte Mustafa'ya dâir târîhte şu yolda tafsîlât mevcûddur:

“Şehriyâr-i sâmi-i mekân Hazret-i Süleyman Hân iki sene mikdârı sefer-i Nahcivan iktizâsı ile dârü's-saltanalarından dûr ve memâlik-i mahrûseden sûretâ mehcûr düşmeğin Yenişehir ve Selanik semtlerinde, bir meçhûlün-neseb ve bed-asl ve bed-haseb ba'zı erâzil eşhâs ile ülfet ve ekseriyâ seyr ü sohbet için ol diyârın nişîmenlerinden ıyş u işret hevâsında gezerler idi.

İttifâken bir gün kendüye mensûb hevâdârlardan bir nice yâdigâr esnâ-yı kelimâtta sende şeklen Sultân Mustafa'ya acib müşâbehet vâdır dimekle dimâğ-ı pür-fesâdına sevdâ-yı saltanat düşüp böyle [s.36] diyenlere ol bed-nihâd vallahü Te'âlâ bana bunun gibi üstâdî itmek ve tarîk-i insâfı koyup semt-i hilâfına gitmek ve Sultân Mustafa olduğum takdîrde benim râz-ı nihânımı halka ifşâ mezheb-i mürüvvetde görülmemiştir. Bâ-husûs ferâsetinizde hatâ etmediğiniz hâlde dahi buna kimse vâkıf olmasın tâ ki â'dâ bizim aleyhimizde yol bulmasın ve her nesnenin zemânı vardır diye ol makûle laklakaya rağbet eden erâzile pend ü nasîhat sûretinde görünüp yalvarıp minnet eder tâ ki kâr-ı pür-tezvîrine bu tedbîr revâc vermeğe bâ'is olup giderek bir mertebeye vardı ki erâzil-i nâs bunu gerçekten Sultân Mustafa kıyâs etmişler. Ya'nî Ereğli kurbinde merhûmun

⁵⁹ Ahmed Paşa Rüstem Paşa'ya halef olup bi'l-âhere anın ve haremi Mihrimah Sultân'ın tahrîkiyle i'dâm edilmişti. [Bu dipnot esere aittir.]

siyâseti fermân olundukda katline me'mûr olanlar şehzâdeye kemâl-i merhametlerinden ona müşâbih bir şahsı katl etmiş olalar ve şehzâdeyi salıverip mumâileyh tebdîl sûret batrikü'l-seyâhat nice memleket gezip sa'âdetlü pâdişâh seferde ve asker ba'îd yerde bulunmağla mahall-i fırsattır deyu kendüyi âşikâr ve gizli râzını izhâr etmiş ola bu i'tikâd-ı fâsid ile ol etrâfın levendânından yanına on bin kadar âdem uydurmuş hatta âyîn-i Osmanî üzere âlî otâklar, begler, vezîrler ve iki ay okumadık suhtelerden kadiasker yapmış ve akıncı⁶⁰ tâ'ifesinden Üveyl Doğdu⁶¹ nâm bir şahsı i'timâd yüzünden vezîr-i â'zamlik ile behre-mend ve ber-murâd [s.37] eylemiş ve Silistre ve Dobruca semtlerinde rafzi ve ilhâd ile meşhûr sehâvetli sûfilere sâhib-i zuhûr merkûmun da'vâsına takvîyet verip gittikçe şöhrat bulmasına bâ'is olmuş ve ba'zı ağıniyâya ve mültezimîn ve ümenâyâ salgunlar salıp ve hazînedârların tahsîllerini çekip ellerinden alıp levâzım ve ihrâcâtını bu yüzden görmek tedârikinde iken bu ahvâl-i pür-ihtilâl mahrûse-i Edirne'de Rûm-illerine nigezbân ve mühimmât muhafazasında dâmen-i dermiyân olan şehzâde-i sa'îd Sultân Bayezid hazretlerine mün'akis olıcak derhâl kendünün cür'et ile ma'rûf ve şecâ'at ile mevsûf üzengi ağalardan birini kabûllerine başbuğ ta'yîn eyleyip şehrin ata tuta kâdir tuvânâ yiğitlerinden müşârünileyh ma'an koşup üzerine gönderdi. Andan mâ'adâ Zülkadir beglerinden Mehmed Beg ki o târîhte Niğbolu sancâğı ile kâm-rân ve ol târîhlerde o serhadlerde fermân-rân idi. Ona dahi şehzâde tarafından def'-i fitneye mübâşir olmak için emr-i şerîf vâir idi.

Bu esnâda pâdişâh-ı âlempenâh Amasya kışlâğından dârü'l-mülk İstanbul'a teşrîf buyurmuşlar idi. Yol üzerinde hükkâm-ı etrâfın ve şehzâdenin müte'addid arzları gelip erişti. Hemân vezîr-i sâlis Mehmed Paşa'ya üç bin yeniçeri ile sekbânbaşı konulup ve iki bölük ağası ile ale'l-acele ashâb-ı tuğyân def'ine şitebân [s.38] olmaları fermân buyruldu.

Kezâlik Kara Ahmed Paşa'ya dâir bu târîhte şu vechle bast-ı hikâye olunmuştur.

Vezîr-i â'zam Ahmed Paşa ki Sadr-ı Âlî'ye geçmezden mukaddem birkaç def'a asâkir-i nusret-âsâra serdâr olup husûsan Tımsıvar gibi bir kal'a-ı üstüvârın fethine muvaffak düşmüş ve sa'âdetlü pâdişâh-ı İslâma ve cümle-i inâma hizmet begendirmiş adâlete mâil hak sözü kâil bir vezîr-i lâ-nezîr idi. Takdîr-i hüda dokuz yüz altmış bir zilkadesinin on üçüncü divân günü vüzerâ-yı i'zâm mesâlih-i umûr-ı cumhûra kıyâm ile ser-vakt-i pâdişâh-ı âlî-makâm hazretlerine arza girdiklerinde vezîr-i mezbûrun tomâr-ı ömrü dürüldü. Ve hemân Arz Odası önünde boynu uruldu.

⁶⁰ Metinde hatalı olarak şeklinde yazılmıştır.

⁶¹ Düzme Şehzade Mustafa hadisesinde “veziriazam” olarak zikredilen şahsın ismini Ali Cevad, Üveyl Doğdu olarak nakletmektedir. Bunun yanında bu kişinin ismi kaynaklarda farklı şekillerde de geçmektedir. Bkz. “Üveyl Toğça”, Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 1, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 242; “İl-Doğdu”, Solak-zade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, C. 2, (Haz. Vahid Çabuk), (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 245; “Üveyl Tuğçe”, Özlem Yılmaz, *Peçuylu İbrahim Efendi: Târîh-i Peçuylu (Tahlil-Metin)*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2025), 453; “Evildoganca-Evildogunca”, Süleyman Lokmacı, *Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015), 638; “Evil Tuğçe”, Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 4. Rükün, C. 5, (Haz. Suat Donuk), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024), 261; “Üveyl Tavica”, Feridun Mustafa Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024), 514.

Garâbet bunda ki katl değil azlini mûceb bir hâlet yoğ iken akıbet ba'zı ahvâl-i sâhte ve akvâl-i pür-dâhte isnâdı ile bî-çâre hışm-ı pâdişâhiye uğrayıp hâtim-i vezâret yine Rüstem Paşa'ya tevcih kılındı. El-hâsıl Rüstem Paşa'nın sadra gelmesi husûsu nisvân-ı iffet-nişânın maksûdu olup Ahmed Paşa'nın azliyle ibkâsı onun evzâ' ve etvârına dahl ve teşyî' nâ-revâsını mûcebdir. Mülâhazası ile izâle-i vücûduna cevâz gösterilmiştir”

Solakzâde

[s.39]

Şehzâdeler Gavgası

Sultân Süleyman'ın son devirlerinde mevcûd iki şehzâde arasında yine bir fesâd tekevvün ederek kanlı bir fâci'a ile nihâyet bulmuştur. Güyâ ki felek bu azametli imparatorluğun eyyâm-ı ikbâlîne nihâyet verdirmek için saltanat vârislerini tavsît etmiştir. İhtirâs-ı saltanat için bir zemîn-i müsâ'id teşkil eden bu mes'ele pâdişâhın ihtiyârlığından münba'is idi. Bu hırs-ı saltanat manevralarını Sultân Süleyman evlâd-ı büzür-güvârını fedâ etmek sûretiyle dahi izâle edememiş idi. Şehzâde-i ekber ve erşedinin şehâdetini müte'âkıb pâdişâhın hayâtta Cihangir, Selim ve Bayezid nâmlarında üç şehzâdeleri kalmış ve şehzâde Cihangir def'aten şehâdetin te'sîrâtıyla o esnâda irtihâl etti.

Mevcûd şehzâdelerden Selim ile Bayezid'in gerek harem-i hümayûnda ve gerek vükelâ arasında kuvvetli taraftarları vâir idi. Şehzâde Selim ekber evlâd ise de ıyş u işret, zevk u tarab ile me'lûf olup zemânını nûdemâ ve musâhabât ile geçirmek gibi bir meslek-i rehâvetkârî ile meşgûl idi. Bayezid ise gâyet hadîd titiz-meşreb ve gâyet saltanata harîs idi. Pâdişâhın teveccühünü [s.40] kazanmış idi. Rüstem Paşa da Bayezid'e taraftar ise de şehzâde Mustafa vak'asında lisâna geldiği için alenen tarafgîrliğini izhâr edemiyor idi.

Pâdişâhın bu bâbdaki temâyülâtı şehzâdeler beynine ilgâ-yı hased ettiğinden her birisi pâ-yı tahtına yakîn bulunmak ârzûsunda idiler.

Hazret-i pâdişâh bir aralık şehzâdelerin mevki'lerini tebdîl emrini vermişti. Selim Hân Saruhan'dan Konya'ya ve Bayezid Sultân Amasya'ya tahvîl-i me'mûriyet edecekler idi. İşbu becâyış mes'elesi ise Selimlülerin muvaffakiyetlerine delâlet ediyor idi.

Sultân Selim derhâl emr-i pedere imtisâlen yola çıktığı hâlde şehzâde Bayezid mevki'inin tebdîl edilmemesinde ve yine Kütahya'da kalmakta ısrâr ediyor ve ibkâsını arızalarla istihâm ediyor idi. Şehzâdeler beynindeki münâferetin izâlesi maksadıyla taraf-ı sultânîden nasihatlı müştamel hatt-ı hümayûnlar ile şehzâdegân nezdine birer vezîr gönderildi.

Şehzâde Bayezid nezdine me'mûr edilen Pertev Paşa şehzâdeden pek bârdane sûrette kabûl edildi. Hatta Pertev Paşa'ya hitâben şehzâde ilk sözü pâ-yı taht-ı seniyyede nice â'zam-ı ulemâ-i meşâyih mevcûd iken ta'accüb sizi intihâb etmişler gibi istihfâfkârâne sözler söyledi. Binâenaleyh yine emr-i pedere ittibâ'an Amasya'ya [s.41] azîmet eyledi.

Şehzâde Bayezid hiddetinden kâbına sığmıyor ve verâset-i saltanatın kendisinden tahallu'ını his ettiğinden pederine karşı adem-i itâ'ati ve birâderine adâveti sûret-i kat'iyede gözüne aldırıyor idi.

Birâderinin te'sîr-i nüfûzu altında harekete bir türlü râzı olamıyor idi. Binâenaleyh Sultân Selim hakkındaki adâvetini alenen izhâr etmege başladı.

Bu mes'elede en ziyâde fa'âlâne îfâ-yı hizmet eden ve rolünü muvaffakiyetle neticelendiren Lala Mustafa Paşa'dır.

Lala Paşa maktûl Ahmed Paşa'nın âdemlerinden olmağla Rüstem Paşa'nın mağzubi idi. Her çend ki paşa i'tizâra çalıştıysa da muvaffak olamadığından şehzâdeler arasına ilkâ-yı fesâd ile hasma galebeden istifâde yolunu tuttu. Ve Sultân Selim lalalığına ta'yînini ni'met bilip fesâd manevralarını çevirmege başladı.

Kendi lalasının Selim Hân tarafına geçmesi Bayezid Hân'ı küplere bindirdi. Ve bi'l-fi'il yoldan çevirmek fikrinde iken lalanın verdiği te'mînât üzerine bu hareketten vaz geçti çünkü Lala "benim bu me'mûriyetim serîr-i saltanata cûlûsunuz için daha ziyâde muvaffakiyet te'mîn edecektir" demiş idi.

Lala'nın tahrîkâtı ile şehzâdenin arası açıldıkça açılmış [s.42] ve âdetâ ordularıyla muhârebeye müncer olmuş idi. Bayezid Hân laladan aldığı ta'lîmâtı harfiyyen icrâ eder ve Bayezid'in her bir harekât ve sekenâtı yine Lala'nın tenbîhi vechle Sultân Selim tarafından atebe-i şehriyârîye bildirilir ve şehzâdenin tehdîdkârâne mektûbları sırasıyla takdîm edilir idi.

Bir aralık Bayezid Hân Lala'nın tezvîrâtına vâkîf olmuş ve kendisini teşvîk ve tahrîk eden Lala olduğuna dâir şikâyetnâmesini huzûr-ı hümayûna takdîm etmiş idi. Bu mektûb ve gerek sâir istirhâmâtı müfsid-i merkûm tarafından yoldan çevrilerek Bayezid Hân ile merkez-i saltanat arasındaki muhâbere kat' edilmiş idi.

Bu inkitâ'-ı muhâberâtın pâdişâhın da cânı sıkıldığından ve Bayezid'e yazılan mektûbların cevâbını alamadığından şikâyetle "Oğlum Bayezid'e ne oldu, gönderdiğim mektûblara cevâb yazmıyor, gâlibâ hevâs-ı hırs-ı saltanat gözünü bürümüş isyânı nezdimizde tahakkuk etmiştir. İnşâallah onun da terbiyesi verilir" demiş imiş.

Şehzâdelerin münâfereti izâlesi gayr-ı mümkün dereceye geldikde yâ'nî yine Lala'nın ta'lîmâtı vechle Şehzâde Bayezid askeriyle karındaşını urmağa geldikde mümâna'at ve bu münâferetin izâlesine hizmet etmek daha doğrusu isyânı tahakkuk eden Bayezid'in hakkından gelmek fikriyle Sokollu kumândasıyla Anadolu'ya sefer i'lân ve evvelce Sultân [s.43] Selim'e mu'âvenet olunmak üzere Karaman ve Anadolu beglerbegleriyle Adana vâlisi askerleriyle Konya sahrâsında tecemmu'ları fermân olmuştu. Âkıbet Bayezid Hân on beş bin askerle geldi. Ve Selimlilerle muhârebeye tutuştu. Asâkir-i Sultânîye de Selim Hân tarafında idi. 46 sâ'at muhâbere olarak Konya ovası lâlezâra döndü. Mağlûb olan Bayezid Hân Lala Mustafa'ya aldandığını o vakt anladı.

Ve babasına isti'fâ-yı kusûrunu ve Lala'nın ifsâdâtını bir arıza ile anlatmak istemiş ise de yine arızası esnâ-yı tarikde Lala'nın âdemleri tarafından tevkîf olunmuştur.

Şehzâde Bayezid düştüğü ummân-ı felâketten kurtulmanın muhâl ve belki de büyük karındaşı hem-hâl olacağını bildiği için dört şehzâdesi ve on iki bin tevâbî'i ile Acem diyârına savuşup Şâh Tahmasb'a dehâlet etmiştir.

Şehzâdenin kudûmünden (bu bize Elkas'a⁶² bir ni'me'l-bedeldir⁶³) sözüyle izhâr-ı memnuniyyet eden şâh-ı müşârünileyhin hakkında derece-i nihâyede ibrâz-ı hürmet ve ri'âyet etmiş ve pâdişâhtan afvına vesâtet edeceğine dâir söz vermiş idi.

Sultân Bayezid'in çocukları ve avanesiyle berâber İran'a dehâleti Sultân Süleyman'ın müceb-i infî'âli oldu. Ve sebep sen oldun diye Selim Hân'ı mu'âheze eyledi. [s.44]

Şehzâde'nin taleb ve teslîmi için Şâh'a gönderilen elçiler miyânında pâdişâhtan gizli olarak Selim Hân'ın da âdemleri gitmişler ve şehzâdenin kendilerine teslîminde ısrâr eylemişler idi. Bu ketmden maksad ise Bayezid'e su-i kasddan başka bir şey değil idi. Çünkü pâdişâh Sultân Mustafa'yı heder ettiği hâlde şimdi de Şehzâde Bayezid'in ziyâ'ına kâil olamayacak idi. Bu ise Sultân Selim'in işine gelmiyor idi.

Sultân Süleyman Hân'ın bir tehdîdi şehzâdeyi Şâh'ın teslîm etmesine kâfi iken o asrın politikasını anlamalı ki pâdişâh tarafından 900 bin ve şehzâde tarafından da 300 bin altun ve Kars kal'asının i'âdesi şartıyla Şehzâde Bayezid'in teslîmi karâr-gîr olmuştur. Ancak gelen me'mûrlara bî-çâre Bayezid ve dört oğlunun meyyiti teslîm edilmiştir.

Bayezid Hân'ın na'sını alan me'mûrlar esnâ-yı râhda bir emr-i hümâyûn almışlardı ki o da bu emrin vusûlü ânında na'şların orada defn edilmesi idi.

Şehzâdegânın cenâzeleri Sivas'ın hâricinde defn edildi ve sonradan üzerlerine bir kubbe inşâ olundu.

Sultân Bayezid merhûm ashâb-ı şecâ'at ve celâdetten olmağla berâber şi'ir ve inşâyâ dahi merâkî vâr idi şi'irde şâhî mahlasla [s.45] tahallüs eder idi. Âtîdeki gazel cümle-i iş'ârındandır.⁶⁴

⁶² Metinde hatalı olarak القاحه şeklinde yazılmıştır.

⁶³ Metinde hatalı olarak الدلدر şeklinde yazılmıştır.

⁶⁴ Şehzade Bayezid Divanı'nın çeşitli neşirleriyle, Ali Cevad'ın naklettiği beyitler arasında bazı farklar mevcuttur. Neşirlerde olup bu risalede olmayan kelimeler "[]" içinde verilecektir. Bunun yanında yazım yanlışları da dipnotta gösterilecektir. Şâhî mahlası ile şiirler kaleme alan ve bir divan sahibi olan Şehzade Bayezid'in Divan'ı Filiz Kılıç tarafından yayınlanmıştır. Yine Şehzade Bayezid'in Farsça Divançesi de Mustafa Çiçekler tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Şehzade Bayezid, *Şâhî Divânı*, (Haz. Filiz Kılıç), (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999); Mustafa Çiçekler, "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı: 8, 1998, 211-228.

Gazel

Bende ben⁶⁵ zâyi' edüb tûl-i emelle nefesi

Kalmadı zerre kadar dilde bu dünyâ hevesi

Iztırâbı ko ki⁶⁶ ey mûrg-i revân seyr eyle

Eskiyüb işte cezaya⁶⁷ varıyor ten kafesi

Kârbân-ı⁶⁸ reh-i iklîm-i adem menziline⁶⁹

Dokunur oldu dilâ sem'ime bâng-ı çeresi⁷⁰

Gâfil olma gözün aç dîde-i hakk-bîn ola gör⁷¹

Hor görme⁷² hes ü hâşâk ile mûr u mekes[i]

Şâhî-i bî-dil ü bîmâr u günehkâra ne gam

Sen olursan eger ey luft-ı Hudâ⁷³ dest-resi

İşbu gazeli şehzâde hayâtından kat'-ı ümîd eylediği zemân söylemiştir.

⁶⁵ Neşirlerde "nideyim" şeklinde okunmuştur. *Şâhî Dîvânı*, (Haz. Filiz Kılıç), s. XXIII; Mustafa Çiçekler, "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi", 218.

⁶⁶ Neşirlerde "ko gel" şeklinde okunmuştur. *Şâhî Dîvânı*, (Haz. Filiz Kılıç), s. XXIII; Mustafa Çiçekler, "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi", 218.

⁶⁷ Neşirlerde "helake" şeklinde okunmuştur. *Şâhî Dîvânı*, (Haz. Filiz Kılıç), s. XXIII; Mustafa Çiçekler, "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi", 218.

⁶⁸ Metinde hatalı olarak خاریان şeklinde yazılmıştır.

⁶⁹ Metinde hatalı olarak مذلتك şeklinde yazılmıştır.

⁷⁰ Neşirlerde "ceresi" şeklinde okunmuştur. *Şâhî Dîvânı*, (Haz. Filiz Kılıç), s. XXIII; Mustafa Çiçekler, "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi", 218.

⁷¹ "gör" ifadesi Mustafa Çiçekler neşrinde mevcut değildir.

⁷² Neşirlerde "tutma" şeklinde okunmuştur. *Şâhî Dîvânı*, (Haz. Filiz Kılıç), s. XXIII; Mustafa Çiçekler, "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi", 218.

⁷³ Neşirlerde "ey şâh-ı kerem" şeklinde okunmuştur. *Şâhî Dîvânı*, (Haz. Filiz Kılıç), s. XXIII; Mustafa Çiçekler, "Şehzade Bayezid ve Farsça Divançesi", 218.

Bayezid-i şehîdin sergüzeşt-i elîmi pek dil-sûz idi. Hâdise-i şehâdetine şu'arâ-yı asrdan birisi şu kıt'a-ı mergûbeyi söylemiştir.

Çünkü hükm-i kâdir-i kayyum kassâm-ı ezel

Taht ile tâbûtu taksîm ettiler

Bahtı gör kim tahte-i tâbûta bindi Bayezid

Tahtı bir şâh-ı kerîmü't-tab'a teslîm ettiler

[s.46]

Son Sefer-i Süleymânî ve İrtihâl

Sultân Süleyman şehâdet-i şehzâdegândan mütehassıl-ı zünûba kefâret olmak üzere son sefer-i hümayûnları niyetiyle Sigetvar'a azîmete karâr vermişti.

Sultân-ı şu'arâ Kadiasker Baki Efendi'nin:⁷⁴

Bahâr-ı âlem-i vuslatda ol sultân-ı devrânı⁷⁵

Temâşâ ettiğim gündür bana nev-rûz-ı sultânî

Bahâr oldu dem-i seyr ü temâşâdur hudâvendâ

Semend-i azmün itsün arsa-i âlemde cevânı

[Yürî Rûm illerin seyr it hirâmân eyle yanuñca

'Âlem gibi sehî-kâmet nigâr-ı pâk-dâmânı]⁷⁶

⁷⁴ Bâki Divanı'nın neşri ile Ali Cevad'ın naklettiği beyitler arasında bazı farklar mevcuttur. Söz konusu neşirde olup burada mevcut olmayan kelimeler "[]" içinde verilecektir. Bunun yanında yazım yanlışları da dipnotta gösterilecektir. Bâki Divanı Sabahattin Küçük tarafından neşredilmiştir. Mukayese için bu çalışmadan istifade edilmiştir. Bkz. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ty.), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>

⁷⁵ Neşirde "hûbânı" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 291.

⁷⁶ Bu beyit Ali Cevad'ın metninde mevcut değildir.

Nihâl-i [serv-i] bâğ-âsâ yışım⁷⁷ feth ü nusretten

Salinsun yâd⁷⁸ ile nîzen hırâmânî hırâmânî

Cihânın hâr u hâşâkin götürsün âb-ı şemşîrin⁷⁹

Gül-istân eylesün rûy-ı zemîni düşmenin kanı

[Felekden seyr idüp rezmüñ disün Behrâm-ı hasm-efgen

Hezâr ahsent ey rûz-ı vegânuñ merd-i meydânı]⁸⁰

Du'âmız oldur ey Bâkî hatâdan saklasun Bârî

Hudâvend-i cihân Sultân-ı âdil Şeh Süleymânı

İşbu sefer-i rehberî dâir söyledikleri iş'âr-ı âb-dârın delâleti vechle hazret-i pâdişâh dârü'l-hilâfeden kast-ı sefer ile yola çıktı.

Pâdişâh hazretlerinin pîrliğine munzamm olan hastalıkları sebebiyle esfâr-ı sâirelerinde olduğu gibi bu seferde at üzerinde [s.47] gidemeyip kâh taht-ı revân ve kâh araba ile seyr u hareket etmişlerdir. Edirne'de üç günistirâhat buyurduktan sonra sırasıyla kat'-ı menâzil ederek ve her menzil eyâlet askerleri kendi paşalarıyla ordu-yı hümâyûna iltihâk eyleyerek Tatar diyârına vâsıl oldular. Bu menzilde Şehzâde[den] Süleyman Hân'ın bir hafîdinin Mağnisa'da tevellüdü ve isminin teberrüken taraf-ı pâdişâhîden vaz' ve tesmiyesi hakkında ricâyı mutazammın mektûblar gelmişti. Zîrâ pederi Murad bin Selim Hân Mağnisa'da vâlî idi.

Sultân Süleyman hafîdzâdesinin dünyâyâ gelişinden memnûn oldu. Ve hânedânımızda Murad oğlu Mehmed olagelmıştır. Anın ismi de Mehmed olsun buyurmuşlardır.

Belgrad menzilinde Anadolu'dan Kızıl Ahmed livâ-i Hamid ve Karaman askeri ve Erdel⁸¹ Kralı İstefan da asâkir-i mevcûdesiyle orduya mülâki oldular.

⁷⁷ Neşirde "nesîm-i" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 292.

⁷⁸ Neşirde "nâz" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 292.

⁷⁹ Neşirde "şemşînin" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 292.

⁸⁰ Bu beyit Ali Cevad'ın metninde mevcut değildir.

⁸¹ Metinde hatalı olarak اردك şeklinde yazılmıştır.

Sava nehri üzerinde kurulan köprüden asâkir-i Osmanîye kemâl-i suhûlet ve selâmetle geçti. Ve müte'âkıben Ösek kurbinde Drava Suyu dahi geçilip Sigetvar kal'ası önünde nasb-ı hayyâm olundu. Ve derhâl askere vaz'ıyyet-i harbiyye aldirılıp kal'a dâiren-mâdâr ihâta edildi.

İlk hamlede Rûm-ili gâzîleri kal'anın varoşunu zabt [s.48] ettiler ise de kal'a zemânının usûl-i harbince pek ziyâde tahkîm olunmuş idi.

Kal'anın etrâfı on iki arşun arzda bir sûr ile muhât olup kâmilten şarapol kazıkları ile takviye olmuş idi. Ve her bir kazığın arası çitler ve bu çitlerin içerisi tazyîk olunmuş topraklarla memlû idi ki top dâneleri bu siperleri delemeyip toprağa nüfûz eder kalır ve gedik açamaz idi. Ve etrâf-ı erba'asındaki su ve bataktan lağm küşâdı mümkün değildi.

Bu tarz ise o âna kadar hiçbir kal'ada tesâdüf olamamış idüğünden ve hele evvelâda kal'anın zabtına me'mûr olanları dûçâr-ı hayret etmiş idi. Binâenaleyh kumândanlar beyinde icrâ edilen müzâkere ve müşâverede asâkir-i mevcûdeye toprak sürülerek kal'aya havâle bir sun'î tepe vücûda getirilmesi ve bu tepeye toprak vaz' ve ta'biyesiyle dâhil-i kal'anın döğülmesine ve bir de civârdaki ormandan kat' edilen odunların etrâf-ı kal'aya yığılarak neft yağıyla âteş verilmesi takarrür eyledi.

Odun yığınlarına âteş verildikde göklere çıkan duman kal'a sükkânına imkân-ı müdâfa'a bırakmadı. Kal'a muhafızını nu [bu] meydâna bir hurûc icrâsına mecbûr etti. Fakat o ânda da cezâsını bulmuş idi. [s.49]

Târîhimizde Zirincik ismi verilen kumândan esnâ-yı hurûcda bir yeniçerinin dâne-i tûfengine hedef ve ma'ıyyeti efrâdı havâle-i şemşîr-i mücâhidîn ile mahv ve telef edildi. Osmanlı ordusunda topçuluk ve kal'a döğmekte mâhir iki zât vâir idi ki birisi Koca-ili Beg'i Ali Beg diğeri Yozga Beg'i Nasuh Beg'dir. Bunların kal'ayı yağdırdıkları top dânelerinden cebehâne âteş almağla bir tarrâka-i kıyâmet-nümûn sâmi'a-i hırâş-cünûd zafer-i meşhûn oldu.

Sigetvar kal'asının fethi Sultân Süleyman'ın irtihâlinden iki gün sonraya tesâdüf etmiş idi. Müşârünileyhin pîrlık ve meşâkk-ı seferiyye ile bir müddetten beri kuvvetleri za'af ve za'afları kuvvet bulmuş idi. Zâten mübtelâ oldukları illet-i nikris mevki'inin rutubeti hasebiyle kesb-i şiddet ederek sebep-i irtihâlleri olmuş idi.

Koyub yerlû yerinde raht-ı bahtı

Değışti tahte-i tâbûta tahtı

Gözin yumdu temâşâ-yı cihândan

Ferâgat kıldı gavga-yı zemândan

ve

Şehîd-i râh-ı Hakk Sultân Süleymân

Târîh-i irtihalleridir. [s.50]

Sultân Süleymân'ın ilk fethi Belgrad ve son fütûhâtı Sigetvar kal'asıdır. Bu ikisinin ilk harflerinin terkîbi bes [BS] olur ki yetişir demektir. Erbâb-ı dikkat bu bes [BS] kelimesinden Sultân Süleymân Hân'ın 28 sene müddet-i saltanat için kifâyet ma'nâsını istidlâl etmişlerdir.

Pâdişâh-ı mağfûrun irtihâline birçok mersiyele söylenmiş ise de en rengîni hazret-i Baki'nin mersiyesidir:

Mersiye-i Baki

Ey pâ-y-bend-i dâmgeh-i kayd-ı nâm u teng⁸²

Tâ key hevâ-yı meşgale-i derd-i⁸³ her⁸⁴ bî-direng

An ol günü ki âhir olup nev-bahâr-ı⁸⁵ 'ömr

Berg-i hazâne dönse gerek rû-yı lâle-reng

Âhir mekânun olsa gerek cür'a gibi hâk

Devrân elinde irse gerek câm-ı 'ayşa seng

İnsân odur ki âyine-veş kalbi sâf ola

Sînende n'eyler âdem isen kîne-i peleng

[s.51]

İbret gözinde niceye dek gaflet uykusu

⁸² Neşirde "neng" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 56

⁸³ Neşirde "dehr" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 56

⁸⁴ Neşirde "her" kelimesi mevcut değildir. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 56

⁸⁵ Metinde hatalı olarak نوبان şeklinde yazılmıştır.

Yitmez mi sana vâkı'a-i Şâh-ı şîr-ceng

Ol şeh-süvâr-ı mülk-i sa'âdet ki rahşına

Cevlan deminde 'arsa-i 'âlem gelürdi teng

Baş eğdi âb-ı tîğına küffâr-ı Engürüs

Şemşîri cevherini⁸⁶ pesend eyledi Freng

Yüz yire kodı lütfunla⁸⁷ gül-berg-i ter gibi

Sandûka saldı hâzak-i⁸⁸ devrân güher gibi

Hakkâ ki zîb ü zînet-i ikbâl ü câh idi

Şâh-ı İskender-efser ü Dârâ-sipâh idi

Gerdûn ayağı tozına eylerdi ser-fürû

Dünyâyâ hâk-i bâr-gehi secde-gâh idi

Kemter gedâyı az 'atâsı kılurdi bay

Bir lütfu çok mürüvveti çok pâdişâh idi

Hâk-i cenâb-ı hazreti dergâh-ı devleti

Fazl u belâgat ehline ümîd-gâh idi

[s.52]

⁸⁶ Neşirde "gevherini" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 56

⁸⁷ Neşirde "lütf ile" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 56

⁸⁸ Neşirde "hazin" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 56

Hükm-i kazâya virdi rızâyı egerçi kim
Şâh-ı kazâ-tevân u kader-dest-gâh idi

Gerdûn-ı dûna zâr u zebûn oldu sanmanuz
Maksûdı terk-i câh ile kurb-i îlâh idi

Cihân⁸⁹ u cihânı gözlerimiz görmese n'ola
Rûşen cemâli 'âleme hûrşîd ü mâh idi

Hûrşîde baksa gözleri halkun dola gelür
Zîrâ batınca⁹⁰ hâtıra ol meh-likâ gelür

Döksün sehâb kaddin anup katre katre kan
İtsün nihân-î⁹¹ harre-rükn⁹² nahl-i ergavân

Bu acılarla çeşm-i nücûm olsun eşk-bâr
Âfâkı tutsun âteş-i dilden çıkan duhân

Kılsun kebûd câmelerin âsmân siyâh
Geysün libâs-ı mâtem-i Şâhı bütün cihân

Yaksun⁹³ derûn-ı sîne-i ins ü perîde dâğ

⁸⁹ Neşirde "cân" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 56

⁹⁰ Neşirde "görince" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 57

⁹¹ Neşirde "nihâl" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 57

⁹² Neşirde "nârveni" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 57

⁹³ Metinde hatalı olarak باقون şeklinde yazılmıştır. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 57

Gam-ı firâk-ı⁹⁴ Şâh Süleyman-ı kâm-rân

[s.53]

Kıldı firâz-ı küngüre-i ‘arşı cilve-gâh

Lâyık değildi şânına hakkâ bu hâk-dân

Mürg-ı revânı göklere irdü hümâ gibi

Kaldı hafîz-i⁹⁵ hâk da bir iki istihvân⁹⁶

Çâpük-süvâr-ı ‘arsa-i kevn ü mekân idi

İkbâl ü ‘izzet olmuş idi yâr ü hem-[i]nân

Serkeşlik itdi tevsen-i baht-ı sitîzekâr

Düşdi zemîne sâye-i eltâf-ı rüzgâr⁹⁷

Olsun gamunla⁹⁸ bencileyin zâr u bî-karâr

Âfâkı gezsün aźlayarak ebr-i nev-bahâr.

Tutsun cihânı nâle-i mürgân subh-dem

Güller yolınsun âh u figân eylesün hezâr

Sünbülleri mâtem idüp çözsün ağlasun

Dâmâne döksün eşk-i firâvânı kûh-sâr

⁹⁴ Neşirde “nâr-ı firâk” şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 57

⁹⁵ Neşirde “hazîz” şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 57

⁹⁶ Neşirde “üstühân” şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 57

⁹⁷ Neşirde “Kirdgâr” şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 57

⁹⁸ Neşirde “gamunda” şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 57

Andukça bûy-ı hulkunı derdünle lâle-veş

Olsun derûn-ı nâfe-i müşg-i Tatâr târ

[s.54]

Gül hasretünle yollara tutsun kulağın

Nergis gibi kıyâmete dek çeksün intizâr

Deryâlar itse ‘âlemi çeşm-i güher-feşân

Gelmez vücûda sencileyin dürr-i şâh-vâr

Ey dil bu demde sensin olan bana hem-nefes

Gel nây gibi inleyelüm bârî zâr zâr

Aheng-i ah u nâleleri idelüm bülend

Eshâb-ı derdi cûşa getürsün bu heft pend⁹⁹

Gün doğdı şâh-ı ‘âlem uyanmaz mı hâbdan

Kılmaz mı cilve hayme-i gerdûn-tanâbdan¹⁰⁰

Yollarda kaldı gözlerümüz gelmedi haber

Hâk-i cenâb-ı südde-i devlet-me’âbdan

⁹⁹ Neşirde “bend” şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 58

¹⁰⁰ Neşirde “cenâbdan” şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 58

Reng-i 'izârı gitdi yatur¹⁰¹ kendü huşk-leb

Şol gül gibi ki ayru düşüpdür gül-âbdan

Gâhî hicâb-ı ebre girür husrevâ felek

Yâd eyledükçe lütfuyla¹⁰² terler hicâbdan

[s.55]

Tıfl-ı sirişki yirlere geçsün¹⁰³ du'âm odur

Her kim gamundan ağlamaya şeyh u şâbdan

Yansun yakılsun âteş-i hecrünle âfitâb

Derdünle kara çullara girsün sehâbdan

Yâd eylesün hünerlerini kanlar ağlasun

Tığun boyunca karaya batsun kırâbdan

Derd ü gamunla çâk-i girîbân idüp kalem

Pîrâhenini pârelesün gussadan 'alem

Tığun içürdi düşmene zahm-ı zebânları

Bahs itmez oldı kimse kesildi lisânları

Gördi nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nîzeni

¹⁰¹ Metinde hatalı olarak şeklinde yazılmıştır.

¹⁰² Neşirde "lütfunı" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 58

¹⁰³ Neşirde "girsün" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 58

Ser-keşlik adın anmadı bir dahı banları

Her kanda bassa pây semendün nisâr içün

Hânlar yolunda cümle revân itdi cânları

Deşt-i fenâda mürğ-i hevâ durmayup konar

Tîğun Hudâ yolında sebîl itdi kanları

[s.56]

Şemşîr gibi rûy-ı zemîne taraf taraf

Saldun demür kuřaklar¹⁰⁴ cihâna¹⁰⁵ pehlevânları

Aldun hezâr büt-gedeyi mescîd eyledün

Nâkûs yirlerinde okutdun ezânları

Âhir çalındı kûs-ı rahîl itdün irtihâl

Evvel konağın oldu cinân bûstânları

Minnet Hudâya iki cihânda kılup sa'id

Nâm-ı şerîfün eyledi hem gâzî hem şehîd

Bâkî cemâl-i Pâdişeh-i dil-peziîrî gör

Mir'ât-i sun'-ı Hazret-i Hayy-i Kadîri gör

¹⁰⁴ Neşirde "kuşaklu" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 58

¹⁰⁵ Neşirde "cihan" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 58

Pîr-i 'Azîz-i Mısır-ı vücûd itdi intikâl

Mîr-i cevân-ı Yusuf-ı çâpûk¹⁰⁶-nazîri¹⁰⁷ gör

Gün doğdı şimdi gâyeteye irdi sepîde-dem

Ruhsâr-ı hûb-ı husrev-i rûşen-zamîri gör

Behrâm-ı vakti gûra yitirdi¹⁰⁸ bu sayd-gâh

Var işigin[d]e hidmet-i Şâh Erdşîri gör

[s.57]

Ber-bâd kıldı taht-ı Süleymânı rûzgâr

Sultân Selîm Hân-ı Sikender-serîri gör

Vardı peleng-i kûh-ı vegâ hâb-ı râhata

Küh-sâr-ı kibriyâda duran nerre şîri gör

Cevlâne gitdi ravza-ı¹⁰⁹ tâvûs-ı bâğ-ı kuds

Ferr-i hümây-ı evc-i sa'âdet-mesîri gör

İkbâl ü taht-ı¹¹⁰ husrev-i âfâk müstedâm

Rûh-ı revân-ı Şâha Tahiyât ve's-selâm

¹⁰⁶ Metinde hatalı olarak جاپك şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁷ Neşirde "çâpûk-i Yusuf" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 59

¹⁰⁸ Metinde hatalı olarak بتوردی şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁹ Neşirde "ravzaya" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 59

¹¹⁰ Neşirde "baht" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Dîvânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 59

Olsa kumlar sayısınca ömrüne hadd u aded

Gelmeye bu şişe-i dehr¹¹¹ içinde bir sâ'at gibi

Beytinin fâili olan hazret-i pâdişâh pençe-i ecelden tahlîs-i girîbân edemeyerek irtihâl etmişlerdir.

Ol gün ki nice yıllar Afrika ve İran çöllerinde Macaristan ve Alman illerinde parıldayan şems-i tâbân-ı Osmanî gurûba yüz tuttu. Ve yarım asr şem'-i seher-i¹¹² şu'le-nisâr-ı Süleymanî ebediyen mahfaza-i sükûnete girmişti. Nâ-gâh sekiz gün içinde Hasan Çavuş isminde bir kahd-ı serî'ü's-seyr [s.58] haber-i vefât yâhûd müjde-i saltanatı Saruhan sancâğında âsûde-nişîn olan şehzâde-i vâris âzâde-i rakîb saltanata ulaştırdı.

Bu haber henüz orduda bir ferdin mesmû'ı olmaksızın Sultân Selim Hân'a vâsil oldu. İrtihâl-i Süleymanî vezîr-i Filaton-tedbîr Sokollu Mehmed Paşa tarafından mektûm tutulması ve kırk bu kadar gün ordu halkından gizli tutulması gibi tedâbir-i ihtiyâtkârâne cümle-i te'sîrâtından olarak orduda hiçbir hâdise zuhûr etmemiştir. Ve Sultân Selim'in hükmü isti'câl olunmuştur.

İrtihâl haberi ol derece mektûm tutuldu ki değil halk hatta gulâmâ-i hüddâm-ı haremın kısm-ı âzamı bile bu işe vâkîf olamadılar.

Temâm kırk üç gün daha ikâmet olundu ve merhûm pâdişâhın na'aş-ı mübâreki tahnît ve tedhîn edilip muvakkaten çadırında hafiyen emâneten defn olundu. Ve işler kemâkân hayât-ı sultânî vechle intizâm dâiresinde idâre olundu.

Kâtib-i divân ve esrâr-ı vezîr olan Feridun Beg inşâsıyla yazılan müjde-i saltanat vâris-i taht olan Sultân Selim Hân cânibine isrâ kılındı.

Şehzâde Selim hazretleri Mağnisa'da rakîbden âzâde yegâne [s.59] vâris-i saltanat olarak nüdemâsıyla gündüz sayd ü şikâr ve giceleri dûr-ı piyâle-i neşve-nisâr ile evkât-güzâr olarak bir hayât-ı münzeviyâne ve müsterihâne ile meşgûl iken sûretâ haber-i müjde-i zafer ve hakikatte müjde-i saltanatı hâmil olan Hasan Çavuş çıkageldi. Müjde-resan mektûbundan ıttılâ' hâsıl oldukda hemân Hoca Ataullah Efendi ve Lala Hasan Paşa'yı ve musâhib Celal Beg'i celb ve keyfiyeti anlara anlattıktan sonra İstanbul'a müteveccihen yola çıktı.

Kütahya'ya vusûllerinde yevm-i cuma idi. Yolda câmi-i kebîrin hatibine tesâdüf etti. Efendi emr-i hakla pederim vefât etti hutbeyi bizim nâmımıza kırâ'at ediniz tâ ki cemâ'at-i müslimîn âgâh olsunlar diye emr vermiş idi. Hatib hutbede Selim Hân ismini zikr ettikde cemâ'at işi anladılar ve kırk sekiz senelik efendilerinden ayrıldıklarından izhâr-ı mâtem ettiler ba'de kemâl-i sür'atle Kadıköy'üne kadar geldi.

¹¹¹ Neşirde "çarh" şeklinde okunmuştur. *Bâkî Divânı*, (Haz. Sabahattin Küçük), 66

¹¹² Metinde hatalı olarak söz konusu kalıp ifade şeklinde yazılmıştır.

Âsitâne halkının mes'eleden sûret-i kat'iyede haberleri olmadığından istikbâline çıkan olmaması şehzâde hazretlerinin cânını sıktı ve İstanbul Muhâfızı İskender Paşa'ya "Biz Kütahya gibi uzak mahalden geldik anlardan bir haber ve eser zuhûr etmemesinin esbâbı nedir diye haber göndermişlerdi. Muhâfız Paşa birdenbire şaşırdı vukufiyeden [s.60] haberdâr olmadığını cevâben bildirdi.

Tekrâr Sultân Selim ordudan kendisine gelen mektûbu dikkatli okutsun ve Bostancıbaşı'ya gelen mektûbla tatbîk etsün böyle haberler tasrîh olunmaz belki kinâye ile bildirilir hamâkatı bıraksun buyurmuşlardı.

Fî'l-hakika mektûbların tatbîkinde işin rengi anlaşıldı ve hemân saltanat kayığı ihzâr edilerek Kadıköy'üne doğru yola çıkarıldı.

Beri tarafta pâdişâh kendi sevdiği kula donundaki atını mîrâhûruyla karşı saraya gönderdi. Kendileri mukarribîni ile berâber Üsküdar iskelesinde muntazır olan Bostancıbaşı kayığına süvâr ve Kız Kulesi önünden kemâl-i şevket ve muhabbetle güzâr etmekte iken kuleden atılan toplar İstanbul âfâkını titretmekte idi.

İstanbul halkı böyle vakitsiz tanîn-endâz olan topların tarrâka-i müte'âkıbesinden hayrân ve herkes istiknâh-ı mâdde zımnında yek-diğerinin yüzüne nigrân olduğu esnâda saray-ı hümayûn iskelesine varıldı.

Zâten evvelce mîrâhûrun donanmış rahşanın at ile der-destinden [s.61] dolayı saray hademesi ile mîrâhûr arasında su'allar ve cevâblar te'âtî edilerek keyfiyet-i cülûs anlaşılmış idi. Hademe ve nöbetçiler bu at kimindir burası neresidir bilir misin?

Mirahur Hüsrev Ağa – Belî bilirim Sultân Süleyman Hân oğlu pâdişâhımız Selim'in taht ve saltanatının bağçesi siz bekcileri ve ben de mirahuruyum.

Nöbetçi – Babası ne oldu?

Mirahur – Ne olduğunu kendisine su'al ederek işte kayığıyla geliyor. Sorabilirsin merâkdan kurtulursun.

O zemâna kadar men'-i duhûl etmek isteyen hüddâm kayığı görür görmez mâddenin künhüne vâkıf oldular. Ve hemân istikbâle şitâb eylediler.

Hazret-i pâdişâh karaya ayak bastıkda Bostancıbaşı ile Mirahur arasındaki bir mücâdele baş gösterdi. Zîrâ Mirahur rükûb-ı pâdişâhîye at çeküp gâşiyesini almak istedikde Bostancıbaşı mâni' olmak istedi. Bostancıbaşı senin burada hizmetin yoktur, bu hizmet benimdir diyerek rükûb vazîfesini hayvana sarılmış olan Mirahur'dan almak için zorladı. Diğer veremeyemedi. Bu aralık pâdişâh Bostancı [s.62] başıya kavânince yolunla ri'âyet olunsun buyurmuş. Bostancıbaşı cevâben pâdişâhım haremde hâsıl olmamıştır. Gideceği yolu bilmez demiş. Nihâyet Sultân Selim-i halîm hazretleri kemâl-i nezâketle gönül kalsun yol kalmasun benim hâtırım için sen yol göster demekle mes'ele ber-taraf olmuştur.

Bostancıbaşı emr mücebince öne düşerek hayvânla gidilecek mahalle kadar delâlet ve orada intizâr üzere bulunan saray ağası pâdişâhın koltuğa girüp Has Oda'ya değin îsâl eyledi.

Hazret-i pâdişâh sarayda ikâmet buyurdıkları on gün zarfında hemşîresi Mihrimah ile mülâkât ve çünkü sebûkbâr olarak geldikleri cihetle harclıkları az idi. Mihrimah Sultân'dan elli bin altun istikrâz ederek yola çıktı.

Pâ-yı tahttan hareket-i hümayûnlarının on beşinci günü Belgrad'a vusûl buldular. Ve keyfiyet vusûlleriyle hatt-ı hareketlerini Vezîr-i â'zama iş'âr ettiler.

Taraf-ı sadr-ı â'zamîden Belgrad'da askerin vürûduna intizâr-ı [s.63] hümayûnları münâsib olur diye cevâb verilmiş ve ol vakt orduya da hareket ettirilmişti.

Âlây düzüldü hazret-i pâdişâhın hayâtında gibi mevkib-i pâdişâhî çavuşlar, ulaklar, begler ile ihâta olunarak güyâ ki pâdişâh vefât etmemiş hasta-hâl idi.

Hatta menzillere gelindikçe na'aş-ı Süleymanîye şekl-i hayât verilip halka gösterilür ve gâh gâh vezîr-i â'zam saltanat arabasına takarrüb ile ba'zı umûr arz etmek evzâ'ını göstererek ordu halkı iğfâl edilir idi.

Ordu içinde pâdişâha şeklen pek ziyâde müşâbeheti olan Bosnevî Hasan Ağa nâmında bir şahıs mevcûd idi. Hasta mizâc ve boynu sargılı marîz bir kimse idi. Askere görünmek ve selâm sıralarında bu vazîfeyi îfâ eder idi.

Bununla berâber içinde irtihâl-i Süleymanîyi duymadık hemân kimse kalmamış idi ancak hüsn-i tedbîr-i vezîr ile bunu alenen ifşâyâ cesâret olunamaz idi.

Tarz-ı idâre ile Belgrad'a dört menzil mesâfeye ye¹¹³ kadar gelindikde artık ol vakte değin kırk sekiz gün ketm olan vefât maddesinin [s.64] izhârı takarrür etmeğle tâbut-ı Süleymanîyi hâmil olan arabanın etrâfı huffâz-ı kurân hoş-elhân ile ihâta olunarak hâfızlar sûret-i hazîn ile çehren tilâvet-i kurân-ı kerîme ve zikr ve tevhîd ve tehlîle başladılar.

Mevki' bir ormanlık idi müezzinân-ı hoş-elhânın sadâ-yı dâvudî ile makâm-ı hüseyinîden orman ve dağlara aks eden hazîn ve muharrek nağmâtın sabaha karşı te'sîrâtı ile asâkir-i mevcûde arasında bir kıyâmettir kopardı ve kırk sekiz gün ketm olunan vefât-ı pâdişâhîyi fî mâ ba'd saklamağa mecâli kalmayıp meydâna çıktı. İzhâr-ı hakikatin orduya verdiği dehşet pek azîm ve pek hazîn olmuş ve gaflete, ah [u] feryâd baştan başa asâkir-i mevcûdeyi istilâ eylemiş dehây Sultân Süleyman hây diyerek nâle ve efgân küngüre-i âsmâne çıkarak ordu hareketten kalmış idi.

Esnâ-yı râhda şu manzara-i dehşet-engîzin devâmı münâsib görölmediğinden vefât-ı pâdişâhînin bu sûretle ifşâsına nedâmet edildi bunun üzerine sadr-ı salâbet-küster hazretleri Solakzâde'nin ifâdesi vechle askere hitâben "kardaşlarım, yoldaşlar niçün yürümezsüz durman yürüyelüm bunca yıllık İslâm pâdişâhını tevhîd [s.65] ve tehlîl ile

¹¹³ "ye" ikinci kez olarak fazladan yazılmıştır.

niçün ta'zîm ve tekrîm etmeyelüm bu denlü gazâlar idüp Engürüs vilâyetini dârü'l-islâm eyledi ve cümlemizi ni'met-i ihsân ile besledi. Ivaz bu mudur ki cesedini başımızda getürmeyelüm husûsan oğlu Sultân Selim Hân hazretleri ki hâlâ pâdişâhımızdur kâmil on yedi gündür ki Belgrad'da sizlere muntazırdur merhûm Gâzî pâdişâh rahmetullah cümledenize bahşîş ve terakkilerinizi vasîyet eylemiştir. Bi't-temâm icrâ olunur hâtırınızı hoş tutun hemân hâfızlar tilâvete meşgûl olsunlar biz çekilüp gidelüm duracak yer değıldür" dimekle askeri hareket ettirdi ve ordudaki isti'dâd-ı fesâdı bi't-teferrûs hazret-i pâdişâha ba'zı vesâyâ-yı sâdikâne ve hayır-hâhâne müştemil mufassal bir arıza takdîm eyledi ki hulâsa-i meâli şöyle idi.

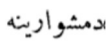
"Benüm pâdişâhum mevlâ-yı müte'âl serîr-i saltanatını mübârek eylesün inşaallah-ı Te'âlâ pâdişâh-ı mağfûr misüllü fütûhât-ı celîleye mazhar olursunuz ma'lûm-ı şâhâneleridir ki kul tâifesi efendimizi gördüklerinde dirliklerinün terakkisini ve cûlûs-ı hümayûn bahşîşini lisân-ı pâdişâhîden duymak isterler cümlesi verilsün makbûl-ı hümayûnumdur [s.66] buyurmanız lâzımdur" deyu ve daha ba'zı usûl ve murâât-i kadîme ihtârını şâmil idi. Fi'l-hakika şu ihtârât pek becâ ve âkıbet-endîşâne bir tedbîr idi. Şehzâdenin etrâfını ihâta etmiş olan medâhinlerin meslek ve mişvârına¹¹⁴ ve kul tâifesinin nâ-kâbil-i te'hîr ve terk olan usûl ve âdâtının müsâmaha getirmeyip aksi takdîrde maâzallah seniyye-i devletde onulmaz yaralar açacağına vâkıf oldukları için böyle bir dar vakitte vukû'a gelebilecek fenâlıkların tahaddüsünü ârzû etmediğinden tezkire-i ma'rûza ile ihtârâtını vecîbe-i hamîyyet ve sadâkat olarak mülâhaza eylemiş idi.

Binâberîn pâdişâh-ı cedîd sadrâzâmın arızasını evvelâ Hoca Ataullah Efendi'ye gösterdi ve bu bâbdaki fikr ve mütâla'asını su'âl eyledi. Hoca ise ahvâl-i âlemden bî-haber tefekkür ve mülâhazadan gâfil bir zât olmağla bu işlerin zemânı çokdan geçmiştir.

Vezîrin maksadı hâkimi mahkûm etmektir cevâb-ı nâ-sevâbını vermekde te'ehhür etmedi Lala Hüseyin Paşa'nın mütâla'ası ise sadrâzama ta'rîz maksadıyla biz buralara kadar gelmemiş olsaydık [s.67] Paşa hazretleri ne tedbîr icrâ buyuracaklardı cevâb-ı istihfâf-kârîsi ile mütâla'asını beyân eyledi. Musâhib Celal ta'rîzâtında daha ileri gitmiş ve "eskiden berü bir söz vâr idi Âl-i Osmanî pâdişâh olmaz meger kim kul tâifesinin kılınıcı altından geçmeyünce dirler idi şimdi inandum sahîh imiş saltanat vâris-i vâhîde münhasır olunca böyle ihtiyâtlara ne lüzûm vardır" demiş.

El-hâsıl vezîrin tahmîni vechle bu müdâhinler pâdişâhı kandırarak vezîrin arızasını ehemmiyetten bi'l-ıskât Hünkâr Tepesine¹¹⁵ otâğ-ı şâhâneyi kurdurup ordunun celbine irâde ettirmişlerdir.

Mehmed Paşa-yı kâr-ı âşîna gördü ki pâdişâha söz geçmez ve arızası kabûle makrûn olmaz biz vazîfe-i sadâkati îfâ ettik her ne ki zuhûra gelirse mes'ulîyet kendilerine râcî'dir dedi ve hemân orduya hareket emrini i'tâda tereddüd etmedi.

¹¹⁴ Metinde hatalı olarak şeklinde yazılmıştır.

¹¹⁵ Metinde yanlışlıkla şeklinde yazılmıştır.

Mevkib-i Süleymanî hey'et-i mâteme girip rikâb ağaları ve begler, solâklar başlarına siyâh peştemâller ve hidmet-i pâdişâhîde bulunan bî-zebânlar çullara bürünüp rikkat-engîz bir şekl ve hey'etde yola [s.68] düzüldü. Ahâli-i Belgrad ise mâtem libâslarıyla Sava Köprüsü'nde istikbâle çıkmışlar idi.

Şehzâde hazretleri siyâh atlas mâtem libâsları giymiş ve havass-ı hüddâmı saf gelmiş oldukları hâlde otâğın önünde intizârda iken mâtem âlâyı uzaktan göründü ve daha ziyâde takarrüb ettikde arabanın kapağı kaldırılıp tâbut-ı Süleymanî mücevveze ve sorgucuyla nümâyân oldu.

Mâtem âlâyı arasında sağlığındaki mücevveze ve sorguçlarla tâbut-ı Süleymanî arz-ı endâm mehâbet ettiği zemân kulûb-ı ümmetde yarım asırlık vekâyî' der-ân sâ'at kemâl-i şiddet ve sûzişile galeyân ederek teheyyücât-ı vâkı'adan mutahassıl nâle ve efgân küngüre-i âsmâne erişti ve kırk sekiz senelik hazer ve seferde yoldaş veliyyü'n-nî'metleri olan şehriyâr, adüvv-i şikârlarından ayrıldıkları hazîn sûrette izhâr-ı te'essüf ederek ortalığı bir manzara-i elîme kapladı. Çünkü mevcûd halkın hemân kâffesi bu pâdişâhın zemânında doğmuş ve anın eyyâm-ı saltanatlarında, mazhar-ı âsûdegî olarak yaşamasına ve müşârünileyhden başka bir pâdişâh görmeyerek âdetâ Sultân Süleyman'ı ana baba [s.69] bilmişlerdi. İşbu girîv ve feryâd arasında pâdişâh-ı nev-câh tâbut-ı pederi karşıladı ve Hocası Ataullah Efendi cenâze nemâzını kıldırıktan sonra hiç askere nazar-ı iltifât ile bakmayıp târîhlerin ta'bîri üzere babasının evine girer gibi otâğ-ı hümâyûna teveccüh eyledi ma'mâfih asıl korkulan mes'ele de şimdi zuhûra geldi.

Ocak halkı pâdişâhın kendilerine iltifât etmemesi ve usûl ve âdât-ı kadîmeden olan terakki ve atıyyenin lisân-ı pâdişâhîden sâdır olmaması gayret-i câhiliyelerini tahrîk ettiğinden hemân cümlesi savât-ı bülendayla "hani bizüm bahşîşlerimiz söylenmedi, kânûn-ı kadîmimize ri'âyet olunmadı vükelâyâ bakup sizler niçün pâdişâha ihtâr etmediniz bu işün sonu fenâ olur. Biz kabâhati kabûl etmeyüz" diye bağıştılar ve kıyâmetler kopardılar ise de pâdişâh aslâ gürültüye atf-ı nigâh etmedi ve çadırına girdi. Bunun üzerine askerî tâifesi kızgınlıklarını ketme lüzûm görmeyerek pâdişâha hitâben hoş imdi saray kapusunda sen yine bizimsün orada görüşülür diye mırıldandılar durdular. Vükelâ tâbut-ı Süleymanî'nin Dersa'âdet'e naklinde [s.70] isti'câl ederek Nureddinzade Şeyh Muslihuddin¹¹⁶ gibi birkaç me'mûr bir bölük sipâhi ile yola çıkarmışlardır.

Cenâze-i Süleymanî İstanbul'a duhûlünde dahi yine bir vaveylâ-yı mâtem-efrûz ile istikbâl olup inşâ buyurdıkları câmi' mihrâbındaki türbe-i mahsûsuna defn olunmuştur.

Çünkü yeniçeriler beyninde mukaddime-i isyân takarrür etmiş idi mevkib-i hümâyûnun Edirne Kapusu'ndan duhûlünde âlâylar da dura dura diye bir kumânda ile saflar tevakkuf eyledi. Ve Şehzâde Câmi' önünde irkildi kaldı.

¹¹⁶ Metinde hatalı olarak نورالدين شيخى ، مسهاد şeklinde yazılmıştır. Kanuni'nin naaşı Sigetvar'dan İstanbul'a, Halveti Şeyhi Nureddinzade Mustafa Muslihuddin Efendi refakatinde nakledildiği bilinmektedir. Konu ile alakalı olarak bkz. Reşat Öngören, "Nüreddinzâde", DİA, Cilt: EK-2, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 360-362.

Çünkü evvelce asker tarafından Bâb-ı Hümâyûn sedd edilmiş idi vükelâ-yı devlet bir fenâlığın mukaddime-i zuhûru olduğunu anladıkları cihetle nasîhat vermeğe kıyâm eylediler ise de vükelânın kimini taşladılar ve kimisini meselâ Kapudân Piyale¹¹⁷ Paşa'yı kemâl-i hakâretle atından aşağı yıktılar hâsıl olmadık rezâlet ve hakâret icrâ ettiler.

Pâdişâh ile cümle vüzerâ at üzerinde akşama değin teskîn-i fesâda intizâren beklediler bu işe sebep olan mukırriler ise birer deliğe tıklmışlar idi. [s.71]

Nihâyet vezîr-i â'zam askerin ibrâmı üzerine huzûra çıkdı. Ve çâr-nâçâr pâdişâh hazretlerine cümle istid'âları makbûldür atıyyeleri verilsün didirinmeğe muvaffak olmuşdu pâdişâh hazretleri de saray-ı hümâyûnlarına duhûle muvaffak oldu.

EXTENDED ABSTRACT

Ali Cevad (late 1850s - 1913) was a "military-teacher" who combined military service, teaching, and writing in his person during the final period of the Ottoman Empire, producing significant works in the fields of history and geography. Ali Cevad graduated from the Military Academy in 1880 as an infantry officer. His training at the Military Academy, encompassing a wide range of subjects from topography to astronomy, shaped his scientific perspective; his proficiency in French, in particular, allowed him to directly follow Western military and geographical literature. Throughout his career, he taught geography at various military and civilian schools, always highlighting this aspect of his work.

Ali Cevad's methodological approach forms a bridge between the traditional chronicle tradition and modern historiography. Compared to his contemporaries, such as Şemseddin Sami and Yağlıkcıade Ahmed Rifat, Ali Cevad stands out for his work based on primary sources, archival documents, and statistical data. His most voluminous work, the four-volume "Historical and Geographical Dictionary of the Ottoman Empire," remains a fundamental reference source today for its systematic documentation of Ottoman administrative geography and demographic structure.

One of his notable works is "The Bloody Pages of History: Prince Mustafa, the Martyr," which deals with the execution of Prince Mustafa, son of Sultan Suleiman the Magnificent, in 1553. The work delves deeply into the power struggles and palace intrigues of the reign of Suleiman the Magnificent, the most glorious period of the Ottoman Empire. According to Ali Cevad's account, Prince Mustafa earned his father's admiration with his intelligence, military abilities, and popular standing, but fell victim to traps set by figures such as Hürrem Sultan and Rüstem Pasha. Rüstem Pasha's false accusations that the Prince would rebel against his father triggered Suleiman the Magnificent's anxieties in his old age and paved the way for a tragic infanticide.

¹¹⁷ Metinde hatalı olarak şeklinde yazılmıştır.

The execution took place at Ak-Öyük near Konya Ereğli during the Persian campaign. Prince Mustafa was strangled by executioners in the tent where he had gone to kiss his father's hand; this event caused great outrage within the army and among the people. Ali Cevad, in narrating this dramatic process, not only lists historical events but also reflects the emotional atmosphere of the time by including elegies from poets such as Taşlıcalı Yahya Bey. It is an important detail mentioned in the sources that Suleiman the Magnificent felt deep regret and secretly wept for the rest of his life after this event.

The work also touches upon the "False Mustafa" rebellion that arose after the execution of Prince Mustafa and the bloody struggle for the throne between Princes Selim and Bayezid. The flight of Prince Bayezid to Iran and his subsequent murder along with his sons is presented as a continuation of the dramas within the dynasty.

Ali Cevad's methodological approach serves as a bridge between traditional chronicle writing and modern historiography. His inclusion of archival documents, statistical data, and visual elements (illustrations) in his works is an innovative aspect that distinguishes him from his contemporaries. In conclusion, Ali Cevad made lasting contributions to the Ottoman intellectual heritage through his work in both geography and history, and especially with this work on Prince Mustafa, he successfully depicted the human and tragic dimensions of political history.

Makale Gönderim Tarihi: 12.06.2026

Yayına Kabul Tarihi: 21.07.2026

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Özçelik, Tarık. “Kırkkilise (Kırklareli) İnas (Kız) Rüşdiyesi”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, 2, (2026): 353-374.

KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ) İNAS (KIZ) RÜŞDİYESİ

Tarık Özçelik*

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı Devleti’nin Rumeli’deki idari merkezlerinden biri olan Kırkkilise’de (Kırklareli) faaliyet gösteren İnas Rüşdiye Mektebi’nin kurumsal tarihini ele almaktadır. Bu okul, Kırklareli’nde kız çocuklarının gidebileceği en önemli eğitim müessesesi olması sebebiyle, kasabanın yakın tarihinde çok mühim bir yere sahiptir. Çalışmada, mektebin Osmanlı taşrasında kız rüşdiyelerinin açılması adına oldukça erken bir tarih olan 1883 yılında açıldığı ortaya konmaktadır. Okul, rüşdiyelerin 1913 tarihinde ibtidâîlerle birleştirildiği zamana kadar otuz yıllık işleyişi boyunca ciddi finansman güçlükleriyle boğuşmuş, tahsisatın zaman zaman karşılanamaması nedeniyle eğitim-öğretime ara vermek zorunda kalmıştır. Dönemin idarecileri rüşdiye ile ilgili genellikle kadın öğretmenlerin atamaları, nakilleri, özlük hakları ile aynı kadro için birden fazla başvurunun gelmesi gibi konularla ilgilenmek durumunda kalmışlardır. Çalışma, Osmanlı’da kadın eğitiminin kurumsallaşma sürecini, merkez-taşra ilişkisini ve yerel dinamiklerin eğitim politikasına yansımalarını kaza ölçeğinde somut bir örnekle tartışmakta, Kırklareli yerel tarih yazımına da katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırklareli, İnas Rüşdiyesi, Osmanlı Kız Eğitimi, Osmanlı Eğitim Sistemi.

KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ) GIRLS' MIDDLE SCHOOL

ABSTRACT

This study examines the institutional history of the İnas Rüşdiye Mektebi (Girls' Junior High School), which operated in Kırkkilise (Kırklareli), one of the administrative centers of the Ottoman Empire in Rumelia. As the most crucial educational institution accessible to girls in Kırklareli, this school holds a highly significant place in the town's recent history. The study reveals that the school was established in 1883, a remarkably early date for the opening of girls' junior high schools in the Ottoman provinces. Throughout its thirty-year operation until 1913, when junior high schools were merged with primary schools, the school

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, tozcelik06@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7097-9558.

struggled with severe financial difficulties and was occasionally forced to suspend education because allowances could not be met. Administrators of the period mostly had to deal with issues regarding the appointments, transfers, and personal rights of female teachers, as well as receiving multiple applications for the same position. By using a concrete example at the district level, this study discusses the institutionalization process of women's education in the Ottoman Empire, the center-periphery relationship, and the reflections of local dynamics on educational policy, aiming to contribute to the local historiography of Kırklareli.

Keywords: Kırklareli, Girls' Secondary School, Ottoman Women's Education, Ottoman Education System.

Giriş

Bir şehrin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını detaylıca inceleyen şehir tarihi çalışmaları, bağlı olduğu toplumun genel tarihine ışık tutması bakımından büyük önem taşır. Bu çalışmanın öncelikli amacı, yerel tarih yazımına katkıda bulunmaktır. Araştırmada ayrıca, Osmanlı eğitim sisteminde kızların eğitimi ile kurumsal ve toplumsal gelişimin, taşradaki bir örnek üzerinden incelenerek küçük ölçekte nasıl karşılık bulduğu ortaya konmak istenmiştir.

Bu çalışmanın temelini Osmanlı Arşivi belgeleri meydana getirmektedir. Konuyla ilgili en derli toplu ve kapsamlı bilgileri sunan bu arşivde, özellikle Maarif Nezareti evrakından yoğun şekilde istifade edilmiştir. Resmi belgelerin yanı sıra, Edirne Vilayeti salnamelerindeki istatistiki veriler de incelenen dönemin eğitim tablosunu somutlaştırmak adına metne önemli katkı sağlamıştır.

Kırklareli (eski adıyla Kırkkilise), Doğu Trakya bölgesinde, Istranca Dağları'nın batı eteğindeki tarihi bir yol üzerinde yer alır. Şehir, bu konumuyla İstanbul'u Balkanlar'a bağlayan ana yolların hemen yanı başında bulunur¹. Osmanlı yıllıklarında "Kırkkilise Kasabası" veya "Nefs-i Kırkkilise" olarak bahsi geçen Kırklareli, Edirne'nin 55 kilometre doğusunda, Istranca Dağları eteklerinde, havası çok güzel, gelişmiş, bakımlı ve keyifli bir yer olarak tarif edilmektedir².

Kırklareli, XIV. yüzyılın sonlarında Sultan I. Murad döneminde Osmanlı idaresine girmiştir. Şehir, Osmanlı yönetimi altında zaman içinde pek çok idari değişiklik yaşamıştır. İlk zamanlarda Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir kaza iken, XVII. yüzyılda küçük bir sancak statüsüne yükseltilmişti. XIX. yüzyılın başlarında Silistre'ye bağlı bir liva olan Kırkkilise, 1846 yılında Edirne vilayet sınırlarına dâhil edilmiştir. 1854'te tekrar kaza yapılarak doğrudan Edirne merkezine bağlansa da, 1879 yılında yeniden sancak hâline getirilmiştir. Bu son düzenlemeyle birlikte Midye, Tırnova, Babaeski, Lüleburgaz, Ahtapolu ve Vize kazaları da Kırkkilise'ye bağlanmıştır³.

¹ Faruk Doğan, *18. Yüzyıldan Cumhuriyete Kırklareli*, (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2022), 19.

² *1319 Edirne Vilayet Salnâmesi*, 1008.

³ Mesut Ayar "Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi", *History Studies, International Journal Of History*, Volume 2/3 (2010), 40.

1. Rüşdiyelerin Kısa Tarihi

Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketlerinin etkisiyle özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok alanda olduğu gibi eğitim sisteminde de köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşüm sürecinin temel yapı taşlarından biri olan rüşdiye mektepleri, geleneksel sıbyan mektepleri ile yeni tarz eğitimin müesseseseleşmesi arasında köprü işlevi gördüğü söylenebilir. Rüşdiye mekteplerinin ne anlama geldiğini ve günümüzde neye tekabül ettiğini biraz açmakta fayda vardır. Rüşdiyeler, kuruluş amaçları, müfredat yapıları ve sosyal etkileri bakımından Osmanlı eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Rüşdiye mekteplerinin genel eğitim öğretim içerisindeki yeri bazen karışıklıklara sebep olmaktadır. Bazı eğitim tarihçileri rüşdiyeleri ilköğretime, bazıları ise orta öğretim içine dâhil etmektedirler. Rüşdiye mekteplerini esasen ilk açıldığı zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul dengi olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Ancak, *Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanûn-ı Muvakkati* yürürlüğe girdikten sonra bu yapı değişmiştir. 1913 yılında *Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanûn-ı Muvakkati*'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte, iptidai ve rüşdiye okulları *Mekâtib-i İptidâiye-i Umûmiye* adı altında birleştirilmiştir. Dolayısıyla bu tarihten itibaren rüşdiyeler ilköğretimin konusu haline gelmiştir. Bu değişiklik inas rüşdiyeleri için de geçerli olmuştur.

Eğitimde modernleşme çabaları pek çok alanda olduğu gibi II. Mahmud'un devr-i iktidarında yaşanmaya başlamıştır. Eğitim kurumlarındaki gelişme Tanzimat öncesinde bilhassa askeri kurumlarda karşımıza çıkarken, Tanzimat'ın ilanından sonra sivil bürokrasinin genişlemesine paralel olarak sivil eğitim kurumları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Eğitimde reform süreci Sultan II. Mahmud ile başlamış, Tanzimat'la hız kazanmış, II. Abdülhamid devri ve sonrasında Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Bu süreçte, Tanzimat dönemi eğitim politikalarının temel taşı oluşturan rüşdiyeler, ilk defa 1838 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır. II. Mahmud'un iktidarının son zamanlarına doğru sıbyan mekteplerinin yetersiz olduğu ve ıslahat yapılması gereği anlaşılmıştır. Önce sıbyan mekteplerinin üstünde Sınıf-ı Sâni adı verilen okulların açılmasına karar verilmişse de bu isim Padişah tarafından beğenilmemiştir. Öğrencilerin sinn-i rüşte gelinceye kadar bu mekteplerde okuyacaklarını düşünen II. Mahmud, bu ismi bizzat değiştirmiş ve *rüşdiye* adını vermiştir⁴. Daha sonra bu okulların idaresi için Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. Rüşdiyelerin bilinen nitelikteki örnekleri ancak 1847 tarihinden sonra faaliyete geçmiştir. 1847'de Kemal Efendi tarafından açılan rüşdiyeden iyi sonuçlar alınınca bu tarihten sonra rüşdiyelerin sayısı artmaya başlamıştır⁵. İstanbul'da rüşdiye sayısı 1850'de 6'ya, 1852'de de 10'a ulaşmıştır⁶. 1848'de *Darülmualimîn*'in açılması ve yeni öğretmenlerin mezun olmasıyla İstanbul dışında

⁴ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 1-2, İstanbul 1977, 384.

⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, (Ankara: TTK Yayınları, 1991), 91-92.

⁶ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, XV, Ankara 2002, 73-74.

vilayetlerde de rüşdiyeler açılmaya başlanmış ve 1853 yılına gelindiğinde büyük merkezlerde 25 rüşdiye açılabilmesi için bütçe oluşturulmuştur⁷.

Rüştiyeler, vilayetlerde modern anlamda açılan ilk eğitim-öğretim kurumları olup medreseler ile askerî okullar haricinde, XIX. yüzyıl sonlarına doğru taşrada en yüksek düzeyde sivil eğitim veren kurumlardır. Bunun yanı sıra rüştiyeler, Darülmualimîn mezunu öğretmenlerin idaresine geçtikten sonra bulundukları yerin toplum hayatında önemli bir rol oynamaya başlamış, bu okullardan mezun olanlar da yaşadıkları çevrede elit okur-yazarlar olarak saygı görmüşlerdir⁸. Rüşdiyelerin toplam eğitim süresi başlangıçta dört yıl iken zamanla değişmiş, Darülmâarif'in açılmasından sonra bu süre altı yıla çıkarılmış, 1863'te beş yıl olmuş ve nihayet 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yine dört yıl olarak kabul edilmiştir⁹. 1892'de idadîlerle birleştirilen bazı rüşdiyelerin öğretim süresi üç yıla indirilmiş olsa da müstakil rüşdiyelerde dört yıllık öğretime devam edilmiştir¹⁰.

Sultan Abdülaziz döneminde eğitim alanında yapılan çalışmalar sonucunda önemli bir nizamname ilan edilmiştir. Osmanlı eğitim sisteminde büyük bir öneme sahip olan ve 1869 yılında yayımlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, bu tarihten sonra gerçekleştirilecek tüm eğitim reformlarının temelini oluşturmuştur. Bu nizamname ile eğitimin çeşitli sorunları ele alınmış, özellikle rüştiyelerin hangi şartlar altında açılacağı gibi konular ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir¹¹. Bu nizamnamenin ilanına kadar rüşdiyelerin sayısı 100 civarındadır¹². Nizamname gereğince öncelikle nüfusu 500 haneyi geçen her yerleşim biriminde birer rüşdiye açılması beklenirken, 1872'ye kadar birçok kasabada rüşdiye mektebi bulunmadığı görülür. Bundan dolayı şehir ve kasabalarda bulunan devlete ait boş binaların rüşdiye mektebi olarak hazırlanması istenmiş, devlete ait uygun bina olmayan yerlerde ahali tarafından bir binanın okul olarak verilmesi hususu vilayetlere tebliğ edilmiştir (12 Haziran 1872)¹³. Bu tarihten sonra rüşdiye sayısı 1877'ye kadar neredeyse 400'e ulaşmıştır. Fakat Osmanlı-Rus harbinden sonra kaybedilen topraklarla birlikte bu mekteplerin bir kısmı elden çıkmış ve bir kısmı da çeşitli sebeplerden dolayı kapatılmak durumunda kalmıştır. Bununla birlikte 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin bitiminden itibaren bu okulların ıslahına ve yenilerinin açılmasına

⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri*, 92.

⁸ Arzu M. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869–1922)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2005, 243.

⁹ Kodaman, *Abdülhamid Devri*, 92-93 ve 107.

¹⁰ Demirel, "Rüşdiye Mektepleri", 56.

¹¹ *İ.MMS,37/1541_3.A.DVNSMTAN.d,No:2*, 221-225; Muzaffer Albayrak ve Kevser Şeker, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2014), 100-125.

¹² Kodaman, *Abdülhamid Devri*, 92-93.

¹³ "... Maârif Nizâm-nâmesi hükmünce beş yüz İslâm hânesini hâvî olan kasabalarda ahali tarafından birer bâb mekteb-i rüşdiye ebniyesi tedarik ve ihzâr olması lâzîmeden olduğu ve ekser vilâyât dâhilinde beş yüz ve daha ziyade İslâm hânesini şâmil kasabât bulunduğû hâlde bunlarda bervech-i muharrer rüşdiye ebniyesi tedarikine teşebbüs olunmamış ve maa-hâzâ bu defa bazı mahallerde merkez mutasarrıflığı ve kaymakamlıkların lağvı ve yek-diğere kalb ve ilhâkı mülâbesesiyle boş kalmış olan nice münasib ebniyenin veyahud metruk mescid ve mağaza gibi mahallerin böyle tehî durarak harâb olup gitmesinden ise rüşdiye veyahud merkez ittihâzı ez-her-çihet fevâid-i muhasenâtı müstelzim olacağı derkâr bulunmuş olduğundan umum vilâyât dâhilinde vâki şehir ve kasabâtda bu makûle hâlî ebniye-i mîrîye bulunduğû hâlde oralarının icab-ı mevki'e göre rüşdiye ittihâzı ve böyle ebniye olmayan mahallerde dahi ahali tarafından müceddeden birer rüşdiye mahallî ittihâz ve inhâ kılınması..." BOA., MF. MKT., 1/73 (31 Mayıs 1288), Albayrak ve Şeker, *Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, 140-141.

hız verilmiş, sayıları eski seviyesine çıkarılmakla kalınmamış¹⁴ ve 1884 senesine gelindiğinde rakam 500'e ulaşmıştır. 1880'li yıllardan sonra idadîler önem kazanmaya başlamış ve rüşdiyeler ikinci plana itilmişti. 1889'da ise idadî bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilmiştir¹⁵.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması kapsamında rüşdiyelerin kapatılması kararlaştırılmış olsa da, söz konusu karar uygulamada tam bir karşılık bulamamış, bu kurumların bir kısmı faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir¹⁶. 1913 yılında yürürlüğe konan *Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanûn-ı Muvakkati* ile rüşdiyeler, öğretim süresi altı yıla çıkarılan iptidâî mekteplerinin çatısı altına alınarak bağımsız bir okul olarak tarihe karışmıştır. Dolayısıyla rüşdiyeler 1913 yılından itibaren ibtidaîlerle birleştirilerek birer ilköğretim okulu şekline dönüştürülmüştür¹⁷. Ayrıca söz konusu kanun ile birlikte başlayan ilköğretim reformu ile yeni ibtidai mekteplerinin programında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

2. İnas (Kız) Rüşdiyeleri

II. Mahmud zamanında eğitim alanında yapılmaya başlanan yenilikler öncelikle erkek çocukları içindir. Kız çocuklarının eğitim imkânı sıbyan mektepleri ile sınırlıdır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrasında İstanbul ve taşrada erkek öğrenciler için rüşdiye sayısı zamanla artıyor olmasına rağmen, 1859 yılına kadar kız öğrencilerin sıbyan okullarından sonra devam edebilecekleri bir okul yoktu¹⁸. Erkek rüşdiyelerinden elde edilen başarı ve tecrübe sonrasında kızların eğitimi meselesi gündeme gelmiş ve onlar için de rüşdiyeler açılmasına karar verilmiştir. İlk olarak 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açılmış, sonra bunu İstanbul'daki diğer inas rüşdiyeleri izlemiştir. İlk inas rüşdiyesi İstanbul'un merkezinde açılmış ve ilgi göreceği beklenmişti. Ancak başlarda pek rağbet görmediği *Takvim-i Vekayi*'de mektebin açılmasından üç sene kadar sonra çıkan haberden anlaşılmaktadır (24 Haziran 1872)¹⁹. Bu dönemde aileler, kadın öğretmen bulunmaması ve öğretmenlerin erkek olmasından dolayı kızlarını inas mektebine göndermeye pek yanaşmamışlardır. Devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi* vasıtasıyla kızların eğitiminin önemi ortaya konmuş, iffet ve namuslarını korumayı öğretmenin kız eğitimindeki yeri öne çıkarılarak anlatılmıştır. Dini açıdan da kızların okula gitmesi önünde hiçbir engel olmadığı, tam tersine İslam dininde erkeklerin olduğu kadar kızların da eğitim almasının farz olduğu ifade edilmiştir. Şimdiye kadar erkek çocuklarının eğitim nimetinden faydalandıkları, kızların ise bundan mahrum kaldıkları, alacakları eğitim ile ileride aile saadetine yapabilecekleri katkılar

¹⁴ Kodaman, *Abdülhamid Devri*, 101.

¹⁵ Mesut Ayar, "Bafra'da Osmanlı Dönemine Ait Modern Eğitim Kurumlarına İki Örnek: Zükur (Erkek) ve İnas (Kız) Rüşdiyeleri". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8 (Eylül 2010), 70.

¹⁶ Nurdoğan, *İlköğretim*, 262-263.

¹⁷ Ayar, "Zükur (Erkek) ve İnas (Kız) Rüşdiyeleri", 71. Ayrıca bk. Buna göre, ibtidaî okullar her biri iki yıl süreli üç devreye ayrılmaktaydı. Bunlar; 7-8 yaşındaki çocukların devam edeceği devre-i ibtidaîye (devre-i ulâ), 9-10 yaşındaki çocuklara eğitim veren devre-i vasatiye ve 10-11 yaşlarındaki çocukların okutulduğu devre-i âliye idi. İbtidaîlerdeki devre-i mutavassıtanın ikinci sınıfı, rüşdiyelerin birinci sınıfına eşdeğerdirdi. Devre-i mutavassıtanın ikinci sınıfı ile devre-i âliyeyi bitirenler rüşdiye diploması almaya hak kazanacaklardı. Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara: TTK Yayınları, 2013, 191.

¹⁸ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 66.

¹⁹ *Takvim-i Vekayi*, No. 649, 26 Zilhicce 1278; Koçer, *Modern Eğitimin Doğuşu*, 67.

anlatılmıştır. Ayrıca tayin edilen öğretmenlerin ehliyetli ve güvenilir olduğuna da vurgu yapılarak ailelerden kızlarını okula göndermeleri beklenmiştir.

İnas rüşdiye mekteblerinin hukuki durumu, diğer okullarda olduğu gibi 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile belirlenmiştir. Bu nizamnâme ile kız mekteblerin açılış şartları, eğitim süreçleri ve öğretmen ihtiyacı gibi temel konular yasal bir statüye kavuşturulmuştur. Nizamnâmenin sadece kız rüşdiyelerini ilgilendiren 27 ile 32. maddeleri arasında öne çıkan hükümler şöyledir²⁰: “Eğitim süresi dört yıl olacaktır. Bu okullarda asıl olarak kadın öğretmenlerin görev yapması hedeflenmiştir. Ancak yeterli donanımda kadın öğretmen bulunana kadar, geçici olarak yaşlı ve güvenilir erkek öğretmenlerin ders vermesine izin verilmiştir. Her okulda en az iki en fazla dört kadın öğretmen bulunacak, ayrıca el işi ve müzik dersleri için uzman hocalar ile birer mubassıra ve bevâb görevlendirilecektir. Okulların yıllık tahsisatları 40.000 kuruş olup maarif sandığından karşılanacaktır. Sıbyan mektebi diploması olan kız çocukları sınavsız, diploması olmayanlar ise yapılacak bir seviye sınavıyla okula kabul edilecektir.”

Kızlar için böyle eğitim kurumlarının açılması konusu, Tanzimat Dönemi’nde Avrupa’ya giden aydınların orada gördüklerinden etkilenecek özellikle basın yoluyla kızların da okuması gereğine işaret etmeleri ile ortaya çıkan ve gelişen, kadınların durumu hakkındaki fikrî tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır²¹. 1874 yılından itibaren taşrada, öncelikle vilayet merkezlerinde olmak üzere kız rüşdiyeleri açılması gündeme gelmiş ve valilere yazı gönderilmişti. Yapılan çalışmalar neticesinde 1894-1895 yılında vilayetlerde kız rüşdiyelerinin sayısı 22 olmuş, bu sayı 1907-1908’de ise 62’ye ulaşmıştır²².

3. Darümuallimât

İnas rüşdiye mektepleri faaliyete geçmeye başladıktan sonra bu kız okulları için nitelikli öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Daha önce erkek öğrenciler için meydana gelen öğretmen açığı Darülmallimîn ile giderilmeye çalışılmıştı. Zamanla kız rüşdiyeleri için de ortaya çıkan öğretmen ihtiyacı, *Darümuallimât* adında kadın öğretmen yetiştiren bir okulun açılmasını gerekli kılmıştır. Darümuallimât’ın açılması ile ilgili konular, 1869 yılında yayımlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile hükme bağlanmıştır²³. Nizamnâme ile böyle bir okula ihtiyaç olduğu belirtilmiş, açılış şartları, eğitim süreçleri gibi temel esaslar belirlenmiştir. Nizamnâmenin Darümuallimât’ı ilgilendiren 68 ile 78. maddeleri arasında öne çıkan hükümler şöyledir²⁴: “Kız sıbyan ve rüşdiyesine muallimeler yetiştirmek üzere İstanbul’da bir Dârümuallimât açılıp sıbyan ve rüşdiye adıyla iki şubeye ayrılacaktır. Sıbyan öğretmeni yetiştiren şube iki, rüşdiye öğretmeni yetiştiren şube ise üç yıl eğitim verecektir. Sıbyan veya rüşdiye diploması olanlar sınavsız,

²⁰ Albayrak ve Şeker, *Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, 106-107.

²¹ Tümer Erdem, *Kızların Eğitimi*, 167; Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV (2008), 301.

²² Tümer Erdem, *Kızların Eğitimi*, 174.

²³ Albayrak ve Şeker, *Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, 107. Nizamnâme’nin 28.maddesinde kız rüşdiye mektepleri hakkında “Kız mekteplerinin hâceleri kadın olacak ve kadınlardan derece-i matlûbede ehliyetli muallimler yetiştirilinceye kadar müsinn (yaşlı) ve edîb (edepli) adamlardan muallim ta’yini caiz olacaktır.” hükmü yer almıştır.

²⁴ Albayrak ve Şeker, *Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, 112-113.

diploması olmayanlar ise sınavla seviyelerine göre okula kabul edilecektirler. Sıbyan şubelerini bitirenler isterlerse liyakatlerini ispat etmek şartıyla hemen öğretmenliğe başlayabilir, isterlerse eğitimlerine rüşdiye şubesinde devam edebilirler. Okulda bir müdire, yeteri kadar kadın öğretmen, nakış ustası ve hizmetliler görev alacak, yeterli sayıda muallime yetişene kadar yaşlı ve edepli olmaları şartıyla erkek öğretmenlerin ders vermeleri uygun olacaktır. Müdireye 1500 kuruş, öğretmen ve ustalara 750 kuruş, hizmetlilere ise 150 kuruş maaş bağlanacaktır. Dârümuallimât'tan imtihanla mezun olacak öğretmen adayları devletin kendilerine verdiği öğretmenlik görevini kabul etmek zorunda olacaklardır.”

26 Nisan 1870'te Darümuallimât'ın açılışında konuşma yapan Maarif Nazırı Safvet Paşa, çocukların iyi yetiştirilebilmesi için kadınların eğitimden geçirilmelerinin öneminden bahsetmiş, o zamana kadar 7 kız rüşdiyesi açılmasına rağmen pek rağbet görmediğini vurgulamıştır²⁵. Kız rüşdiyelerine öğretmen yetiştiren tek kurum olan ve 1870 yılında faaliyete geçen Darümuallimât, mezun vermeye başlayınca kadar inas rüşdiyelerinde görev alacak müdür, öğretmen ve bevvâblar yaşlı ve iyi ahlâka sahip erkekler arasından seçilmiştir. Darümuallimât'ın 1873 yılından itibaren mezunlar vermeye başlamasıyla birlikte, söz konusu okullara kadın öğretmenler tayin olunmaya başlamıştır²⁶. Darümuallimât'ın açılması kadınlar adına eğitim tarihimizdeki en önemli gelişme olmuştur. Sonrasında Darümuallimât'tan mezun olanların çalışma hayatına adım atıyor olması, kadınlar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Böylece öğretmen olup kendilerini kamu kurumu olan okullarda çalışma hayatında bulmuşlar ve kendi paralarını kazanmaya başlamışlardır²⁷. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 75. maddesi gereğince Darümuallimât'tan mezun olanların tayin olunacakları yerde öğretmenlik yapmaları mecburdur²⁸. Ancak mezun sayısının yeterli olmaması ve bu mezunların öğretmenlik görevini İstanbul'da yapmayı tercih edip taşraya gitmek istememeleri sebebiyle, inas rüşdiyelerinde görev yapacak muallime bulmak ilk başlarda zor olmuştur. Bu nedenle, vilayetlerde bulunan bazı kız rüşdiyelerine, İstanbul'dan taşraya gelen rüşdiye eğitimi İstanbullu hanımlarla, Kız Sanayi Mektebi mezunları da öğretmen olarak tayin edilmiştir²⁹.

Darümuallimât'ın mezun sayısı arttıkça önceleri taşrada öğretmenlik yapmak istemeyen muallimelerin zamanla buraları tercih etmeye başladıkları, hatta aynı kadro için rekabete girdikleri Kırklareli örneğinde görülmektedir³⁰. Böylece 1898'li yıllardan itibaren kadın öğretmen sayısının artık belli bir seviyeye geldiğini söylemek yanlış olmaz. Ancak bu durum muhtemelen İstanbul'a yakın yerlerle sınırlı kalmış olmalıdır. Zira II. Meşrutiyet sonrası dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 7 Haziran 1910'da Meclis-i Mebusân'da yaptığı konuşmada taşradan inas mektepleri için muallime taleplerine cevap verememekten yakınmaktadır. Aynı konuşmada çoğu mezunun öğretmenlik yapmadığını dolayısıyla İstanbul'da bile muallime açığının bulunduğunu söylemiştir.

²⁵ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1992), 44; Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 83.

²⁶ Tümer Erdem, *Kızların Eğitimi*, 181-182.

²⁷ Öztürk, “Rüşdiye”, 301.

²⁸ Albayrak ve Şeker, *Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, 113.

²⁹ Tümer Erdem, *Kızların Eğitimi*, 184.

³⁰ BOA., MF. MKT., 431/11 (29 Eylül 1314-11 Ekim 1898).

Çözüm olarak leylî Darülmuallimât açacaklarını ve buraya taşradan kız öğrenci tedarik ederek onları mezun ettikten sonra taşrada ihtiyaç olan yerlerde istihdam edeceklerini dile getirmiştir³¹. Alınan tedbirler sonucunda 1913 yılına gelindiğinde Darülmuallimât'a kayıt yaptıranların sayısında ciddi bir artış olduğu görülmüştür. Mezun vermeye başladığı tarihten itibaren, 38 yılda 731 kadın öğretmen yetiştiren bu kurumun öğrenci sayısında Meşrutiyet Döneminde ciddi artışlar görülmüştür. 1914 yılında Dârülmuallimât'ta 186'sı yatılı 253 öğrencisi ve 33 öğretmeni vardır³².

4. Kırkkilise İnas (Kız) Rüşdiyesi

Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'nin faal olduğu XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başı arasındaki yaklaşık 30 yıllık döneme damgasını vuran en önemli gelişme, özellikle Balkan Savaşları ile birlikte gelen savaş ve göç dalgaları olmuştur. Bu iki büyük olay, o yıllarda şehrin sosyal, ekonomik ve siyasi hayatını tamamen şekillendirmiştir. Balkan Savaşları sonrasında demografik yapı büyük değişikliğe uğramıştır. 1880'lerin ortalarında Kırklareli Sancağı genelinde yaklaşık 118 bin kişi yaşıyor iken bu nüfusun 50 bini kaza merkezinde meskûndur. Sadece iki yıl içinde, 1886'da sancağın genel nüfusu 123 bine ulaşmıştır. Bu dönemde bölgede 50 bin Rum, 35 bin Müslüman ve 33 bin Bulgar bir arada yaşamaktadır. 1890'ların başına gelindiğinde ise sancaktaki büyüme hızlanmış; 1892 yılında genel nüfus 138 bini, kaza nüfusu ise 57 bini bulmuştur. O yıllarda kaza merkezindeki etnik dağılım birbirine oldukça yakındır: Merkezde yaklaşık 19 bin Bulgar, 18 bin Rum ve 18 bin Müslüman'ın yanı sıra küçük Yahudi ve Ermeni toplulukları da yer almaktadır. 1894 yılına gelindiğinde ise genel nüfusun 148 bine, merkez nüfusunun ise 59 bine ulaştığı bu kısa sürede, şehir merkezindeki Müslüman nüfusu hızla artmıştır. Böylece, muhtemelen Kırklareli tarihinde ilk kez Müslümanlar şehirdeki en kalabalık topluluk haline gelmiştir³³. 1900'lerin başında Kırklareli genelindeki nüfus 181 bine kadar ulaşarak zirve noktasına çıkmıştır. Ancak hemen ardından gelen Balkan Savaşları'nın yıkıcı etkileri nedeniyle, 1914 yılına gelindiğinde kaza merkezinin nüfusu çok büyük bir düşüş yaşayarak yaklaşık 39 bine kadar gerilemiştir. Nitekim 1885 ile 1914 yılları arasındaki bu otuz yıllık dönemde, merkezdeki Müslüman nüfusu 36 binden 22 bine düşerken, Rum nüfusu ise yüzde 75 gibi büyük bir oranda azalarak 14 bin seviyelerine inmiştir³⁴.

Bu çalışmanın konusu olan dönemde Kırkkilise'de bulunan eğitim kurumlarının mevcudu hakkında salnamelerdeki verilerden faydalanarak genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bu veriler ışığında; 1873-74'li yıllarda Kırkkilise kasabasında çeşitli türlerde toplam yedi okul bulunmaktadır³⁵. 1892 yılına ait istatistikleri incelendiğinde, rüşdiye düzeyindeki üç okulda kayıtlı öğrenci sayısı 101 olarak tespit edilmektedir. Aynı zaman diliminde iptidai ve cemaat mekteplerindeki niceliksel dağılım ise şu şekildedir: Müslümanlara ait 113 mektepte yaklaşık 4.000 öğrenci eğitim görürken, gayrimüslimlere

³¹ Tümer Erdem, *Kızların Eğitimi*, 287.

³² Altınova Şahin, *Rüşdiye Mektepleri*, 93.

³³ Ayar, "Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi", 40-41.

³⁴ Ayar, "Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi", 41.

³⁵ 1292 Edirne Vilayet Salnamesi, 130.

ait 85 okulda bu sayı 6.000 sınırını aşmıştır³⁶. Ayrıca XIX. yüzyıl sonlarına doğru binin üzerinde öğrencisi olan ve karma eğitim veren iki Rum okulu dikkat çekmektedir³⁷. Yine sancakta bulunan ve gayrimüslimlere ait yedi rüşdiye okulundan üçü kaza merkezindedir³⁸. 1906-1907 yıllarında Kırkkilise’de biri kızlara ait olmak üzere beş rüşdiye bulunmaktadır³⁹.

Kırkkilise kaza merkezinde açılan Kırkkilise Rüşdiyesi'nin tam olarak hangi tarihte faaliyete geçtiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Erkek rüşdiyesi ile ilgili ilk kayıt okulun bevvelâblığına yapılan tayin ile ilgilidir. 25 Ağustos 1872 tarihli belge ile okulun daha önce açıldığı ve en azından 1871’de faaliyette olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰. Benzer şekilde inas rüşdiyesinin de ne zaman açıldığıyla ilgili net bir malumata rastlanmamıştır. Buna rağmen eldeki verilerle bir tahmin yapmak mümkündür. Kırkkilise İnas Rüşdiyesi ile ilgili edinilebilen ilk bilgi, bir mükâfat dağıtımını içeren belgede karşımıza çıkmaktadır (8 Mayıs 1884)⁴¹. Bir sene önce Dârümuallimât’tan derece ile mezun olan hoca hanımlara hak ettikleri nişanlar hazır olmadığı için verilemediğinden, şimdi hazır olduğu ve kendilerine ulaştırılacağı bildirilmektedir. Bu muallimelerden birisi de ikinci derecede nişan almaya hak kazanan Kırkkilise İnas Rüşdiyesi Muallimesi Şevket Hanım’dır. Bu bilgiden hareketle Kırkkilise İnas Rüşdiyesi’nin 1883’te açık olduğunu hatta bu tarihte açıldığını söylemek yanlış olmaz⁴². Zira Mahmud Cevad da eserinde H:1301 (1883-1884) vekayiini anlatırken Kırklareli ahalisinin talebi üzerine bu okulun açılarak öğretmen tayin edildiğini belirtmiştir⁴³. Dereceye giren bir öğretmenin tayin edilmesi buraya önem verildiği izlenimi vermektedir. Kırklareli ahalisinin kızların eğitimi hususundaki ileri görüşlülüğü ve eğitimin önemi hakkındaki farkındalıkları, Kırklareli tarihi adına ilgi çekici bir durumdur. Aynı belgeye dayanarak Hanya, Antalya, Gelibolu ve Sakız İnas Rüşdiyelerinin de 1883’te açıldığını söylemek mümkündür. Dönemin şartları dikkate alındığında 1883, Osmanlı taşrasında kız rüşdiyelerinin açılması adına erken bir tarihtir. Kırkkilise İnas Rüşdiyesi’nin Osmanlı Devleti’nde sancak ve kazalarda açılan öncü inas rüşdiyelerinden olma ihtimali yüksektir.

Kırkkilise ahalisinin talebi üzerine açılan ve tarihi ortaya konmaya çalışılan inas rüşdiyesinin bulunduğu mevkiyle alakalı herhangi bir kayıt bulunmamıştır. Ayrıca açıldığı yıllarda okul binasının kasabanın neresinde olduğuyla ilgili net bir bilgi de mevcut değildir. Sadece yıllar sonra *Vakit Gazetesi* muhabiri N. Nazmî’nin gezi notlarında bir ize

³⁶ 1310 Edirne Vilayet Salnamesi, 499.

³⁷ 1319 Maarif Nezareti Salnamesi, 322-23.

³⁸ 1316 Maarif Nezareti Salnamesi, 796-97.

³⁹ Kodaman, Abdülhamid Devri, 103.

⁴⁰ BOA, MF.MKT, 4/16 (13 Ağustos 1288/25 Ağustos 1872); Ayar, “Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi”, 42.

⁴¹ BOA, MF.MKT, 83/68 (26 Nisan 1300/8 Mayıs 1884).

⁴² (...mezûr nişanlar imal ettirilmiş ise de iş bu nişanlardan birinci derecede nişana istihkakı olan Besime Hanım Hanya, Atiye Hanım Antalya ve ikinci derecede Şevket Hanım Kırkkilise, Saime Hanım Gelibolu, Ayşe Sıdika Hanım Sakız’da açılan inas rüşdiyelerine muallime tayin olunarak...) BOA, MF.MKT, 83/68 (26 Nisan 1300/8 Mayıs 1884).

⁴³ (...Edirne Vilayeti dahilinde kâin Kırkkilise ahalisi canibinden inâsa mahsus bir rüşdiye ile bir de ibtidâîye mektebleri tesis ve küşâd edilerek mahallinden vâki olan taleb üzerine lazım gelen muallimeler tayin ve i’zâm olunmuştur...), Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, İstanbul 1338, 233.

rastlanmaktadır⁴⁴. Bu habere göre; okul, Tırnovacık yolu üzerinde *-bugünkü Dereköy yolu-* ve sağ cephede yenilenmiş bir binada hizmet vermektedir⁴⁵.

Osmanlı arşivinden Kırkkilise İnas Rüşdiye Mektebi'ne dair elde edilen vesikaların büyük bir kısmı, okulun muallimleri ile ilgilidir. Bu kayıtlarda, muallimelerin tayinleri, nakilleri, izinleri, harcırahları, maaşla ilgili sıkıntıları ve sağlık sorunları nedeniyle merkeze yani İstanbul'a sevkleri gibi kişisel özlük haklarını içeren konular öne çıkmaktadır. Bunların yanı sıra, bazı muallimelerin görevlerini suiistimal etmeleri sebebiyle eğitim-öğretim faaliyetlerinde ciddi aksamalar meydana gelmiş ve bu yüzden haklarında soruşturmalar yapılmıştır.

Taşrada rüşdiyelerin açılması ve idamesinin sağlanması buralardaki mâli kaynaklara bağlıdır. Okulların masrafları, öğretmen ve görevlilerin maaşları, genellikle vakıf gelirlerinden karşılanmaktaydı. Kırklareli'de resmi eğitim kurumlarının finansmanı, ağırlıklı olarak mahalli vakıfların gelirlerinden temin edilmiştir. Hızır Bey, Hüseyin Çavuş ve Hatice Hatun vakıfları mütevellilerce yönetilir ve kendilerine ait masraflar karşılandıktan sonra kazançlarının bir kısmını okullara aktarmaktaydılar. Mütevellisi bulunmayıp doğrudan mahallî idare uhdesinde işletilen Karakaş Bey, Emin Ali Çelebi, Serdar Ali Paşa ve Pehlivan Ağa vakıflarının gelir fazlaları da eğitime harcanmaktaydı. Bu gelir, okulların genel giderleri ve özellikle öğretmen maaşlarının ödenmesinde kullanılmıştır⁴⁶. Belgelerde Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'nin giderlerinin karşılanması adına vakıf gelir fazlaları ile birlikte bazı zamanlarda Cemaat-i İslamiye Sandığı'nın da kullanıldığı görülmektedir⁴⁷. Masrafların ve muallime maaşlarının karşılanması ile muallime tayini meselesi, okulun en sık karşılaştığı problem idi. 1888 tarihinde Kırkkilise Cemaat-i İslamiye Sandığı ile okulların hesabında görülen yolsuzluktan dolayı Kırklareli'deki öğretmenlerin beş-altı aydır maaş alamadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Kırkkilise İnas Rüşdiyesi öğrenci sayısı 21 olması gerekirken bu sayının 6'ya düşmesi ile muallimesi Hayriye Hanım'a sonrasında maaş verilemeyeceğinden dolayı okulun tatil edileceği bildirilmektedir⁴⁸. Ekonomik sıkıntılardan dolayı Okul bu tarihten sonra eğitim-öğretime bazen ara vermiş olmalı ki 1898'deki belgede, bir buçuk sene önce yani 1896 tarihinde açıldığından bahsedilmektedir⁴⁹. Okulun açıldığı ama sonrasında tahsisatının karşılanmasında yine güçlük çekildiği yine aynı kayıta yer almaktadır. Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'nin ihtiyaçları ile öğretmen maaşının okulun yeniden açılmadan ve muallime tayin olunmadan nasıl karşılanacağı ile ilgili mesele daha sonrasında da ara sıra gündem

⁴⁴ Vakıf, No. 757, 15 Kânunievvel (Aralık) 1919, V. Türkan Doğruöz, *Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli (1918-1922)*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 34.

⁴⁵ N. Nazmî'nin gezi notlarında ilgili kısım şu şekildeydi: (...Kırkkilise'de mevcut mektepleri kâmilan gezerek cümlesi hakkında bir fikr-i mahsus peydâsını arzu ettim. Bu maksatla İnas İbtidâi Mektebini de (1913 yılında yürürlüğe konan *Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanûn-ı Muvakkati* ile rüşdiyeler, öğretim süresi altı yıla çıkarılan iptidâi mektepleri ile birleştirilmişti.) ziyaret eyledim. Tırnovacık Caddesi üzerinde ve sağ cephede müceddeden yapılmış avlu duvarı vasatındaki dış kapıdan girdim. Mekteb dahilinde küçük bir meydana nazır mâsilen yapılmış iki katlı eskice bir bina. Vâkıa birkaç sene evvel küçük bir tamir görmüşse de yine manzarası ve hususiyle aksâm-ı dâhiliyesinin tertibatındaki zevksizlik esasen mekteb olarak inşa olunmadığı fikrini tevliid ediyor...), Vakıf, No. 757, 15 Kânunievvel (Aralık) 1919.

⁴⁶ BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 215/34 (16 Haziran 1314/28 Haziran 1898); 215/19 (5 Teşrinievvel 1315/17 Ekim 1899); Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT), 252/30 (14 Mart 1311/26 Mart 1895): Ayar, "Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi", 40-41.

⁴⁷ BOA, MF.MKT., 90/89 (5 Mart 1302/17 Mart 1886).

⁴⁸ BOA, MF.MKT., 101/56 (3 Eylül 1304/15 Eylül 1888); 101/56 (10 Eylül 1304/22 Eylül 1888).

⁴⁹ BOA, MF.MKT., 431/11 (22 Teşrinisani 1314/4 Aralık 1898).

olmaktan kurtulamamıştır⁵⁰. 1905'e gelindiğinde okulda bir muallime-i saniyelik oluşturulması ve tahsisatının tedariki konusu ele alınmışsa da⁵¹, karşılıklı yazışmalar neticesinde finansman sağlanamamış⁵², fakat bir müddet sonra hem muallime-i saniyelik oluşturulmuş hem de masraflar karşılanma yoluna gidilmiştir⁵³.

İdarecilerin Kırkkilise İnas Rüşdiyesi ile ilgili en çok zorlandıkları konu; maaş ve masrafların tedariki yanında muallime tayinleri olmuştur. Tespit edilebilen ve daha önce zikredildiği üzere okula tayin edilen ilk muallime Dârümuallimât'tan derece ile mezun olan Şevket Hanım'dır⁵⁴. Şevket Hanım'ın burada üç sene kadar hizmet ettiği söylenebilir. Çünkü Mart 1886'da yerel idareciler tarafından bir muallime talebinde bulunulmuş ve ardından okula bir bayan öğretmen tayin olduğu bildirilmiştir⁵⁵. Kızların eğitiminin boşa kalmaması için Dârümuallimât mezunu Hayriye Hanım bu göreve getirilmiştir⁵⁶. Daha sonra Hayriye Hanım'ın okulda yaptığı başarılı çalışmalarından dolayı mükâfatlandırılması istenmektedir⁵⁷. Ancak merkezden gelen bir yazı ile bu şekilde başarılı öğretmenlerin mükâfatlandırılmasının emsali olmadığı, bununla birlikte gazetelere ilan vermek suretiyle teşvik edilebilecekleri belirtilmiştir⁵⁸. Ayrıca Hayriye Hanım'ın işini çok iyi yapıyor olmasına rağmen, Kırkkilise Mutasarrıflığı eğitim harcamalarının yeterince karşılanmadığını ileri sürerek okulun kapatılmasını istemiştir⁵⁹. Daha önce bahsedildiği üzere cemaat sandığındaki yolsuzluk ve öğrenci sayısının 21'den 6'ya düşmesinin de bunda payı vardır. Okul büyük bir ihtimalle kapatıldığından 1888'den 1896'ya kadar öğretmen atamasında bir hareket tespit edilememiştir. 1896 yılı sonlarında İstanköy İnas Rüşdiyesi'nden istifa eden Ayşe Hanım olan Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'ne nakil yoluyla tayinini istemektedir⁶⁰. Yerel idareciler de 500 kuruş maaşla Dârümuallimât mezunu bir muallimenin tayin edilmesini istemektedir⁶¹. Ocak 1897'ye kadar okula henüz bir muallime tayin edilemediği anlaşılmaktadır⁶². Bu tarihten sonra Ayşe Hanım'ın nakil yoluyla tayini gerçekleşmiş olmalıdır. Zira bir buçuk sene kadar sonra Eylül 1898'de Ayşe Hanım'ın sebebi belli olmaksızın Fındıklı İnas Rüşdiyesi'ne atandığı ortaya çıkmaktadır⁶³.

Aynı tarihte Ayşe Hanım'dan boşalan kadroya Dârümuallimât'tan yeni mezun olan 600 kuruş maaş beklentisi olan Emine Hanım talip olmaktadır⁶⁴. Hatta Emine Hanım işe alınacağını düşünerek usul öğrenmek üzere Küçük Mustafa Paşa Rüşdiyesi'ne staj

⁵⁰ BOA, MF.MKT., 482/21 (22 Teşrinisani 1315/4 Aralık 1899); 431/11 (23 Kânunısani 1318/5 Şubat 1903); 704/46 (3 Mayıs 1319/16 Mayıs 1903); 893/22 (22 Ağustos 1321/4 Eylül 1905)

⁵¹ BOA, MF.İBT., 169/40 (3 Teşrinievvel 1321/16 Ekim 1905).

⁵² BOA, MF.MKT., 893/22 (25 Teşrinievvel 1321/7 Kasım 1905)

⁵³ BOA, MF.MKT., 1016/62 (26 Nisan 1322/9 Mayıs 1906).

⁵⁴ BOA, MF.MKT., 83/68 (26 Nisan 1300/8 Mayıs 1884).

⁵⁵ BOA, MF.MKT., 90/89 (5 Mart 1302/17 Mart 1886); (29 Mart 1302/10 Nisan 1886).

⁵⁶ BOA, MF.İBT., 20/73 (17 Nisan 1302/29 Nisan 1886); 20/73 (12 Mayıs 1302/24 Mayıs 1886).

⁵⁷ BOA, MF.MKT., 100/118 (10 Temmuz 1304/22 Temmuz 1888).

⁵⁸ BOA, MF.MKT., 100/118 (19 Temmuz 1304/31 Temmuz 1888).

⁵⁹ BOA, MF.İBT., 22/64 (11 Eylül 1304/23 Eylül 1888).

⁶⁰ BOA, MF.İBT., 56/98 (27 Teşrinisani 1312/9 Aralık 1896).

⁶¹ BOA, MF.İBT., 56/102 (28 Teşrinisani 1312/10 Aralık 1896).

⁶² BOA, DH.MKT., 2078/72 (25 Kânunievvel 1312/3 Ocak 1897).

⁶³ BOA, MF.MKT., 431/11 (27 Ağustos 1314/8 Eylül 1898).

⁶⁴ BOA, MF.MKT., 431/11 (27 Ağustos 1314/8 Eylül 1898).

yapmaya dahî gitmiştir⁶⁵. İşte tam da bu tarihte daha önce hiç karşılaşılmayan bir durum meydana gelmiş, aynı kadroya bir namzet daha çıkmıştır. Emine Hanım gibi Dârülmuallimât'tan bu sene aynı sınıftan mezun olan Fatma Hanım da öğretmenliğe adaydır. Kendilerinden diplomaları talep edilmiş ve liyakat esas alınarak puanları Emine Hanım'a göre daha yüksek olan Fatma Hanım, Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'nin yeni muallimesi olarak tercih edilmiştir⁶⁶. İki gün sonra da ataması yapılmıştır⁶⁷. Fakat kısa bir süre sonra Fatma Hanım'ın maaşını alamadığı için memuriyetini ertelediği görülmektedir⁶⁸. İyi bilindiği ve önceden zikredildiği üzere Dârülmuallimât mezunları çeşitli sebeplerden dolayı İstanbul dışına çıkmaya pek gönüllü olmamaktadır. Burada aynı kadroya iki başvurunun olmasından dolayı, taşraya gitmedeki isteksizliğin bu zamanlarda bir miktar kırıldığı söylenebilir.

Ekonomik sıkıntılardan dolayı yine kapanan okulun bir müddet sonra 1900 tarihinde yeniden açılması kararlaştırılmış ve vakıf gelirlerinden karşılanması kaydıyla 500 kuruş maaşla bir muallime tayin edilmesi istenmiştir⁶⁹. Yerel idareciler Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'nin yenilenerek açıldığını ve öğretmenin maaşının mahallince verileceğini teyit etmişlerdir⁷⁰. Yeniden açılan ve öğretmen kadrosu boş olan okula iki sene öncesinde olduğu gibi bu sefer de iki hoca hanım talip olmaktadır. İki Dârülmuallimât mezunu adaydan önce Hatice Vildan Hanım⁷¹, peşinden Kevser Hanım⁷² bu kadroya talip olduklarına dair dilekçelerini vermişlerdir. Fakat bu sefer mezuniyet puanlarının kontrolüne gerek kalmamıştır. Çünkü Hatice Vildan Hanım'ın hali hazırda Küçük Mustafa Paşa İnas Rüşdiyesi muallimesi olduğu ortaya çıkmıştır⁷³. Netice olarak Hatice Vildan Hanım'ın daha önce ataması yapıldığından dolayı Kırklareli'ne Kevser Hanım tayin edilmiştir⁷⁴. Hazırlıklarını tamamlayan Kevser Hanım'ın talebi üzerine, İstanbul'dan Kırklareli'ne harcırahının saatte 5 kuruş hesabıyla verilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁵. Ancak öğretmenlik görevine başlayan Kevser Hanım, kısa bir süre sonra iklimine uyum sağlayamadığını belirten bir dilekçeyle İstanbul'a tayinini istemiş⁷⁶, bu talebi değerlendirilerek İstanbul yakınlarındaki Çatalca'ya atanmış⁷⁷, fakat buradaki görev yerini de beğenmeyerek merkeze dönmüştür⁷⁸. Niçin böyle davrandığını Çatalca Mutasarrıfı şöyle açıklamaktadır: Kevser Hanım Çatalca'ya tayin olunup buraya vardığında inas mektebinin ibtidâî mektep olup, hâlbuki kendisinin inas rüşdiye mektebi muallime-i evveli olduğunu beyan etmiş ve bu vazifeyi kabul edemeyeceğini söyleyip

⁶⁵ BOA, MF.MKT., 431/11 (14 Eylül 1314/26 Eylül 1898).

⁶⁶ (...Emine Hanım 210 numaradan 176 ve Fatma Hanım 187 numara kazanmış olmasına nazaran numaraları itibarıyla Fatma Hanım'ın diğerine müreccah olduğu beyanıyla Meclis-i Maârif'e...), BOA, MF.MKT., 431/11 (29 Eylül 1314/11 Ekim 1898).

⁶⁷ BOA, MF.MKT., 431/11 (1 Teşrinievvel 1314/13 Ekim 1898).

⁶⁸ BOA, MF.MKT., 431/11 (20 Kânunısani 1314/1 Şubat 1899).

⁶⁹ BOA, MF.MKT., 536/54 (27 Nisan 1316/10 Mayıs 1900).

⁷⁰ BOA, MF.MKT., 536/54 (11 Mayıs 1316/24 Mayıs 1900).

⁷¹ BOA, MF.MKT., 536/54 (4 Eylül 1316/17 Eylül 1900).

⁷² BOA, MF.MKT., 536/54 (18 Eylül 1316/1 Ekim 1900).

⁷³ BOA, MF.MKT., 536/54 (11 Eylül 1316/24 Eylül 1900).

⁷⁴ BOA, MF.MKT., 536/54 (19 Eylül 1316/2 Ekim 1900).

⁷⁵ BOA, MF.MKT., 532/7 (1 Teşrinievvel 1316/14 Ekim 1900); 532/7 (14 Teşrinievvel 1316/27 Ekim 1900)

⁷⁶ BOA, MF.MKT., 560/44 (1 Mart 1317/14 Mart 1901).

⁷⁷ BOA, MF.MKT., 560/44 (17 Mayıs 1317/30 Mayıs 1901).

⁷⁸ BOA, MF.MKT., 560/44 (18 Mayıs 1317/31 Mayıs 1901).

akşam treniyle İstanbul'a gitmiştir⁷⁹. Bir müddet sonra Kevser Hanım bu sefer annesinin rahatsızlığından ötürü İstanbul'a geldiğini öne sürerek burada bir inas rüşdiyesine tayin edilmesini istemiş⁸⁰, böylece Kırklareli macerası sona ermiştir.

Kevser Hanım İstanbul'a gidince boş kalan muallime kadrosuna 600 kuruş maaşla Hatice Seher Hanım atanmıştır⁸¹. Ama daha önceki öğretmen 500 kuruş maaş aldığından dolayı bunun da 500 kuruş almasına karar verilmiştir⁸². İki sene boyunca Kırkilise İnas Rüşdiyesi'nin Muallime-i Ülâsı olarak vazife ifa eden Hatice Seher Hanım, görevi devam ederken vefat etmiştir⁸³. Seher Hanım'ın geride kalan çocuklarına maaş bağlanması hakkında hemen gerekli çalışma yapılmaya başlanmıştır⁸⁴. Şûra-yı Devlet'te yapılan değerlendirme ile 27 senelik hizmeti bulunan Hatice Seher Hanım'ın geride bıraktığı iki kızına maaş bağlanması hususu karara bağlanmıştır⁸⁵. Tahminen 1876 tarihinde Dârülmuallimât'tan mezun olup hizmete başlayan Seher Hanım, yıllardır elde ettiği tecrübe ve birikimini kariyerinin sonunda Kırklareli'li kızlara aktarmış olmalıdır.

1904'te Dârülmuallimât'tan mezun bir muallime talebi yapılmış⁸⁶, akabinde bu öğretmenlik kadrosunu isteyen Sadiye Hanım'ın tayini yapılmıştır⁸⁷. Dârülmuallimât'tan alelâlâ derece ile mezun olan ve Kırklareli'ne tayini yapılan Sadiye Hanım'ın, gerekli evrakları ile harcırahını 1 Kasım'da aldığı ve bir aydan fazla geçtiği halde görev yerine neden gelmediği anlaşılamamıştır⁸⁸. Kendisinin ancak 17 Aralık'ta görevinin başında olduğu tespit edilmiştir⁸⁹. Bu tarihler Hicrî takvimde tam da Ramazan'a ve ardından Ramazan Bayramı'na denk geldiğinden, Sadiye Hanım bu zamanı ailesiyle geçirmek istemiş olabilir. Bahsi geçen bir buçuk ay müddetince görevini ihmalden bir ceza alıp almadığı da belirlenememiştir. Sakin geçen iki yılın sonunda Sadiye Hanım'ın izni bittiği halde yine Kırklareli'ne gelmekte geciktiği anlaşılmaktadır. Neden görev yerine zamanında gelmediği bilinmiyordu. Bu yüzden eğer 10 Eylül tarihine kadar gelmezse müstafi sayılacağıyla ilgili kendisine tebligat gönderilmesi istenmiştir⁹⁰. Daha sonra amansız bir hastalığa yakalandığı anlaşılmaktadır⁹¹. Sadiye Hanım'ın gelmeyeceği belli olunca yerine vekâleten, Mîrgün (Emirgan) İnas Rüşdiyesi muallime muavineliğinden ayrılmış olan Mükerrerem Hanım yarım maaş karşılığında işe başlatılır⁹². Daha sonra Mükerrerem Hanım'ın tayini de gerçekleştirilmiştir⁹³. Bu tarihlerde Kırklareli'nde öğretmenlerin maaşları ödenemediğinden perişan oldukları bildirilmektedir⁹⁴. Bu arada

⁷⁹ BOA, *MF.MKT.*, 560/44 (3 Haziran 1317/16 Haziran 1901).

⁸⁰ BOA, *MF.MKT.*, 560/44 (11 Haziran 1317/24 Haziran 1901).

⁸¹ BOA, *MF.MKT.*, 563/34 (19 Mayıs 1317/1 Haziran 1901).

⁸² BOA, *MF.İBT.*, 105/68 (3 Eylül 1317/16 Eylül 1901).

⁸³ BOA, *MF.MKT.*, 747/26 (20 Teşrinievvel 1319/2 Kasım 1903).

⁸⁴ BOA, *MF.MKT.*, 753/56 (1 Kânunievvel 1319/14 Aralık 1903).

⁸⁵ BOA, *ŞD.*, 1028/73 (6 Temmuz 1320/19 Temmuz 1904).

⁸⁶ BOA, *MF.İBT.*, 150/73 (24 Ağustos 1320/6 Eylül 1904).

⁸⁷ BOA, *MF.MKT.*, 817/40 (26 Ağustos 1320/8 Eylül 1904); BOA, *MF.İBT.*, 150/92 (26 Ağustos 1320/8 Eylül 1904).

⁸⁸ BOA, *MF.MKT.*, 822/49 (23 Teşrinisani 1320/6 Aralık 1904).

⁸⁹ BOA, *MF.MKT.*, 822/49 (6 Kânunievvel 1320/19 Aralık 1904).

⁹⁰ BOA, *MF.İBT.*, 181/27 (11 Eylül 1322/24 Eylül 1906).

⁹¹ BOA, *MF.MKT.*, 988/42 (18 Mart 1323/31 Mart 1907).

⁹² BOA, *MF.İBT.*, 184/44 (27 Teşrinisani 1322/10 Aralık 1906).

⁹³ BOA, *MF.MKT.*, 988/42 (18 Mart 1323/31 Mart 1907).

⁹⁴ BOA, *MF.MKT.*, 998/27 (15 Mart 1323/28 Mart 1907); 998/27 (12 Nisan 1323/25 Nisan 1907).

Sadiye Hanım'ın rahatsızlığı ile ilgili çeşitli yazışmalar yapılmıştır⁹⁵. Çok geçmeden Mükerrerem Hanım da maaş alamamaktan dolayı ayrılmış olmalı ki yeniden hoca arayışına girilmiştir⁹⁶ bu sefer aynı göreve Fatma Lütfiye Hanım seçilmiş⁹⁷ ve akabinde ataması yapılmıştır⁹⁸ Bir müddet sonra Sadiye Hanım'ın vefat haberi gelmişti⁹⁹. Sadiye Hanım'ın Rûmî 18 Ağustos'ta vefat ettiği anlaşılmaktadır¹⁰⁰. Uzunca bir süre tedavi gören ve en sonunda maraz-ı müthişten kurtulamayarak genç yaşta vefat eden Sadiye Hanım'ın yakınları, bu süreçte çok masraf yaptıklarını belirterek Sadiye Hanım'ın birikmiş maaşlarını talep etmişlerdir¹⁰¹.

Kasım 1907'de Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'nin kadrosu şu şekildedir: Muallime-i evvelî Fatma Lütfiye Hanım, muallime-i sâniye Bahriye Hanım ve bevvâbe Nefise Hatun¹⁰². İlk defa muallime-i sâniye olarak atanan Bahriye Hanım'ın Edirne İnas Rüşdiyesi mezunu olduğu, bevvâbe Nefise Hatun'un da mahallinden tayin edildiği belirtilmektedir¹⁰³. Okulun açıldığı 1883'den beri ilk defa kadrosunun tamamlandığı ve 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne uygun hale getirildiği söylenebilir. Ardından üstüne bir de nakış muallimesi tayin olacaktır. Ancak bir müddet sonra Fatma Lütfiye Hanım istifa edip gidince yerine Ayşe Sıdika Hanım vekâleten tayin edilmiştir¹⁰⁴. Ayşe Sıdika Hanım Dârülmualimât'tan mezun olup ibtidâî mektebi muallimeliği yaparken rüştiyeye geçmektedir. 1910'lu yıllara gelindiğinde inas rüşdiyelerinin hoca ihtiyacının neredeyse kalmadığını söylemek mümkündür, zira Ayşe Sıdika Hanım örneğinde olduğu gibi Dârülmualimât mezunları ibtidâîlerde öğretmenlik yapmaya başlamışlardır. Aynı şekilde 1912 tarihinde de boşta olan kadroya Dârülmualimât'tan mezun olup Kırkkilise İnas İbtidâî Mektebi Muallimesi olan Emine Havva Hanım terfi edilerek atanacaktır¹⁰⁵. Bu arada Konya Sanayi Mektebi mezunu Hediye Hanım Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'ne belki de ilk defa nakış muallimesi olarak atanmıştır¹⁰⁶. Kısa süre sonra Balkan Savaşı patlayacak erkek ve bayan öğretmenler savaş bölgelerinden İstanbul taraflarına gelmeye başlayacak ve idareciler onları farklı yerlere tayin etmeye çalışacaklardır¹⁰⁷. Emine Havva Hanım da bu şekilde boş olan Maraş İnas Rüşdiyesi Muallime-i Ülâlığına 500 kuruş maaşla tayin edilmiştir¹⁰⁸.

Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı, ders programı ve ders araç gereçleri hakkında elde çok net veriler bulunmamaktadır. Buna rağmen tespit edilebilen veriler ışığında bazı saptamalar yapmak mümkündür. Osmanlı arşivi olsun salnameler olsun okulun öğrenci sayısı ile ilgili malumat bulunmamaktadır. Sadece 1319 Edirne vilayet

⁹⁵ BOA, MF.İBT., 192/51 (14 Haziran 1323/27 Haziran 1907); BOA, MF.İBT., 193/49 (5 Temmuz 1323/18 Temmuz 1907).

⁹⁶ BOA, MF.İBT., 194/71 (23 Temmuz 1323/5 Ağustos 1907).

⁹⁷ BOA, MF.MKT., 973/57 (28 Temmuz 1323/10 Ağustos 1907).

⁹⁸ BOA, MF.İBT., 194/111 (31 Temmuz 1323/13 Ağustos 1907).

⁹⁹ BOA, MF.İBT., 200/53 (4 Kânunievvel 1323/17 Aralık 1907).

¹⁰⁰ BOA, MF.MKT., 1032/6 (27 Teşrinisani 1323/10 Aralık 1907).

¹⁰¹ BOA, MF.MKT., 1065/2 (17 Haziran 1324/30 Haziran 1908); BOA, MF.MKT., 1065/2 (16 Mayıs 1325/29 Mayıs 1909); BOA, MF.İBT., 274/48 (23 Mart 1326/5 Nisan 1910).

¹⁰² BOA, MF.MKT., 1026/78 (6 Teşrinisani 1323/19 Kasım 1907).

¹⁰³ BOA, MF.MKT., 1026/78 (17 Haziran 1324/30 Haziran 1908); BOA, MF.İBT., 203/76 (18 Şubat 1323/2 Mart 1908).

¹⁰⁴ BOA, MF.İBT., 277/19 (12 Mayıs 1326/25 Mayıs 1910).

¹⁰⁵ BOA, MF.İBT., 358/88 (4 Kânunisani 1327/17 Ocak 1912).

¹⁰⁶ BOA, MF.İBT., 352/61 (16 Kânunievvel 1326/29 Aralık 1910).

¹⁰⁷ BOA, MF.İBT., 429/33 (6 Mayıs 1329/19 Mayıs 1913).

¹⁰⁸ BOA, MF.İBT., 426/1 (14 Mart 1329/27 Mart 1913); BOA, MF.İBT., 476/1 (9 Nisan 1329/22 Nisan 1913).

salnamesinde bir bilgiye ulaşılmıştır. 1901/1902 yıllarına tekabül eden bu kayıttaki 42 öğrencinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁹. Eldeki en net bilgi budur. Bundan başka daha önce zikredildiği üzere 1888 tarihinde kız öğrenci sayısının 21’den 6’ya düştüğu ve okulun bir müddet kapatıldığından da bahsedilmişti¹¹⁰. Okuldaki öğrenci sayısının bu rakamlar arasında yani 20-45 civarında olduğu söylenebilir. Okulun ders programı da birçok yerde kaydı bulunan ve 1898 yılına ait olan ders programı gibi olmalıdır¹¹¹:

Ders	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl	VI. Yıl
Elifbâ ve şifahî malumat	18	—	—	—	—	—
Tecvitli Kurân-ı Kerim	4	6	5	3	2	1
Dinî Bilimler	—	2	2	2	2	2
Kıraat (Okuma)	4	4	4	2	1	1
İmlâ	4	4	3	2	1	1
Kitâbet (Yazı)	—	—	—	—	1	1
Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (Gramer)	—	—	2	2	1	2
Arapça	—	—	—	—	2	2
Farsça	—	—	—	—	1	1
Hüsn-i Hât	—	2	2	1	1	1
Malumât-ı Nafia (Faydalı Bilgiler)	2	2	2	1	1	1

¹⁰⁹ 1319 Edirne vilayet salnamesi, 754.

¹¹⁰ BOA, MF.MKT., 101/56 (3 Eylül 1304/15 Eylül 1888).

¹¹¹ 1316 Maarif Nezareti Salnamesi, 191; Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye, 270.

Ders	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl	VI. Yıl
İdare-i Beytiye (Ev İdaresi)	—	—	—	2	2	2
Ahlak	—	—	—	1	1	2
Hıfzıssıhha (Hijyen)	—	—	—	—	1	1
Hesap	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	—	—	—	2	2	2
Tarih	—	—	—	2	2	1
El Hünelerleri	2	2	2	2	2	2
Yekûn	18	24	24	24	24	24

Rüşdiyelerde kullanılan ders araç ve gereçler temelde masa, sıra, kitap, risale ve haritadan oluşmaktadır¹¹². Kırkkilise İnas Rüşdiyesi'nin araç ve gereçleri hakkında sadece bir belgeye ulaşılabilmektedir. 1910 yılına ait belgede okulun ihtiyaçları şöyledir: Üç adet yazı tahtası, bir batarya matbah takımı, beş kıta harita, bir kola masası ve bir dikiş makinası (ayaklı)¹¹³. Görüldüğü üzere okulun temel ihtiyaçlarının harita haricinde mevcut olduğunu söylemek yanlış olmaz. Mutfak takımı, dikiş makinası ve kola masası talebi dikkat çekmektedir. Zaman geçtikçe teknolojik gelişmeler neticesinde eğitim araç ve gereç ihtiyaçlarının farklılaşmaya başladığını bu kayıttan görmek mümkündür. Bu belgedeki veriler; teknolojinin ilerlemesiyle birlikte eğitim materyallerine duyulan ihtiyacın zaman içinde nasıl değiştiğini net bir şekilde göstermektedir.

¹¹² Tümer Erdem, *Kızların Eğitimi*, 193.

¹¹³ BOA, *MF.İBT.*, 397/2 (6 Nisan 1326/19 Nisan 1910).

Sonuç

Hazırlanmaya alışılan Kırkkilise İnas Rüşdiyesi tarihçesi, Osmanlı taşrasında kız eğitiminin nasıl bir zemine oturduğunu somut biçimde göstermektedir. Okul, büyük olasılıkla 1883'te açılmıştır. Bu tarih, vilayetlerde inas rüşdiyelerinin henüz yaygınlaşmadığı bir döneme denk gelmektedir. Kırkkilise ahalisinin böyle bir kurumu talep etmiş olması, şehrin eğitime bakışı açısından kayda değer bir ayrıntıdır.

Mektebin otuz yıllık serüveni okunduğunda, maddi yetersizlikler ve öğretmen bulunamaması gibi sorunların hiç gündemden düşmediği görülmektedir. Vakıf gelirleri ile cemaat sandığı okulu ayakta tutmaya yetmediğinde eğitime ara verilmiş, tahsisat yeniden sağlanınca kapılar yeniden açılmıştır. 1888'deki kapanma, 1896'daki yeniden açılış ve ardından tekrarlayan finansman güçlükleri bu döngünün somut örnekleridir. Öğretmen meselesinde de tablo benzerdir. Darülmuallimât mezunları başlangıçta İstanbul dışına çıkmaktan kaçınıyor, taşraya gidenlerin bir kısmı iklim, maaşı ya da atandıkları mektep düzeyine itiraz ederek kısa sürede ayrılıyordu. Kevser Hanım'ın Kırklareli'nden Çatalca'ya, oradan da İstanbul'a dönüş hikâyesi bunun belki en çarpıcı örneğidir. Bununla birlikte, 1898'de aynı kadro için iki mezunun yarışması ve sonuçta liyakatin öne çıkması dikkat çekicidir. Bu küçük ayrıntı, taşraya gitmedeki isteksizliğin yavaş yavaş kırılmaya başladığına işaret etmektedir.

Tespit edilebildiği kadar okulun kadrosu ancak 1907'de tamamlanabilmiştir. Muallime-i evvel, muallime-i sani ve bevvabe ile birlikte 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin öngördüğü yapıya kavuşulması, açılıştan yirmi dört yıl sonraya kalmıştır. Birkaç yıl sonra Balkan Savaşları patlayınca öğretmenler bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Toplam öğrenci konusunda elimizdeki en güvenilir veri, 1901-1902 yıllarına ait salnamenin verdiği 42 rakamıdır. 1888'de öğrenci sayısının 21'den 6'ya düşmesi dikkate alındığında genel kız öğrenci ortalamasının 20-45 aralığında olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Kırkkilise İnas Rüşdiyesi, merkezi eğitim politikalarının taşradaki yansımalarını incelemek için elverişli bir örnek sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi (BOA)

- Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.): 2078/72.
- Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.): 20/73, 22/64, 56/98, 56/102, 105/68, 150/73, 150/92, 169/40, 181/27, 184/44, 192/51, 193/49, 194/71, 194/111, 200/53, 203/76, 274/48, 277/19, 352/61, 358/88, 397/2, 426/1, 429/33, 476/1.
- Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT.): 1/73, 4/16, 83/68, 90/89, 100/118, 101/56, 252/30, 431/11, 482/21, 532/7, 536/54, 560/44, 563/34, 704/46, 747/26, 753/56, 817/40, 822/49, 893/22, 973/57, 988/42, 998/27, 1016/62, 1026/78, 1032/6, 1065/2.
- Şûrâ-yı Devlet (ŞD.): 215/19, 215/34, 1028/73.

Salnâmeler

- 1292 Edirne Vilayet Salnamesi
- 1310 Edirne Vilayet Salnamesi
- 1319 Edirne Vilayet Salnamesi
- 1316 Maarif Nezareti Salnamesi
- 1319 Maarif Nezareti Salnamesi

Sürelî Yayınlar

Takvim-i Vekayi, No. 649, 26 Zilhicce 1278.

Vakit, No. 757, 15 Kânunievvel 1919.

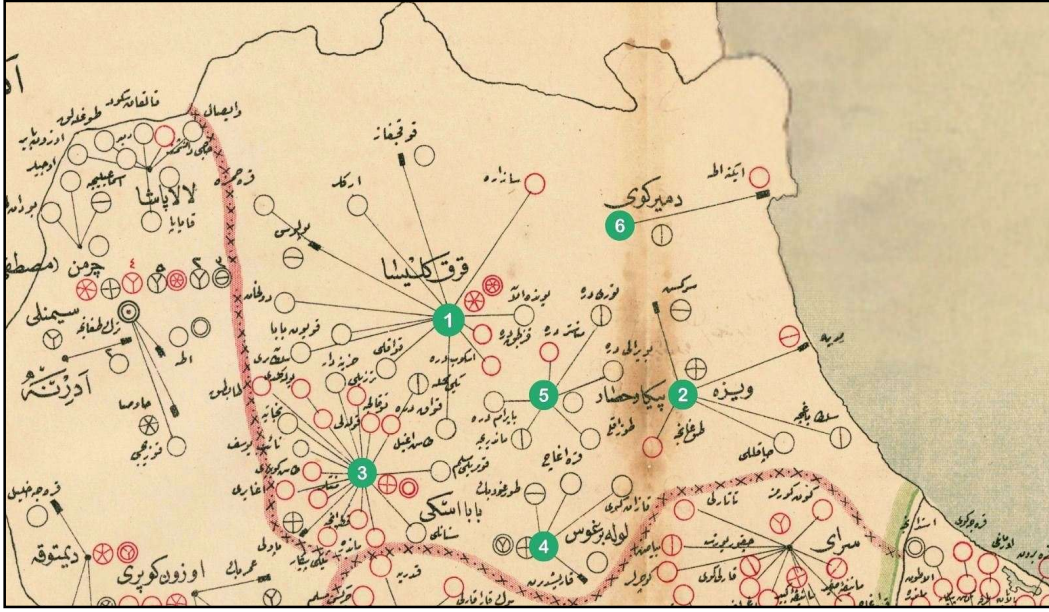
Dijital Kaynaklar

SALT Araştırma, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/113021>, Erişim Tarihi: 01.06.2026.

Araştırma Eserler

Albayrak, Muzaffer ve Kevser Şeker, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2014.

- Altınova Şahin, Ayşegöl, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Ayar, Mesut, "Bafra'da Osmanlı Dönemine Ait Modern Eğitim Kurumlarına İki Örnek: Zükur (Erkek) ve İnas (Kız) Rüşdiyeleri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8, (Eylül 2010), 63-90.
- _____, "Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi", *History Studies, International Journal of History*, Volume 2/3, (2010), 39-58.
- Cevad, Mahmud, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 1338.
- Demirel, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, C. XV, Ankara 2002, 54-78.
- Doğan, Faruk, *18. Yüzyıldan Cumhuriyete Kırklareli*, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2022.
- Doğruöz, V. Türkan, *Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli (1918-1922)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, c. 1-2, İstanbul 1977.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- Nurdoğan, Arzu M., *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Öztürk, Cemil, "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, 2008, 300-302.
- Tümer Erdem, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara: TTK Yayınları, 2013.

EK: Kırklareli'ndeki okulları gösteren harita

Açıklama: Harita'da numaralandırılmış yerler: 1. Kırkkilise (Kırklareli), 2. Vize, 3. Babaeski, 4. Lülebergos (Lüleburgaz), 5. Pınarhisar, 6. Demirköy. Haritadaki kırmızı daireler, II. Meşrutiyet öncesinde var olan okulları; siyah daireler ise II. Meşrutiyet'ten sonra, Eylül 1914'e kadar kurulup açılmış okulları göstermektedir. Çift çizgili olanlar inas (kız) okullarıdır. Dairelerin içindeki bölmeler, okulların kaç derslikli olduğunu; üzerlerindeki yaylar ise o kasaba sınırları içinde o türden okuldan kaç tane bulunduğunu belirtir. Karma okullar, zükûr (erkek) okulları arasında sayılmıştır.

Kaynak:

SALT

Araştırma,

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/113021>,
01.06.2026.

Erişim Tarihi:

EXTENDED ABSTRACT

This study addresses the institutional history of the İnas Rüşdiye Mektebi (Girls' Rüşdiye School) that operated in Kırkkilise (present-day Kırklareli). The school holds a notable place in the town's recent history, as it was the institution girls could attend beyond the primary (ibtidai) level. The central questions of the research are when the school was founded, what difficulties it faced over its roughly thirty years of operation, and how these difficulties were managed within the relationship between the central government and the provinces.

Existing scholarship on Ottoman girls' education has largely focused on the founding of the Darülmualimât, the regulations introduced by the Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, or the girls' rüşdiye schools based in Istanbul. Few studies have traced the

historical course of a girls' rüşdiye operating in a single provincial district. This study aims to help fill that gap by taking Kırkkilise as a case study and showing, through a concrete example, how the institutionalization of girls' education proceeded in the provinces.

The period covered runs from the school's probable founding date of 1883 to 1913, when rüşdiye schools were merged with ibtidai schools. Geographically limited to the Kırkkilise district center, the study examines the names and appointment records of teachers assigned to or leaving the school, along with its financial situation over time.

The study is based mainly on documents held in the Ottoman Archives. Numerous documents from the collections of the Ministry of the Interior's Correspondence Office (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi), the Ministry of Education's Primary Instruction Office (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi), the Ministry of Education's Correspondence Office (Maarif Nezareti Mektubî Kalemi), and the Council of State (Şûrâ-yı Devlet) were examined. These include correspondence on teacher appointments and transfers, travel allowance requests, salary payments, and the school's closures and reopenings.

In addition to the archival documents, the study draws on the Edirne Province yearbooks (dated 1292, 1310, and 1319) and the Ministry of Education yearbooks (dated 1316 and 1319); the statistics in these sources were used to build a comparable picture of the school's student numbers alongside other educational institutions in the region. Relevant reports from the newspapers Takvim-i Vekayi and Vakit were also included. A further, indirect record of the school's founding date was identified in Mahmud Cevad's work, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı.

Since no document directly records the school's opening, its founding date had to be established from the available evidence. A document dated 1884 concerning the distribution of commendations mentions a teacher at the school who had graduated with honors from the Darülmualimât a year earlier; this suggests the school may have opened in 1883. This inference is supported by the account in Mahmud Cevad's work. The core method of analysis consisted of arranging the documents chronologically and reading teachers' appointment and transfer records comparatively.

The study finds that the Kırkkilise İnas Rüşdiyesi most likely opened in 1883, at the request of the local population. This date falls in a period when girls' rüşdiye schools were not yet widespread in the provinces, indicating that this was one of the earlier examples of its kind.

Over its thirty years of operation, the school's most persistent problem was a lack of funds. Its expenses were initially covered by revenue from local religious endowments (vakıf). In 1888, following the discovery of embezzlement involving the community fund and a drop in student numbers from 21 to 6, the school was closed; it reopened in 1896. Similar financial difficulties recurred in various forms until 1905.

Teacher appointments were another recurring problem for administrators. Darülmualimât graduates were generally reluctant to take up posts outside Istanbul,

which repeatedly left the position vacant. One teacher, Kevser Hanım, requested a transfer from Kırklareli shortly after her appointment, citing an inability to adapt to the climate; she was reassigned to Çatalca and then returned to Istanbul, a clear case in point. By contrast, in 1898 two Darülmualimât graduates applied for the same post at the same time, and the appointment was decided on merit, suggesting that attitudes toward provincial postings were beginning to shift. The school's staff was brought into line with the structure set out in the 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi (a first teacher, a second teacher, and a female doorkeeper) only in 1907.

The most reliable figure for student numbers comes from the 1319 Edirne provincial yearbook, covering 1901–1902, which records 42 students. Taken together with the 1888 decline, this suggests the school's enrollment generally ranged between 20 and 45 students. Findings on the curriculum show that, over its four years of instruction, the school covered subjects including religious knowledge, Ottoman grammar, arithmetic, geography, history, and home economics.

In conclusion, the case of the Kırkkilise İnas Rüşdiyesi shows that the institutionalization of girls' education in the Ottoman provinces followed a course repeatedly interrupted by various constraints. Two findings stand out: how centrally issued regulations were applied in practice at the provincial level, and the degree of support the local population gave to these institutions. Aiming to contribute to the local historiography of Kırklareli, this study suggests that examining other provincial girls' rüşdiye schools using a similar method could allow for a comparative picture of the history of Ottoman women's education.

Makale Gönderim Tarihi: 14.05.2026

Yayına Kabul Tarihi: 07.07.2026

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Çakırbaş, Ali. “Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü Ve Senato Faaliyetleri”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, 2, (2026): 375-396.

KAYSERİ SENATÖRÜ SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ VE SENATO FAALİYETLERİ

Ali Çakırbaş*

ÖZ

Bu çalışma, Türk siyasi tarihinde parlamenter sistemin gelişim sürecini ve Cumhuriyet Senatosu’nun işleyişini Kayseri özelinde ele almaktadır. Tanzimat döneminde başlayan parlamenterleşme arayışları 1876’da Meclisi Umumi’nin açılmasıyla kurumsallaşmış, Cumhuriyet’in ilanı sonrasında ise çok partili hayata geçiş denemeleri 1924 ve 1930’da başarısız olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası konjonktürün etkisiyle Türkiye, 1946’da Demokrat Parti’nin kurulmasıyla çok partili hayata geçmiştir. 1950–1960 yılları arasında Demokrat Parti iktidarı sürmüş, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası ile Türkiye Büyük Millet Meclisi iki kanatlı hale gelmiş ve Cumhuriyet Senatosu kurulmuştur.

1961–1980 yılları arasında görev yapan Cumhuriyet Senatosu, seçimle gelen, Cumhurbaşkanı kontenjanından atanan ve tabii senatörlerden oluşmuştur. Kayseri bu dönemde altı senatörle temsil edilmiştir: Hüseyin Kalpaklıoğlu, Hüsnü Dikeçligil, Hüseyin Sami Turan, İbrahim Kirazoğlu, Ziya Müezzinoğlu ve Suat Hayri Ürgüplü. Çalışmada özellikle Türkiye’nin 11. Başbakanı ve Cumhuriyet Senatosu’nun ilk başkanı olan Suat Hayri Ürgüplü’nün senatodaki faaliyetleri incelenmektedir. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Senato tutanakları, hatıratlar ve dönemin basın kaynakları kullanılarak Ürgüplü’nün Türkiye genelinde ve Kayseri özelinde siyasi katkıları değerlendirilmektedir

Anahtar Kelimeler: Suat Hayri Ürgüplü, Kayseri, Cumhuriyet Senatosu.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, E-posta: acakirbas@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2217-5392.

SENATOR OF KAYSERİ SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ AND HIS ACTIVITIES OF THE SENATE

ABSTRACT

This study examines the development of the parliamentary system in Turkish political history and the functioning of the Republican Senate with a focus on Kayseri. The search for parliamentary governance began during the Tanzimat era and was institutionalized with the opening of the General Assembly in 1876. Following the proclamation of the Republic in 1923, early attempts at multi-party politics in 1924 and 1930 failed, and single-party rule continued until 1946. After World War II, international dynamics and domestic political reforms paved the way for the establishment of the Democrat Party, which came to power in 1950 and remained in office until the military intervention of May 27, 1960. The 1961 Constitution introduced a bicameral legislature consisting of the National Assembly and the Republican Senate.

Between 1961 and 1980, Kayseri was represented in the Senate by six members: Hüseyin Kalpaklıoğlu, Hüsnü Dikeçligil, Hüseyin Sami Turan, İbrahim Kirazoğlu, Ziya Müezzinoğlu, and Suat Hayri Ürgüplü. The study particularly focuses on Suat Hayri Ürgüplü, son of Sheikh al-Islam Mustafa Hayri Ürgüplü, a jurist, Turkey's 11th Prime Minister, and the first President of the Republican Senate. Drawing on archival sources, Senate records, memoirs, newspapers, and secondary literature, the article evaluates Ürgüplü's contributions both to Turkish politics in general and to Kayseri in particular during his tenure in the Senate.

Keywords: Suat Hayri Ürgüplü, Kayseri, Republic Senate.

Giriş

Türk siyasi tarihinde parlamenter sisteme geçiş süreci Tanzimat döneminde başlamıştır. Parlamenter sistemin en önemli unsuru olan seçimler de ilk defa 1876 yılında yapılarak iki meclisten oluşan Meclisi Umumi açılmıştır. Bu meclislerden birisi üyeleri padişah tarafından belirlenen Ayan, diğeri ise seçimle gelen Mebusan meclisleridir. Bu sistemdeki Ayan Meclisi bir çeşit senato olarak görev yapmıştır. Çok partili seçimlere ilk defa 1908 seçimleriyle girilmiş ve 1912, 1914 ve 1919 yıllarında genel seçimler yapılmıştır. 1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı Devletinin yıkılması sonucu 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla 23 Nisan 1920'de yeni bir devlet kurulmuştur. Bu devlet 29 Ekim 1923'de rejimini Cumhuriyet olarak tanımladıktan sonra ilk demokrasi sınavını 1924 yılında terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurarak vermiştir. Her ne kadar bu deneme başarısız olsa da ikinci denemeyi 1930 yılında serbest Cumhuriyet Fırkasını kurarak yapmıştır. Bu

denemenin de başarısız olması üzerine 1946 yılında kadar ülkede tek parti idaresi hâkim olmuştur.¹

II. Dünya Savaşı sonrası Marshall Planı çerçevesinde Avrupa'yı yeniden siyasi ve ekonomik olarak yapılandırmak isteyen Amerika, bu sayede Sovyet Rusya'nın yayılmasını da engellemek istemiştir. Amerika'nın bu politika çerçevesinde demokratikleşme sürecine giren ülkeleri yanına çekmek adına ekonomik yardım vaatlerinde bulunması Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye'nin San Francisco Konferansına katılması ve Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul etmesi Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Bu arada Rus Dışişleri Bakanı Molotof'un Türk toprakları üzerindeki bazı çirkin taleplerde bulunması Türkiye'nin batıya kaymasına neden olmuştur. Türkiye'nin artık bu gelişmelerden sonra kendisini batıya konumlandırmaya başlamıştır.² Bu süreçte Türkiye her ne kadar II. Dünya Savaşına katılmamış olsa da gelişen bu durum karşısında batı ekseninde tutunabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek zorunda kalmıştır.³

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945'de yaptığı konuşmasında "Memleketimizin siyasi idaresi cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir" diyerek O zamana kadar tek parti idaresinde olan Türkiye'de yeni siyasi partilerin kurulmasının önü açılmıştır.⁴ Ayrıca 1 Kasım 1945'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılış konuşmasında "Türkiye'de Cumhuriyetin bir halk idaresi olarak kurulduğunu ve demokratik bir karakteri esas tuttuğunu" söyleyerek çoğulcu demokrasiye atıf yapmış ve "Bizim tek eksikimiz, hükûmet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır" sözleriyle de iktidar karşısında güçlü bir muhalefet partisinin kurulabileceği izlenimi vermiştir.⁵ Bunun üzerine Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki muhalif milletvekillerinden Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Celal Bayar dörtlü taktik vererek partiden ayrılmış ve 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi (DP) kurarak Türkiye'nin çok partili hayata geçişini sağlamışlardır.⁶

DP, 1946 seçimlerinde seçim sisteminin değiştirilmesi sebebiyle istediği başarıyı yakalayamasa da 1950 seçimlerini tek başına kazanarak 1960 yılına kadar ülkenin kaderinde önemli rol oynamıştır. 1950-1960 arasında 10 yıl boyunca DP, ülkenin yönetiminde kalmıştır. Ancak 27 Mayıs 1960'da askeri müdahale ile demokrasi rafa kalkmış ve ülke bir süre Milli Birlik Komitesi tarafından idare edilmiştir. Yönetime el koyanlar

¹ Ali Çakırbaş, "Cumhuriyet Senatosu'nda Nevşehir'in Temsili", *History Studies International Journal Of History*, 12/4, Ağustos, (2020), 1526.

² Salim Rıfki Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983), 146.

³ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974), 243.

⁴ Osman Akandere, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Millî Şef İnönü'nün Oynadığı Rol", <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/28-OsmanAkandere.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2023.

⁵ Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, (Ankara: İmge Yayınları, 1990), 5.

⁶ Mustafa Alkan, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, (Ankara: Phoenix Yayınları, 2004), 32-33.

mevcut anayasayı da yürürlükten kaldırmış ve oluşturulan Kurucu Meclis bir taraftan yeni bir anayasa hazırlarken diğer taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisinin bütün yetkileri üstlenmiştir.⁷ Kurucu Meclisin hazırladığı anayasa 27 Mayıs 1961’de önce mecliste, ardından 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunularak %61,7 oranında “evet” oyu ile kabul edilmiştir. 1961 Anayasası 10859 sayılı resmi gazetede 20 Temmuz 1961 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁸

1961 Anayasasının Türk siyasi hayatına kazandırdığı yeniliklerden birisi de Cumhuriyet Senatosu’dur. Yeni Anayasaya göre TBMM meşrutiyet döneminde olduğu gibi iki meclisten oluşmaktadır. Millet Meclisi 4 yılda bir seçimle belirlenen 450 milletvekilinden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu ise genel oyla belirlenen 150, Cumhurbaşkanı kontenjanından belirlenen 15 senatör olmak üzere toplam 165 senatörden oluşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu 1961-1980 yılları arasında 19 yıl görev yapmıştır. Senatonun işleyişi anayasada 70-71,72 ve 73. maddelerde belirlenmiştir. Senatoda 3 çeşit senatör bulunmaktadır. Genel oy ile seçilen, Cumhurbaşkanı kontenjanından senatoya giren ve tabii senatörler. Senato üyeliğinin süresi 6 yıl olarak belirlenmiştir. Süresi dolan yeniden seçilebilir ve vefat sebebiyle boşalan üyeliklere de Cumhurbaşkanı bir ay içerisinde yeni üye seçmektedir. Anayasaya göre eski Cumhurbaşkanı ve Milli Birlik Komitesi Üyeleri Cumhuriyet Senatosunun tabii üyeleri olarak kabul edilmiştir.⁹

1961 Anayasasının 72. Maddesi senatör seçilme kriterlerini düzenlemektedir. Buna göre yükseköğrenim mezunu ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip, kırk yaşını doldurmuş olan her Türk vatandaşı senatör olabilir. Türkiye Senato seçimleri için; her ilin nüfusuna göre farklı kontenjana sahip olduğu A, B ve C grubu olarak 3 seçim bölgesine ayrılmıştır. Her gruptan senatoya 50 şer senatör seçilmiştir. Senato seçimlerinde Kayseri üç senatör kontenjanına sahip olup, B grubu illeri arasında yer almıştır.¹⁰

Kayseri 1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosunda altı senatör ile temsil edilmiştir. Bunlar Hüseyin Kalpaklıoğlu, Hüsnü Dikeçligil, Hüseyin Sami Turan, İbrahim Kirazoğlu, Suat Hayri Ürgüplü ve Ziya Müezzinoğlu’dur. 1961-1975 arası yıllarda seçim yoluyla seçilen Hüseyin Kalpaklıoğlu ve Hüsnü Dikeçligil görev yapmıştır. Suat Hayri Ürgüplü 1961-1965 yılları arasında Adalet Partisi’nden Kayseri Senatörü olarak seçilmiştir. Daha sonra 1966-1972 yılları arasında ise Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü olmuştur. Suat Hayri Ürgüplü aynı zamanda Cumhuriyet Senatosunun ilk başkanlığı görevini de yapmıştır. 1975-1980 yılları arasında İbrahim Kirazoğlu ve Ziya Müezzinoğlu seçim yoluyla Kayseri Senatörü seçilmişlerdir. 1966-1980 arası yıllarda Hüseyin Sami Turan farklı partilerden Kayseri Senatörü olarak görev yapmıştır.¹¹

⁷ Resmi Gazete, No:10682, 16 Aralık 1960, 2766.

⁸ Erol Tuncer, *1961 Seçimleri*, (Ankara: TESAV Yayınları, 2012), 96-97.

⁹ Mehmet Pantül, *Türk Siyasal Yaşamında Cumhuriyet Senatosunun Yeri*, (Ankara: 1981), 151-164.

¹⁰ Tunca Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, (Ankara: 2012), 77-79.

¹¹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri*, C.1, (1961-1964), (Ankara: Türkiye

Bu alışmamızda Kayseri Senatörlerinden sadece Suat Hayri Ürgüplü ele alınacaktır. Türk siyasi hayatının önemli ve renkli simalarından birisi olan Suat Hayri Ürgüplü Birinci Dünya Savaşına katılma fetvasını veren Şeyhülislam Mustafa Hayri Ürgüplü'nün oğludur. Aynı zamanda bir hukukçu olan Ürgüplü Türkiye'nin 11. Başbakanıdır. Bu alışmamızda devletin farklı kademelerinde görev alan Ürgüplü'nün sadece Cumhuriyet Senatosundaki faaliyetleri ele alınacaktır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cumhuriyet Senato Tutanakları, Hatıratlar, Gazeteler ve tetkik eserlerden faydalanılarak Suat Hayri Ürgüplü'nün Cumhuriyet Senatosunda Kayseri Senatörü olarak yaptığı çalışmalar incelenerek Türkiye genelinde ve Kayseri özelinde katkıları ele alınacaktır.

Cumhuriyet Senatosu ve Senato Seçimleri

İkinci Dünya savaşı sonrası gelişmeler ve iki kutuplu dünya düzeni Türkiye'de siyasi atmosferi de etkilemiştir. Dış politikada Sovyetlerden uzaklaşan Türkiye, Amerika Birleşik Devletlerine yakın bir politika izlemeye başlamıştır. Sovyetlerin özellikle boğazlarda üs talep etmesi ve Kars Ardahan'ı kendisine bırakılması isteği Türkiye'deki eksen kaymasının ana sebepleri arasında gösterilebilir. Bu durum Türkiye'nin batıya yaklaşmasını hızlandırmıştır. Batının demokratik ve çoğulcu demokrasi atmosferi Türkiye'de de değişime neden olmuştur. Buna bağlı olarak 19 Mayıs 1945'de İsmet İnönü'nün gençlik bayramı konuşmasında çok partili siyasi yaşama yeşil ışık yakmıştır. Bu açıklama Türkiye'deki çok partili sisteme geçiş için bir başlangıç olmuştur.

II. Dünya Savaşı döneminde yaşanan Varlık Vergisi, Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamasın da yaşanan aksaklıklar ve çiftçiye topraklandırma kanunundaki eleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde ciddi tartışmalara neden olmuştur. Parti içindeki muhaliflerin tartışması devam ederken 7 Temmuz 1945'de Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisini kurmuş ve çok partili sisteme geçiş için ilk adımı atmıştır.¹² Ardından dörtlü takrir verenlerden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edilmiş, Refik Koraltan partiden atılmış ve Celal Bayar da istifa ederek 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmuşlardır.¹³ 1946 seçimlerinde seçim sisteminin açık oy gizli sayım usulü sebebiyle ancak 65 milletvekili çıkaran DP 14 Mayıs 1950 seçimlerinde tek başına iktidar olarak 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar ülkeyi yönetmiştir.

27 Mayıs 1960'da bir grup subay darbe yaparak mevcut yönetimi devirmiş ve yönetime hakim olmuştur. Darbe sürecinde hükümete bağlı birliklerin hiçbir şekilde karşı durmaması üzerine darbe başarılı olmuştur. Meclis feshedilerek iktidar milletvekilleri ve hükümet yetkilileri tutuklanarak yargılama süreci başlamıştır. Diğer taraftan mevcut anayasa yürürlükten kaldırılarak hukukçulardan oluşan bir heyet tarafından yeni bir

Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1998); Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgemişleri*, C.2, (1966-1980), (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1999).

¹² Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 48.

¹³ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1982), 41.

anayasa ve yeni bir düzen kurma çalışmaları başlamıştır. Bu süreçte yeni anayasa yürürlüğe girinceye kadar siyasi partilerin faaliyetlerine de yasak getirilmiştir.¹⁴

Süreç farklı rütbelere sahip 38 subay tarafından oluşturulan Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından yürütülmüştür. 6 Ocak 1961'de anayasayı hazırlamak üzere oluşturulan Kurucu Meclis iki anayasal taslak üzerinden çalışmaları yürütmüş ve tek bir metin üzerinde karar kılmıştır. Yeni Anayasa 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuş, yapılan referandum sonunda %61.74 evet oyu ile %40 oranında hayır oyu kullanılarak Anayasa kabul edilmiştir.¹⁵ Yeni Anayasa 157 maddeden oluşmaktadır. Parlamento ise Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki ayrı meclisten meydana gelmiştir. Bunlardan Millet Meclisi 4 yılda bir yapılacak seçimlerle belirlenecek 450 milletvekilinden oluşmaktadır. Seçme yaşı 21, seçilme yaşı ise 30 olarak düzenlenmiştir.¹⁶

Cumhuriyet Senatosu 150 üyeden oluşmaktadır. Senatörlerden aranan şartlar ise 40 yaşını doldurmuş ve üniversite mezunu olmaktır. Senatörler 6 yıl için seçilmektedir.¹⁷ Senato üyeleri üç kanaldan seçilmektedir. Birincisi tabii üyeler; bunlar 1961 Anayasası'na göre 157 Sayılı Yasa'nın altında adları bulunan Milli Birlik Komitesi (MBK) Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları senatonun tabii üyesi olarak kabul edilmiştir. İkincisi; 1961 Anayasası'nın 72. maddesine göre cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosuna 40 yaşını bitirmiş Türkler arasından çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış 15 üye seçmektedir. Bunlar Cumhurbaşkanı kontenjanından seçilen üyelerdir. Üçüncüsü ise yine 1961 Anayasası'nın 72. maddesine göre kırk yaşını doldurmuş, üniversite mezunu ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip her Türk, Cumhuriyet Senatosuna seçilmek için aday olabilmektedir.¹⁸

Cumhuriyet Senatosu toplam 150 Senatörden oluşmaktadır. Seçimlerde Türkiye A, B, C olarak 3 bölgeye ayrılmış olup her seçim bölgesinin 50 üye kontenjanı bulunmaktadır.¹⁹ Cumhuriyet Senatosu Seçim Kanunu'nun 4. maddesinde; "Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte biri iki yılda bir yapılacak seçimle yenilenir" ifadesi yer alır.²⁰ Yenileme seçimleri

¹⁴ Nurşen Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, (İstanbul: Gür Yayınları, 1989), 92.

¹⁵ Işıl Tuna "27 Mayıs'ın Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S:40, 230.

¹⁶ Çakırbaş, "Cumhuriyet Senatosu'nda Nevşehir'in Temsili", 1528.

¹⁷ Tuna "27 Mayıs'ın Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri", 230.

¹⁸ Tunca Özgüşi, "Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri". *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz, S: 292, 300-304.

¹⁹ Resmi Gazete, 31.5.1961 No: 10816; A Grubu İller ve Kontenjan Sayıları: Adıyaman (1), Aydın (3), Bilecik (1), Bolu (2), Çankırı (1), Çorum (2), Edirne (1), Gaziantep (2), İçel (2), İzmir (6), Kastamonu (2), Kırklareli (1), Kırşehir (1), Malatya (2), Konya (5), Manisa (4), K. Maraş (2), Nevşehir (1), Ordu (3), Sinop (1), Sivas (4), Zonguldak (3).

B Grubu İlleri ve Kontenjan Sayıları: Adana (4), Afyonkarahisar (3), Ankara (7), Bingöl (1), Bursa (4), Denizli (2), Diyarbakır (2), Eskişehir (2), Giresun (2), Gümüşhane (1), Kayseri (3), Kocaeli (2), Muğla (2), Niğde (2), Sakarya (2), Tekirdağ (2), Trabzon (3), Tunceli (1), Urfa (2), Uşak (1).

C Grubu İlleri ve Kontenjan Sayıları: Ağrı (1), Amasya (1), Antalya (2), Artvin (1), Balıkesir (4), Bitlis (1), Burdur (1), Çanakkale (2), Erzincan (4), Erzurum (3), Hakkari (1), Hatay (2), Isparta (1), İstanbul (10), Kars (3), Kütahya (2), Mardin (2), Muş (1), Rize (1), Samsun (4), Siirt (1), Tokat (2), Van (1), Yozgat (2)

²⁰ Resmi Gazete, 30.05.1961, Sayı: 10815.

sadece Cumhurbaşkanı tarafından atanan ve genel oyla seçilen üyeler için geçerlidir. Tabi üyeler için yenileme yapılmaz. İstifa eden ve ölüm ile boşalan üyelikler için ayrıca seçim yapılmaz, yenileme seçiminde boş olan üyeliklere de yeni üye seçilir. Cumhuriyet Senatosu faal olduğu 19 yıl boyunca toplam 10 seçim yapmış ve A, B, C grubu illerden gelen üyeler ile yenilenmiştir.²¹

1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde Kayseri B grubu iller arasında yer almıştır. Toplamda 3 kontenjana sahip olan Kayseri bu süreçte altı senatör ile temsil edilmiştir. Bunlar Hüseyin Kalpaklıoğlu, Hüsnü Dikeçligil, Hüseyin Sami Turan, İbrahim Kirazoğlu, Suat Hayri Ürgüplü ve Ziya Müezzinoğlu'dur. 1961-1975 arası yıllarda seçim yoluyla seçilen Hüseyin Kalpaklıoğlu ve Hüsnü Dikeçligil görev yapmıştır. Suat Hayri Ürgüplü 1961-1965 yılları arasında Adalet Partisi'nden Kayseri Senatörü olarak seçilmiştir. Daha sonra 1966-1972 yılları arasında ise Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü olmuştur. Suat Hayri Ürgüplü aynı zamanda Cumhuriyet Senatosunun ilk başkanlığı görevini de yapmıştır. 1975-1980 yılları arasında İbrahim Kirazoğlu ve Ziya Müezzinoğlu seçim yoluyla Kayseri Senatörü seçilmişlerdir. 1966-1980 arası yıllarda Hüseyin Sami Turan farklı partilerden Kayseri Senatörü olarak görev yapmıştır.²²

Ürgüplü; 15 Ekim 1961 seçimlerine Adalet Partisi listelerinden bağımsız aday olarak katılmış ve Cumhuriyet Senatosuna Kayseri Senatörü olmuştur. Daha sonra senato başkanlık seçimlerine de katılarak 165 oyun 140'ını alarak ilk senato başkanı seçilmiştir. Başkanlık görevini 2 yıl süreyle yürütmüştür.²³ Başkan seçildikten sonra Senatoda bir teşekkür konuşması yaparak kendisine gösterilen bu teveccüh ve güvene teşekkür ederek bu göreve layık olmaya çalışacağını ifade etmiştir.

Suat Hayri Ürgüplü'nün Biyografisi

Ailesi

Ürgüplü Ailesinin kökeni Karamanoğullarına kadar dayanmaktadır. Suat Hayri Ürgüplü'nün babası Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi, annesi Munise Hanım'dır. Babasının görevi sebebiyle 13 Ağustos 1903 yılında Şam'da doğmuştur. Ürgüplü'nün dedesi Harput ve Trablusgarp vilayetlerinde Evkaf Müdürlüğü yapan Abdullah Avni Efendi, büyük dedesi de Ürgüp Kadısı İbrahim Efendi'dir. Yani baba tarafı yedi kuşak bürokrasiden gelmektedir. Suat Hayri Bey'in Ahmet Hakkı ve Münip Hayri isimlerinde iki kardeşi daha vardır. Ahmet Hakkı erken yaşta vefat etmiş ise de Münip Hayri yurt dışında eğitim almış, bürokraside çeşitli görevlerde bulunmuş, Demokrat Parti'den VI. Dönem Nevşehir Milletvekilliği yapmış ve 74

²¹ Çakırbaş, "Cumhuriyet Senatosu'nda Nevşehir'in Temsili", 1529.

²² Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri*, C.1, (1961-1964), (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1998); Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri*, C.2, (1966-1980), (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1999).

²³ Erol Tuncer, *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, (Ankara: TESAV Yayınları, 2010), 101; Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, 88.

yaşında 1979 yılında vefat etmiştir.²⁴

1926 yılında Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra bir süre çeşitli mahkemelerde kâtiplik ve hâkimlik görevleri yapmıştır. 1932 yılında resmi görevlerinden ayrılarak önce Bursa sonra da İstanbul'da serbest avukatlık yapmaya başlamıştır. Bu sırada Balkan göçmeni bir ailenin kızı olan Zeynep Nigar Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten tek oğlu olan Hayri Suat Ürgüplü doğmuştur. Oğlu Hayri Suat, Köln Üniversitesi İktisat Fakültesinden mezun olmuş ve 1965 yılında Mısır Prensesi Fazıla ile evlenerek Ali ve Selim adında iki torun vermiştir. Suat Hayri Ürgüplü'nün tek oğlu Hayri Suat 2017 yılında Belçika'da vefat etmiştir.²⁵

1972 yılında Suat Hayri Ürgüplü senatörlük görevinin sona ermesiyle aktif siyasetten ayrılarak spor ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Ayrıca kendisi 1924 yılında kurulan Dünya Spor Yazarları Birliğine üye olan ilk Türk spor yazarıdır. Ömrünün son 13 yılında mustarip olduğu kalp rahatsızlığı sebebiyle 26 Aralık 1981 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'da Zincirlikuyu mezarlığına defnedilmiştir.²⁶

Eğitim Hayatı

Mustafa Hayri Efendi çocuklarının eğitimine çok önem vermiştir. Ortanca oğlu Suat Hayri'yi önce İstanbul'da medrese tarzı eğitim veren Maarif Güneşi isimli bir okula gönderdi. Daha sonra Tevfik Fikret vasıtasıyla dönemin gözde okullarından Robert Kolejine göndermek istemiş ise de yaşının küçük olması sebebiyle ağabeyi Ahmet Hakkı ile birlikte Nişantaşı'nda yatılı İngiliz Mektebine yazdırmıştır. Ancak 1912-1914 yıllarında bu okulda okuduktan sonra okulun kapanması üzerine kardeşleriyle birlikte yine yatılı olarak Galatasaray Mektebine devam etmişlerdir.²⁷

Oktay Ekşi'nin Suat Hayri Ürgüplü'nün anılarını ele aldığı eserinde öğrencilik dönemine ait anılarında; Galatasaray Mektebinde önce saray mensubu ve bakan çocuklarının olduğu bölümde çok iyi muamele gördüklerini, ancak babasının bunu öğrenmesi üzerine normal öğrencilerin olduğu bölüme geçtiklerini ve burada çok sıkıntı yaşadıklarını ifade etmiştir.²⁸ Galatasaray Lisesinden mezun olarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine giren Ürgüplü buradan 1926 yılında iyi derece ile mezun olmuş ve 7 ay süreyle Fransa'ya gitmiştir. İngilizce, Fransızcası oldukça iyi olan Ürgüplü Almanca

²⁴ TBMM Albümü 1920-2010, (Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010), Cilt: 2, 744; Ali Çakıbaşı, "Münip Hayri Ürgüplü: Siyasi Faaliyetleri", (Nevşehir: II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Nevşehir, 2016), 79.

²⁵ Anıl Arslan, "Suat Hayri Ürgüplü'nün Hayatı Ve Siyasi Faaliyetleri (1903-1981)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2021), 5.

²⁶ Oktay Ekşi, *Beyefendi: Suat Hayri Ürgüplü'nün Anıları*, (İstanbul: MD Basım Yayıncılık, 2020), 36; Selma Göktürk Çetinkaya "Suat Hayri Ürgüplü (1903-1981)" 05/04/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/suat-hayri-urguplu-1903-1981/?pdf=6071> adresinden erişilmiştir.

²⁷ Ekşi, *Beyefendi*, 18.

²⁸ Ekşi, *Beyefendi*, 19-23.

öğrenmek için özel dersler almıştır.²⁹

Mesleki ve Siyasi Hayatı

Suat Hayri Ürgüplü Hukuk Fakültesinde öğrenciliği devam ederken babası Mustafa Hayri Efendinin Malta dönüşü rahatsızlığı sebebiyle ailesine destek olmak amacıyla çalışmaya başlamıştır. İlk işi Tahtakale’de bir İngiliz telefon şirketine kâtip olarak girmiş, bir süre sonra da Sanayi ve Maadin Bankası’nın kâtiplik sınavlarını kazanarak burada 5 ay kadar stajyer memur olarak çalışmıştır. Ürgüplü Bankada çalışırken aynı zamanda Tanin ve İstiklal gazetelerinde tercüme yapmıştır. Ayrıca spor ile yakından ilgilenerek Spor Alemi ve Türkiye Spor Mecmuasında hem muhabirlik hem de yazarlık yapmıştır. Böylece Dünya Spor Yazarları Birliğine üye olan ilk Türk spor yazarı unvanına da sahiptir.³⁰

1926 yılında üniversiteden mezun olduktan sonra Lozan Antlaşması sonrasında ihtilafı konuları karar bağlamak amacıyla kurulan Karma Hakem Mahkemeleri’nde 1929 yılına kadar hem kâtiplik hem de görülen davaların tercümesinde Dışişleri Bakanlığı’na tercümanlık yapmıştır.³¹ Ürgüplü; 1929-1932 yılları arasında İstanbul Birinci Ticaret Mahkemesi Hâkimliği görevinde bulunmuş, ardından İstanbul İstinaf Mahkemesine atanmıştır. Bu görevi de 3 yıl kadar yürüttükten sonra ayrılarak serbest çalışmaya başlamıştır. Önce Bursa Barosuna sonra da İstanbul Barosuna bağlı olarak 1939 yılına kadar serbest avukatlık yapmıştır.³²

1939 yılında İsmet İnönü’nün mecliste genç vekillere ihtiyaç olduğunu yakın çevresine aktarınca Mardin Milletvekili İrfan Ferit Alpkaya Ürgüplü kardeşleri önermiştir. İnönü Suat Hayri ve Münip Hayri kardeşlerin ikisinin birden vekil olmasının etik olamayacağını ifade edince daha sakın kişiliğe sahip olan Suat Hayri’nin ismi öne çıkmıştır. 26 Mart 1939 tarihinde yapılan seçimlerde 686 oy alarak Kayseri Milletvekili seçilmiştir.³³ Suat Hayri Bey Meclise girdikten sonra 3 Nisan 1939 tarihinde Adliye Encümenliği için yapılan seçimde 370 oyla seçilmiş, ayrıca 6 Kasım 1939 tarihinde yapılan Bütçe Encümeni oylamasında 291 oy alarak üyeliğe seçilmiştir. 1939-1943 yılları arası CHP Kayseri milletvekili olarak TBMM’de bulunmuştur. VI. Dönem Kayseri milletvekilliği sırasında çeşitli konularda görüşlerini paylaşmak amacıyla 8 kez söz alarak meclis genel kurulunda konuşma yapmıştır.³⁴ Bu konuşmalar genellikle vergi ve bütçe konularındadır.

²⁹ İrfan **Neziroğlu** ve Tuncer **Yılmaz**, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, C.5, (Ankara: TBMM Basımevi, 2014), 34; *TBMM Arşivi*, Sicil No:1081, Tercüme-i Hal Kâğıdı.

³⁰ Ekşi, *Beyefendi*, 32-35 ; Çetinkaya “Suat Hayri Ürgüplü (1903-1981)”.

³¹ Ekşi, *Beyefendi*, 35.

³² *TBMM Arşivi* Tercüme-i Hal Kâğıdı.

³³ *TBMM Arşivi*, Sicil No: 1081, Suat Hayri Ürgüplü Seçim mazbatası 1939; Cumhuriyet 27 Mart 1939.

³⁴ Meclis Konuşmaları için Bakınız: https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.uyeler (Erişim Tarihi: 05.05.2025.)

TBMM VII. Dönem seçimleri 28 Şubat 1943'de yapılmıştır. Bu seçimlerde de Kayseri'den aday gösterilen Suat Hayri Bey 710 oy alarak yine seçilmiştir.³⁵ Mecliste yemin ettikten sonra kurulan II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nde kabinede görev alarak Gümrük ve Tekel Bakanlığına getirilmiştir.³⁶ Bu arada üzerinde bulunan CHP İstanbul İl Başkanlığı görevinden ayrılmıştır. Bakanlık döneminde de TBMM genel kurulunda hem kendisine sorulan sorulara cevap vermek hem de meclisi bilgilendirmek maksadıyla 8 kez söz alarak konuşma yapmıştır.³⁷ Bu dönemde yaptığı konuşmaların hepsi de Gümrük ve Tekel Bakanlığı bütçesi ve teşkilatına dair konular üzerinedir.

1946 yılında Gümrük ve Tekel Bakanlığı döneminde Vatan Gazetesinde kahve alımı ile ilgili olarak hakkında bir takım şaibe haberler çıkmıştır. Habere göre Brezilya'dan 3000 ton kahve temin edileceği ve bunun ile ilgili işlemlerde usulsüzlük ve yolsuzluk iddialarında Suat Hayri Ürgüplü'nün de ismi geçmektedir.³⁸ Bu haberler üzerine Ürgüplü istifa ederek hakkında soruşturma başlatılmıştır. Başbakanlık soruşturmanın yapılabilmesi için Ürgüplü'nün dosyası meclise sevk edilmiştir.³⁹ Bu gelişmeler üzerine Suat Hayri Ürgüplü suçlamalara dair savunmasında, "adalet huzuruna çıkmaktan korkanlar bunu düşünsün, ben Yüce Divan huzuruna çıkmaktan ancak kendime iftihar payımı ayıracağım" diyerek kendisiyle ilgili yapılan yolsuzluk suçlamalarını kesinlikle reddetmiştir.⁴⁰ Mecliste yapılan görüşmelerin nihayetinde Ürgüplü hakkında Anayasa ve Adalet Komisyonlarından oluşturulan karma komisyon tarafından soruşturulmasına karar verilmiştir.⁴¹ Bütün soruşturmaların sonunda Ürgüplü Yüce Divan'dan berat etmiştir. Onun bakanlığı döneminde Türkiye'de bağcılık çalışmaları artmış 16 tane Şaraphane kurulmuştur. Ayrıca meyve suyu üretimi ve satışında da ciddi bir artış sağlanmıştır. En önemlisi de kaçakçılık faaliyetlerine büyük darbe vurulmuştur.⁴²

1946 seçimlerinde yeniden aday gösterilmeyen Ürgüplü 1946-1950 yılları arasında siyasetten çekilmiştir. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde CHP yerine Demokrat Parti listelerinden bağımsız olarak Kayseri Milletvekilliğine aday olmuş ve seçimlerde 105.390 oy alarak yeniden seçilerek IX. Dönem TBMM'ne girmeyi başarmıştır.⁴³ Bu dönemde TBMM genel kurulunda 12 defa söz alarak çeşitli konularda konuşma yapmıştır. Bonn Büyükelçiliğine atanması sebebiyle Kayseri Milletvekilliğinden istifa ettiğine dair bir önerge vermiştir.⁴⁴ Ürgüplü Bonn Büyükelçilik görevini 5 yıl süreyle devam etmiştir. Bu görevi

³⁵ Resmi Gazete: 24 Şubat 1943, No: 5339; TBMM Arşivi, Suat Hayri Ürgüplü Seçim mazbatası 1943.

³⁶ BCA, 030.000.10.14.80.7.

³⁷ Meclis Konuşmaları için Bakınız: https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.uyeler (Erişim Tarihi: 05.05.2025.)

³⁸ Erkan Afşar, "Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)", (Erzurum: Yayınlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi, 2015), 134.

³⁹ BCA, 030.000.010.139.998.18.

⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, Cilt 2, Birleşim 3, 13 Kasım 1946, 1-72.

⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, Cilt 2, Birleşim 4, 15 Kasım 1946, 67.

⁴² Ulus, 13 Şubat-13 Nisan 1945.

⁴³ TBMM Arşivi, Suat Hayri Ürgüplü Seçim mazbatası, Sicil No: 1081, 1950; Arslan, "Suat Hayri Ürgüplü'nün Hayatı ve Siyasal Faaliyetleri (1903-1981)", 27; Milliyet, 16 Mayıs 1950.

⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, Cilt. 17, Birleşim. 2, 10 Kasım 1952, 32; BCA, 030.000.010.77.514.25.

sırasında Türk-Alman ilişkilerinde Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda önemli çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Almanya'dan ayrılırken Batı Almaya Cumhurbaşkanı tarafından Batı Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkılarından dolayı Hizmet Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁴⁵

Suat Hayri Ürgüplü Eylül 1955'de Bonn Büyükelçiliğinden Londra Büyükelçiliğine atanmıştır.⁴⁶ Ortadoğu'da Bağdat Paketi ve Kıbrıs olaylarının en hararetli döneminde Londra Büyükelçisi olması sorumluluğunu bir kat daha artırmıştır. Londra Büyükelçiliğini 25 Mart 1957 tarihine kadar yürüten Ürgüplü Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Washington Büyükelçiliğine atanmıştır.⁴⁷ Ürgüplü bu görevini de başarılı bir şekilde tamamlayarak 10 Şubat 1960'da İspanya Madrid Büyükelçiliğine tayin edilmiştir.⁴⁸ Suat Hayri Ürgüplü Madrid görevini 27 Mayıs Askeri Müdahalesine kadar sürdürmüş ve darbe ile birlikte merkeze alınarak emekli edilmiştir.⁴⁹ Böylece DP döneminde kısa milletvekilliği dışında yaklaşık 10 yıllık bir süreçte Türkiye'yi dış dünyada temsil etmiştir.

Ürgüplü 27 Mayıs sonrası tekrar siyasete dönerek 15 Ekim 1961 seçimlerinde Adalet Partisi (AP) listelerinden Kayseri'den bağımsız olarak senato seçimlerine katılmıştır. Bu seçimlerde 80797 oy alarak senatör seçilmiştir.⁵⁰ 28 Ekimde yapılan senato başkanlığı seçimlerine de katılan Ürgüplü 165 oyun 140'ını alarak ilk senato başkanı seçilmiştir.⁵¹ Senato başkanlığı görevini 2 yıl süreyle yürütmüştür.

Suat Hayri Ürgüplü 1961-1966 arasında geçmişteki vekillik döneminden çok daha aktif olarak Cumhuriyet Senatosunda faaliyetlerde bulunmuştur. Bu dönemde Senato'da toplamda 72 defa söz alarak konuşma yapmıştır. Bu konuşmaların konuları arasında Ermeni teşekkülleri, işçi talepleri, TBMM tutanakların basılması, uçak kazası, Mersin rafinerisindeki grevler ve bütçe görüşmeleri gibi muhtelif konular bulunmaktadır.

15 Şubat 1965'de İnönü Hükümetinin düşürülmesinin ardından Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel koalisyon parti başkanlarıyla Çankaya'da bir toplantı yapmış ve bu toplantının ardından tarafsız ve güvenilir bir isim olarak Suat Hayri Ürgüplü öne çıkmış ve hükümeti kurma görevi verilmiştir.⁵² Hemen hemen bütün siyasi partilerin Ürgüplü kabinesinde olumlu görüşü bulunmaktadır. Özellikle Türk siyasi hayatının en renkli simalarından Süleyman Demirel'in siyaset sahnesine çıkışı bu dönemde başbakan yardımcısı olarak başlamıştır.

⁴⁵ *Milliyet*, 13 Eylül 1955.

⁴⁶ *Resmî Gazete*, 12 Kasım 1955, No: 9153.(<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9153.pdf>, Erişim Tarihi: 5.06. 2025) ; *BCA*, 030.000.018.1.02.141.90.19.

⁴⁷ *BCA*, 030. 000.018.145.120.15.

⁴⁸ *Resmî Gazete*, 10 Şubat 1960, No: 10428.

⁴⁹ *BCA*, 030.01.02.18.159.11.11.

⁵⁰ *TBMM Arşivi*, Suat Hayri Ürgüplü Seçim mazbatası, Sicil No: 113, 1961.

⁵¹ Tuncer, *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, 101.

⁵² *Milliyet*, 17 Şubat 1965.

Ürgüplü Hükümetinin ömrü 1965 seçimlerine kadar 8 ay sürmüştür. Bu süreçte hükümeti en çok Kıbrıs meselesi ve buna bağlı sorunlar meşgul etmiştir. Özellikle 1964 Johnson Mektubu Türk dışişlerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ürgüplü içerde ve dışarda gelişen olaylarla bilfiil ilgilenmiş ve 10 Ekim 1965 seçimlerine kadar ülkeyi idare etmiştir.

Başbakanlığı döneminde Cemal Gürsel'den Genel Kurmay Başkanı olan Cevdet Sunay'ın görev süresinin uzatmasını istemesi ona ikinci defa Senato üyeliğinin kapılarını açmıştır. Zira Cemal Gürsel'den sonra yerine Cevdet Sunay Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Haziran'da yapılan Senato seçimlerinde Suat Hayri Ürgüplü AP'den aday olmak istemediği için aday olmamıştır. Ancak Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı olduktan sonra Başbakanlığı döneminde kendisine yaptığı jسته karşılık 1966 yılında Ürgüplüyü Cumhurbaşkanı kontenjanından Senato üyesi yapmıştır.⁵³ İkinci Senato üyeliğinde döneminde Ürgüplü toplamda 19 oturumda söz alarak konuşma yapmıştır. Bu konuşmalar Devlet Tiyatro ve Operası'nın faaliyetleri, Nihat Erim Hükümet Programı hakkında, haşhaş ekimi, Dış İşleri Bakanlığı bütçesi gibi konular olmuş ve değerlendirmelerde bulunmuştur.

Ürgüplünün Senato üyeliği görevi 5 Haziran 1972'ye kadar sürmüştür. Bu arada Nihat Erim Hükümeti istifa ettiğinde Cevdet Sunay bir kez daha Ürgüplüye hükümeti kurma görevi verdi ise de 12 Mart muhtırası şartları içerisinde bu kabine kabul görmemiştir. Ürgüplü senato üyeliğinin sona ermesiyle aktif siyasetten tamamen çekilmiştir.

Senato Faaliyetleri

1961-1965 Dönemi Senato Faaliyetleri

Suat Hayri Ürgüplü 1961-1965 yılları arasında Cumhuriyet Senatosunda oldukça aktif görev almış ve özellikle kendi çalışma alanı olan konularda mutlaka fikir beyan etmiştir. Bu dönemde senato çalışmalarında 72 defa söz alarak kürsüye çıkmış ve konuşma yapmıştır. Konuşma alanlarına baktığımız zaman Kıbrıs, İşçi sorunları, Uçak Kazası, Grevler, TBMM Tutanaklarının basılması ve bütçe görüşmeleri gibi konular ön sırada gelmektedir. Çalışmamız sınırlı olduğu için bütün senato faaliyetlerini burada aktarmamız mümkün olmadığı için önemli olanlarına değinmek ile yetinilecektir.

Türk-İş Konfederasyonu Başkanı ve üyelerinden oluşan bir heyete 12 Ocak 1962'de Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'yü ziyaret etmişler ve bazı işçilerin işlerine siyasi mülahazalar ile son verildiğini ve bunların sayısının 479 olduğunu belirterek işçilerin isimlerinin de olduğu listeyi de teslim etmişlerdir. Suat Hayri Ürgüplü bu durumun kabul

⁵³ Fatih Şendil, "Suat Hayri Ürgüplünün Siyasi Hayatı" (Nevşehir: "Muşkara'dan Nevşehir'e", II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu, 2016), 539.

edilemez ve adil olmadığını ifade ederek siyasi sebeplerle kimsenin işten atılamayacağını belirtmiştir.⁵⁴

2000 kadar işçinin dertlerini anlatmak üzere yürüyüş yaparak TBMM'ye toplanması üzerine TBMM başkanı Fuad Sirmen ile birlikte işçilerden oluşan bir heyet ile görüşerek onları teskin etmeye çalışmıştır. Ayrıca bütçe görüşmelerinde bu konuyla ilgili de söz alarak bütçenin 28 Şubat'ta uygulamaya geçeceğini ve Hükümetin de bu süreçte yatırımları artırarak işsizliğe çare bulunacağını ümit ettiğini beyan etmiştir. Cumhuriyet Senatosunda da bu konuda bir konuşma yaparak işsizlerin neden yürüyüş yaptıkları hakkında bilgi vermiş, işçilere işsizliğin hükümetin ve meclisin gündeminde olduğunu ciddiyle meselenin çözüleceğini anlattığını söylemiştir.⁵⁵

Zonguldak Senatörü Ali Akif Eyidoğan, Senato tutanaklarının basımında yaşanan gecikmeye dikkat çekerek bu konuda bir tedbir alınmasını istemiştir. Bunun üzerine Suat Hayri Ürgüplü, iki Meclis sisteminden geçildiğinden beri bir yoğunluk yaşandığını basımda yaşanan gecikmenin sebebinin bu olduğunu ancak bundan sonra daha dikkatli olunarak tutanakların vaktinde basılarak üyelere ulaştırılacağını belirtmiştir.⁵⁶

Ankara'da 1 Şubat 1963'de üzücü bir uçak kazası yaşanmıştır. Türk Hava Kuvvetlerine ait bir nakliye uçağı ile Lübnan'a ait bir yolcu uçağı çarpışmıştır. Bu kaza neticesinde 68 kişi hayatını kaybetmiş ve 91 kişide yaralanmıştır. Olay hakkında Suat Hayri Ürgüplü, Senato oturumunda kazayı senatörlere haber vermiştir. Bu kaza sebebiyle Ankara Hastanesine kaldırılan 9 yaralı vatandaşı 3 doktor senatörün ziyaret ettiğini, ayrıca Mevki ve Gülhane Hastanelerinde de ağır yaralıların bulunduğunu senatörlerin onları da ziyaret edeceğini ve olaydan derin üzüntü duyduğunu söylemiştir.⁵⁷

Ürgüplü Cumhuriyet gazetesinde çıkan haberlere göre Mersin rafinerisindeki işçilerin grevleri hakkında bazı Profesör ve Doçentlerin teşvikleri olduğuna dair Türk-İş konfederasyonunun iddiaları üzerine verdiği önerge ile Çalışma, İşçileri, Milli Eğitim ve Adalet Bakanlıklarının meseleyi araştırması ve yazılı olarak cevaplandırılmasını istemiştir.⁵⁸

Suat Hayri Ürgüplü 1965 yılı Bütçesi ile ilgili söz alarak, Maliye Bakanı Ferit Melen'in altın stoku ve döviz miktarı hakkında bilgi vermesini istemiştir. Maliye Bakanı döviz miktarının önceki yıla göre arttığını ifade etmiştir. Ürgüplü, Maliye Bakanının verdiği bilgilerdeki samimiyetinden dolayı memnuniyetini belirtmiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu şartların olumsuzluğundan bahsederek aile bütçesi için gösterilen titizliğin devlet bütçesi içinde gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca ülkenin yaşadığı iç ve dış hadiselerin seyrinde idari kadrolarına aldıkları kararlara göre şekillendiğini, yeni vergilerle

⁵⁴ Milliyet, 13 Ocak 1962.

⁵⁵ Cumhuriyet Senatosu, 1. Dönem, 3. Cilt, 58. Birleşim, 601.

⁵⁶ Cumhuriyet Senatosu, 2. Dönem, 7. Cilt, 19. Birleşim, 393.

⁵⁷ Cumhuriyet Senatosu, 2. Dönem, 8. Cilt, 36. Birleşim, 545.

⁵⁸ Cumhuriyet Senatosu, 3. Dönem, 17. Cilt, 32. Birleşim, 527.

bütçenin yeni mali külfetler yüklendiğini ve bu durumunda bir takım olumsuzluklara neden olabileceğini belirtmiştir. Kıbrıs meselesinin de bütçe üzerinde olumsuz etkileri olduğunu belirten Ürgüplü, bazı Alman ve Amerikan kuruluşlarının bu sebepten dolayı yatırımlardan vazgeçtiklerini kendisine söylediklerini ifade etmiştir.⁵⁹

Kıbrıs konusunda değerlendirmelerde bulunan Ürgüplü, Rauf Denктаş hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Sayın Dışışleri Bakanlığından bir ricam daha olacak, tahmin ediyorum M, Kıbrıs liderlerinden bulunan ve uzun zamandır memleketimizde olan Rauf Denктаş’ın, hâlâ burada olup olmadığıdır. Ben bu arkadaşlara daha cesur bir liderlik ricasında bulundum. Eğer bir memleketin istiklâlini, taksimini müdafaa eden liderler evvelâ kendi ailelerini ve çocuklarını o vatan parçasından dışarıya gönderir ve arkadan kendileri gelir ve memleketleri için, toprakları için ölüm cesaretini göze alamazlarsa o vatanın müdafasında anavatan büyük güçlüklerle karşılaşır.”*⁶⁰

1965-1972 Dönemi Senato Faaliyetleri

Suat Hayri Ürgüplü Başbakanlığı döneminde Genel Kurmay Başkanı olan Cevdet Sunay’ın görev süresini bir yıl daha uzatılmasını sağladığı için Cemal Gürsel’den sonra Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay da Ürgüplü’yü Cumhurbaşkanı kontenjanından Senatör seçmiştir. Sunay’ın kendisine yapılan jسته karşılık olarak Ürgüplünün yeniden senatoya girmesiyle 1965-1972 yılları arasında senatörlüğü devam etmiştir. Ürgüplü bu süreçte yürüttüğü Senato üyeliği döneminde toplamda 19 oturumda söz almıştır. Yaptığı konuşmalara baktığımızda Kıbrıs Sorunu, Devlet Tiyatro ve Operası, Nihat Erim Hükümet Programı, Haşhaş ekimi, Dışışleri Bakanlığının Bütçe görüşmeleri gibi konularda olmuştur.

Milli Güvenlik Kurulu’nun talebi üzerine açılan Kıbrıs müzakerelerinde Suat Hayri Ürgüplü de söz alarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Kıbrıs Sorununun bir muhatabının da Yunanistan olduğunu ve onunla da görüşülmesi gerektiğini belirtmiş; Türkiye’nin Kıbrıs konusundaki görüşlerinin bütün dünya tarafından benimsenmesi gerektiğinin ancak bunun uluslararası şartlar sebebiyle mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Kıbrıs’a yapılacak bir müdahalenin müttelik devletleri de rahatsız edeceğini, bu sebeple sorunun diplomatik yollardan çözülmesinin daha sağlıklı olacağını ifade etmiştir. Konuşmasında 8 aylık başbakanlığı döneminde hükümetinin bu konuda barış ve diplomasiyi elden bırakmadığını da sözlerine eklemiştir.⁶¹

VII. Dönem Senato çalışmaya başladığında Dışışleri, Turizm ve Tanıtma Komisyon üyeliğinden rahatsızlığı sebebiyle istifa etmiştir. 1 Kasım 1967’de yapılan Senato Başkanlığı

⁵⁹ Cumhuriyet Senatosu, 4. Dönem, 24. Cilt, 29. Birleşim, 50-52.

⁶⁰ Cumhuriyet Senatosu, 4. Dönem, 24. Cilt, 36. Birleşim, 999.

⁶¹ Cumhuriyet Senatosu, 5. Dönem, 31. Cilt, 27. Birleşim, 440-446.

seçimlerine kendisi aday olmamasına rağmen iki üyenin Ürgüplü'ye oy kullandığı görülmüştür.⁶²

Ürgüplü Haşhaş ekiminin sınırlandırılması hakkında gündem dışı söz alarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında; ölkemizde afyon işletmelerinin kurulmasından sonra il ve ile bazında bir sınırlandırma yapılarak afyon ziraatinin yapıldığını ve üretimin de tamamen hükümet tarafından Toprak Mahsulleri Ofisi vasıtasıyla satın alındığına işaret etmiştir. Ancak afyon fiyatlarının dışarda oldukça yüksek oluşu kaçakçılık faaliyetlerine davetiye çıkardığını, bu sebeple de 1971 yılından itibaren çıkarılan kararnameye göre daha fazla sınırlandırmaya gidileceğinin anlaşıldığını ifade etmiştir. Ancak özellikle Amerika'nın baskıları neticesinde bu kısıtlamaların zararının yine kendimize olacağına işaret etmiştir.⁶³

1971 yılında Milli Eğitim Bakanının cevaplamaşı amacıyla Devlet Tiyatro ve Operası'nın İstanbul'daki faaliyetleri hakkında yazılı bir soru önergesi vermiştir. Önergesinde İstanbul Kültür Sarayının akıbeti sebebiyle Devlet Tiyatro ve Operası'nın İstanbul'da çalışacağı iddiasının doğru olup olmadığını, Ankara'dan ayrılmanın olumlu olumsuz etkileri gibi konulara değinmiştir.⁶⁴

12 Mart Muhtırası sonrasında istifa eden Süleyman Demirel yerine hükümeti kurma görevi Nihat Erim'e verilmiştir. Erim Hükümetinin programı müzakere edilirken Suat Hayri Ürgüplü'de söz alarak 12 Mart Muhtırasının getirdiği durum hakkında değerdirmelerde bulunmuştur.⁶⁵ Suat Hayri Ürgüplü Senato'daki son konuşmasını 8 şubat 1972'de Dışışleri bakanlığının bütçe görüşmelerinde yapmıştır. Konuşmasında; hemen hemen bütün hükümet programlarında dış politikanın Atatürk ilkeleri doğrultusunda düzenlendiğini ve bu ilkelere bağlı kalındığı sürece de Türkiye'nin itibarının siyasi ve iktisadi olarak artacağını ifade etmiştir. Ayrıca uluslararası siyasi kuruluşlarda görevlendirilen personelin iyi yetiştirilmesi gerektiği ve bu personellere çeşitli dillerin öğretilmesinin faydası üzerinde durmuştur. Son olarak da Kıbrıs konusunda diplomatik görüşmelerin devam ettirilmesi konusunda fikir beyan etmiş ve Türk halkının da bu konuda hükümet ile birlikte hareket ettiğine işaret etmiştir.⁶⁶

⁶² Cumhuriyet Senatosu, 7. Dönem, 44. Cilt, 1. Birleşim, 10-16.

⁶³ Cumhuriyet Senatosu, 9. Dönem, 60. Cilt, 86. Birleşim, 5-6.

⁶⁴ Cumhuriyet Senatosu, 10. Dönem, 64. Cilt, 52. Birleşim, 386.

⁶⁵ Cumhuriyet Senatosu, 10. Dönem, 64. Cilt, 58. Birleşim, 524.

⁶⁶ Cumhuriyet Senatosu, 11. Dönem, 3. Cilt, 32. Birleşim, 135-138.

Sonuç

Cumhuriyet Türkiye'sinin yetiştirdiği önemli siyasetçilerinden birisi olan Suat Hayri Ürgüplü gazeteci, spor yazarı, hukukçu, bürokrat, siyasetçi ve diplomat kimliğiyle öne çıkmaktadır. Türk siyasi tarihine çok yönlü kişiliği ile damgasını vurmuştur. CHP İstanbul il örgütünde başladığı siyasi çalışmalar neticesinde 1939 yılında CHP Kayseri Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Milletvekilliği, Dışişleri Komisyon Başkanlıkları, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Avrupa Birliği İstişare Konseyinde çeşitli görevler, Büyükelçilik, Başbakanlık, Senato Başkanlığı ve Senato Üyeliği gibi birçok görevi başarıyla tamamlamıştır. Bakanlık yaptığı dönemde yolsuzluklarla mücadele ettiği için adı yolsuzluklara karıştırılmış ise de o Yüce Divana çıkmaktan tereddüt etmemiş ve hakkındaki soruşturmalardan berat etmiştir.

Türk siyasi tarihine en önemli katkısı 1965 yılında İnönü Hükümetinin düşmesi üzerine üstlendiği sorumluluktur. Türk siyasetinde ilk defa tarafsız ve partiler üstü hükümetin başbakanlığını yaparak ülkede siyasi boşluk oluşmasını engellemiştir. Bu dönemde hem içerde hem dışarda önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle dış politikada Kıbrıs sorunu, patrikhane sorunu, petrol sorunu, Türk-Yunan ve Türk-Sovyet ilişkileri gibi önemli sorunlar sebebiyle çok yönlü bir dış politika izlemek zorunda kalmıştır.

27 Mayıs sonrası ise Senatör olarak seçildiğinde milletvekilliği döneminden daha fazla aktif olarak çalışmıştır. Ülkenin ve özellikle Kayseri'nin sorunlarıyla tek tek ilgilenerek çözüm yolları araştırmıştır. Senato Başkanlığı ve Senato üyeliği sırasında özellikle Kıbrıs konusunda her zaman itidalli bir diplomasi yürütülmesinden yana olmuştur. İşçilerin sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, onlarla görüşerek eldeki imkânlar dairesinde bir çözüm bulunacağını söylemiştir. Ayrıca işsizlikle mücadele konusunu meclis gündemine alınması için çabalamıştır. Bakanlıkların bütçe görüşmelerinde yatırımların artırılarak işsizliğe çözüm üretilmesi konusunda gayret etmiştir. Yine üniversite öğrencilerin sorunlarıyla da alakadar olmuş ve meseleyi TBMM gündemine taşıyarak çözüm aramıştır.

Suat Hayri Ürgüplü köklü bir aileden gelen, iyi bir eğitim alarak yurtdışı tecrübeleriyle sorunlara uzlaşmacı kimliğiyle çözüm üreten ve ülkesine önemli hizmetleri bulunan Türk siyasi tarihinin önemli simalarından birisi olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.000.018.145.120.15.

BCA, 030.000.010.139.998.18.

BCA, 030.000.010.77.514.25.

BCA, 030.000.018.1.02.141.90.19.

BCA, 030.000.10.14.80.7.

BCA, 030.01.02.18.159.11.11.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi Tercümei Hal Kâğıdı.

TBMM Arşivi, Sicil No: 1081, Suat Hayri Ürgüplü Seçim mazbatası 1939.

TBMM Arşivi, Suat Hayri Ürgüplü Seçim mazbatası 1943.

TBMM Arşivi, Suat Hayri Ürgüplü Seçim mazbatası, Sicil No: 1081, 1950.

TBMM Arşivi, Suat Hayri Ürgüplü Seçim mazbatası, Sicil No: 113, 1961.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet, 27 Mart 1939.

Milliyet, 13 Ocak 1962.

Milliyet, 13 Eylül 1955.

Milliyet, 16 Mayıs 1950.

Milliyet, 17 Şubat 1965.

Resmî Gazete, 10 Şubat 1960, No: 10428.

Resmî Gazete, 12 Kasım 1955, No: 9153.

Resmî Gazete, 31.5.1961 No: 10816.

Resmî Gazete, No:10682, 16 Aralık 1960,2766.

Resmî Gazete, 24 Şubat 1943, No: 5339

Ulus, 13 Şubat-13 Nisan 1945.

Tetkik Eserler

Afşar, Erkan. “Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)”, Erzurum: Yayınlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi, 2015.

Akandere, Osman. “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Millî Şef İnönü’nün Oynadığı Rol”, <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/28-OsmanAkandere.pdf>, Erişim Tarihi: 15.04.2025.

Alkan, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004.

Anıl Arslan, “Suat Hayri Ürgüplü’nün Hayatı Ve Siyasi Faaliyetleri (1903-1981)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2021.

Cumhuriyet Senatosu, 1. Dönem, 3. Cilt, 58. Birleşim, 601.

Cumhuriyet Senatosu, 10. Dönem, 64. Cilt, 52. Birleşim, 386.

Cumhuriyet Senatosu, 10. Dönem, 64. Cilt, 58. Birleşim, 524.

Cumhuriyet Senatosu, 11. Dönem, 3. Cilt, 32. Birleşim, 135-138.

Cumhuriyet Senatosu, 2. Dönem, 7. Cilt, 19. Birleşim, 393.

Cumhuriyet Senatosu, 2. Dönem, 8. Cilt, 36. Birleşim, 545.

Cumhuriyet Senatosu, 3. Dönem, 17. Cilt, 32. Birleşim, 527.

Cumhuriyet Senatosu, 4. Dönem, 24. Cilt, 29. Birleşim, 50-52.

Cumhuriyet Senatosu, 4. Dönem, 24. Cilt, 36. Birleşim, 999.

Cumhuriyet Senatosu, 5. Dönem, 31. Cilt, 27. Birleşim, 440-446.

Cumhuriyet Senatosu, 7. Dönem, 44. Cilt, 1. Birleşim, 10-16.

Cumhuriyet Senatosu, 9. Dönem, 60. Cilt, 86. Birleşim, 5-6.

Çakırbaş, Ali. “Cumhuriyet Senatosu’nda Nevşehir’in Temsili”, *History Studies International Journal Of History*, 12/4, Ağustos, (2020), 1525-1541.

- Çakırbaş, Ali. “Münip Hayri Ürgüplü: Siyasi Faaliyetleri”, Nevşehir: II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kùltür Sempozyumu Nevşehir, 2016, 79-92.
- Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri*, C.1, (1961-1964), Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1998.
- Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri*, C.2, (1966-1980), Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1999.
- Ekşi, Oktay. *Beyefendi,: Suat Hayri Ürgüplü’nün Anıları*, İstanbul: MD Basım Yayıncılık, 2020.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara: İmge Yayınları, 1990.
- Goloğlu, Mahmut. *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1982.
- Gönlübol, Mehmet ve diğlerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakùltesi Yayınları, 1974..
- Mazıcı, Nurşen. *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, İstanbul: Gür Yayınları, 1989.
- Neziroğlu, İrfan. ve Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, C.5, Ankara: TBMM Basımevi, 2014.
- Özgişi, Tunca. “Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri”. *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz, S: 292, 300-304.
- Özgişi, Tunca. *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, Ankara: 2012.
- Pantùl, Mehmet. *Türk Siyasal Yaşamında Cumhuriyet Senatosunun Yeri*, Ankara: 1981.
- Salim Rıfkı Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983), 146.
- Selma Göktürk Çetinkaya “Suat Hayri Ürgüplü (1903-1981)” 05.04.2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/suat-hayri-urguplu-1903-1981/?pdf=6071> adresinden erişilmiştir.
- Şendil, Fatih. “Suat Hayri Ürgüplünün Siyasi Hayatı” (Nevşehir: “Muşkara’dan Nevşehir’e”, II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kùltür Sempozyumu, 2016), 531-542.
- TBMM Albümü 1920-2010*, (Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010), Cilt: 2, 744.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 8. Dönem, Cilt 2, Birleşim 3, 13 Kasım 1946.

TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, Cilt 2, Birleşim 4, 15 Kasım 1946.

TBMM Tutanak Dergisi, 9. Dönem, Cilt. 17, Birleşim. 2, 10 Kasım 1952.

Tuna, Işıl. “27 Mayıs’ın Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S:40, 230.

Tuncer, Erol. *1961 Seçimleri*, Ankara: TESAV Yayınları, 2012.

Tuncer, Erol. *Cumhuriyet Senatosu Seçimleri*, Ankara: TESAV Yayınları, 2010.

Yeşil, Ahmet. *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the legislative activities of Suat Hayri Ürgüplü, one of the prominent figures in recent Turkish political history, during his tenure as the Senator of Kayseri in the Senate of the Republic. Throughout his bureaucratic and political career, Ürgüplü occupied high-level positions, including the Presidency of the Senate, the Prime Ministry, ministerial posts, parliamentary membership, and ambassadorships. His significance is further amplified by his leadership of the 29th Government of the Republic of Turkey, a period marked by highly volatile domestic and foreign policy developments. Although several postgraduate theses and academic articles exist regarding Ürgüplü’s contributions to Turkish political life—specifically focusing on his premiership, parliamentary career, and diplomatic missions—it has been observed that his senatorial activities have not been sufficiently addressed in the current literature. Therefore, this study aims to analyze the senatorial performance of Suat Hayri Ürgüplü, who entered the Senate of the Republic through the presidential quota for Kayseri, and to demonstrate his contributions to Turkey in general, and to Kayseri in particular. Operating between 1961 and 1980, the Senate of the Republic comprised elected members, presidential appointees, and natural senators. During this period, Kayseri was represented by six senators: Hüseyin Kalpaklıoğlu, Hüsnü Dikeçligil, Hüseyin Sami Turan, İbrahim Kirazoğlu, Ziya Müezzinoğlu, and Suat Hayri Ürgüplü. This paper specifically investigates the legislative performance of Ürgüplü, who served as Turkey's 11th Prime Minister and the inaugural President of the Senate of the Republic.

To provide a multidimensional analysis of the historical and political processes under review, this study adopts the historical method and the document analysis technique, which are qualitative research methodologies. To ensure the validity and reliability of the data during the research process, personalization of sources was strictly avoided. The archival funds of the Directorate of State Archives (BCA) were systematically surveyed to

identify the official state discourse, bureaucratic reflexes, and confidential/open correspondences of the era. Relevant documents were classified and subjected to chronological and thematic analysis. Furthermore, the Journal of Minutes of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM Zabıt Ceridesi) and the Journal of Minutes of the Senate of the Republic (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi) were examined to scrutinize political debates, legislative processes, and the discourse of contemporary actors. The data obtained from these primary sources were cross-referenced with pre-existing secondary literature, including peer-reviewed articles, monographs, and research books, thereby contextualizing the study within the current theoretical framework. Additionally, leading national and local newspapers and periodicals of the period were reviewed to capture societal perceptions, public debates, and immediate media reflections of historical events. These print media sources constituted the verification pillar for the primary data. All gathered data were organized into a chronological index and interpreted through rigorous internal and external source criticism in accordance with the principle of objectivity.

As one of Turkey's most eminent statesmen, Suat Hayri Ürgüplü stands out due to his multifaceted identity as a journalist, sports writer, jurist, bureaucrat, politician, and diplomat. He left an indelible mark on recent Turkish political history through this versatile character. Beginning his political career within the Istanbul provincial organization of the Republican People's Party (CHP), his dedicated efforts led to his election as a CHP Member of Parliament for Kayseri in 1939. Driven by determination, patience, discipline, and industriousness, he successfully fulfilled numerous roles, such as Member of Parliament, Chairman of the Foreign Affairs Committee, Minister of Customs and Monopolies, various positions in the Consultative Assembly of the Council of Europe, Ambassador, Prime Minister, President of the Senate, and Senator. During his ministerial tenure, he fought relentlessly against corruption. Although interest groups attempted to implicate him in corruption scandals during this struggle, he did not hesitate to appear before the Supreme Court (Yüce Divan) and was fully acquitted of all charges.

Following the fall of the İnönü Government in 1965, Ürgüplü assumed the responsibility of forming a new government on behalf of the Turkish nation during a highly turbulent period. By leading the first neutral and supra-party cabinet in Turkish political history, he prevented a political vacuum in the country. During his premiership, he confronted significant challenges in both domestic and foreign spheres. Particularly in foreign policy, he managed critical issues such as the Cyprus conflict, the Patriarchate issue, oil crises, and complex Greco-Turkish and Turkish-Soviet relations by executing a multidimensional foreign policy aimed at safeguarding Turkey's national interests.

Ürgüplü was elected as the first President of the Senate of the Republic, which was established following the military intervention of May 27, 1960. Upon being appointed as a senator for Kayseri through the presidential quota after his presidency, he demonstrated an even higher level of legislative activity compared to his previous parliamentary career.

Within the framework of his position and institutional responsibilities, he addressed the problems of both the nation and Kayseri individually, seeking viable solutions. Throughout his tenure as Senate President and Senator, he consistently advocated for moderate diplomacy regarding the Cyprus issue. He engaged closely with labor issues, meeting with workers to resolve grievances within available means. Furthermore, he brought the issue of unemployment—one of the country's most critical socioeconomic challenges—to the parliamentary agenda. During budgetary debates, he intervened frequently to advocate for increased ministerial investments to alleviate unemployment. Similarly, he paid close attention to the grievances of university students, raising these issues within the Grand National Assembly to seek institutional remedies. As the son of Mustafa Hayri Efendi, the famous Union and Progress (İttihat ve Terakki) era Sheikh al-Islam who declared the “Jihad-i Akbar” (The Great Jihad) fatwa on behalf of the Ottoman Empire at the onset of World War I, Suat Hayri Ürgüplü received a prestigious education. Enriched by his international experience, conciliatory approach to crisis management, and distinguished public service, he remains an essential figure in Turkish political history.

Makale Gönderim Tarihi: 06.06.2026

Yayına Kabul Tarihi: 20.07.2026

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Karakuzu, Hasan ve Muhammet Nur Sevimli. “Kütahyalı Bir Gazeteci Hamza Güner’in Gözünden Yassıada Davaları”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, 2, (2026): 397-409.

KÜTAHYALI BİR GAZETECİ HAMZA GÜNER’İN GÖZÜNDEN YASSIADA DAVALARI

Hasan Karakuzu* Muhammet Nur Sevimli**

ÖZ

Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçilmesiyle Demokrat Parti (DP) 7 Ocak 1946’da kurulmuş, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelerek 10 yıl boyunca ülkeyi yönetmiştir. Başbakan Adnan Menderes’in liderliğinde geçen bu dönem hafızalarda “Menderes Dönemi” olarak yer etmiştir. 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesiyle DP iktidarı sona ermiş; Menderes darbe günü Kütahya’da tutuklanmış, Demokrat Partili yöneticiler de tutuklanarak Yassıada’ya sevk edilmiştir.

Millî Birlik Komitesi, bu dönemde anayasa hazırlıklarıyla eş zamanlı olarak basın bildirileri ve çeşitli propaganda faaliyetleri ile ordunun ülke yönetimine el koymasını meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Bu süreçte Yassıada davaları 14 Ekim 1960’ta başlamış olup bu davaları yerinde gözlemlemek üzere Kütahya Valiliği tarafından Hamza Güner görevlendirilmiş ve Güner izlenimlerini kaleme alarak Kütahya Vilayet gazetesi aracılığıyla kamuoyuna aktarmıştır. Bu bağlamda makalede; Hamza Güner’in söz konusu yazılarının dönemin siyasal söylemiyle ilişkisi incelenmiş ve Yassıada izlenimlerinin ne ölçüde objektif oldukları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Adnan Menderes, Yassıada, Hamza Güner, Kütahya Vilayet Gazetesi.

* Dr. Öğr. Gör, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, ZMYO, Zonguldak, E-posta: hasan_karakuzu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1808-3337.

** Yüksek Lisans öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, E-posta: sevimli1299@gmail.com, ORCID: 0009-0002-0284-9234.

THE YASSIADA TRIALS THROUGH THE EYES OF HAMZA GÜNER, A JOURNALIST FROM KÜTAHYA

ABSTRACT

With the transition to a multiparty political system in Turkey, the Democrat Party (DP) was founded on January 7, 1946; it came to power following the May 14, 1950, elections and governed the country for 10 years. This period, led by Prime Minister Adnan Menderes, has gone down in history as the "Menderes Era." The DP government came to an end with the military coup of May 27, 1960; Menderes was arrested in Kütahya on the day of the coup, and Democrat Party officials were also arrested and sent to Yassıada.

During this period, the National Unity Committee aimed to legitimize the military's takeover of the country's administration through press releases and various propaganda activities, carried out in parallel with the drafting of the constitution. The Yassıada trials began on October 14, 1960. Hamza Güner was appointed by the Kütahya Governor's Office to observe the trials firsthand, and he documented his impressions and shared them with the public through the Kütahya Provincial Newspaper. In this context, the article examines the relationship between Hamza Güner's writings and the political discourse of the time and attempts to evaluate the extent to which his impressions of Yassıada were objective.

Keywords: Democrat Party, Adnan Menderes, Yassıada, Hamza Güner, Kütahya Provincial Newspaper.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili siyasi hayat geçilmesinden sonra kurulan partilerden biri olan Demokrat Parti, hızlı bir şekilde ülke içindeki teşkilatlanmasını bitirmiş ve halkın teveccühünü kazanmaya başlamıştır. İlk olarak 1946 yılında yapılan seçimlere katılan DP, CHP'nin ardında kalmasına rağmen halkın partiye olan sevgisi ve bağlılığı giderek artmıştır. Sonuç olarak 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimler Türkiye siyasi tarihinde bir kırılma meydana getirmiş ve 27 yıllık CHP iktidarı sona ermiştir. DP; 14 Mayıs 1950, 2 Mayıs 1954, 27 Ekim 1957 genel seçimlerinde birinci parti olarak ülkeyi idare etmiştir. 1950-1960 yılları Türk siyasi tarihine DP Dönemi olarak geçmiş ve genellikle de Menderes Dönemi şeklinde ifade edilmiştir.

Söz konusu 10 yıl boyunca Başbakan Adnan Menderes, toplum üzerindeki popülaritesini arttırmış ve bu durum seçim sonuçları ile perçinlenmiştir. DP iktidarında da iktidar-muhalefet ilişkileri giderek gerginleşmiş ve DP-CHP ilişkileri sertleşmiştir. Özellikle Halkevlerinin kapatılması,¹ CHP'nin sahip olduğu partiye ait malların hazineye devredilmesi ile Millet Partisi'nin kapatılması gibi olaylar partiler arasındaki gerginliği giderek tırmandırmıştır. Daha sonra gösteri yürüyüşleri ve toplantı kanununun çıkarılması sonrasında Uşak, Topkapı, Çanakkale, Konya, Kayseri'de muhalefet lideri ve yöneticilerine yönelik eylemler 27 Mayıs 1960'a giden sürecin temelini oluşturmuştur.²

¹ Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 73-83.

² Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 115, 117, 219-228.

Son olarak da 27 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonu'nun kurulması darbe sürecini hızlandırmış ve 27 Mayıs 1960 tarihinde DP iktidarı askeri darbe ile son bulmuştur.

Darbe sonrasında ön soruşturmalar Milli Birlik Komitesi (MBK)'nin seçtiği 30 kişiden oluşan bir kurul tarafından yürütülmüş ve Soruşturma Kurulu'nun başına Hayrettin Şakir Perk getirilmiştir.³ MBK tarafından Yassıada'da yargılamaları yapacak Yüksek Adalet Divanı üyeleri 3 Ekim 1960'ta belirlenmiştir. Yüksek Adalet Divanı Başkanlığını Yargıtay 1. Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol'un yapmasına karar verilmiştir. Yüksek Adalet Divanı'nın Başsavcısı olarak Altay Ömer Egesel atanmıştır. Adalet Divanı üyeleri 3 Ekim 1960 Pazartesi günü iki askeri uçakla İstanbul'a hareket etmiştir. Yeşilköy havaalanından da Yeşilyurt iskelesine gelerek buradan hücum botları ile Yassıada'ya ulaşmışlardır. Yüksek Adalet Divanı ilk tebliğini 8 Ekim 1960 Cumartesi günü yayınlamıştır. Tebliğin 1. maddesinde; Eski Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakan, milletvekillerini ve bunların suçlarına ortak olanları yargılamak üzere geçici 1 sayılı kanunun 6. maddesine göre kurulan Yüksek Adalet Divanı'nda sanıkların duruşmalarına 14 Ekim 1960 Cuma günü saat 09.30'da Yassıada'daki mahkeme salonunda başlanacağı duyurulmuştur. 2. maddesinde ise duruşmaların zorunlu sebep olmadığı sürece her gün saat 09.30'da başlayıp 12.00'ye kadar, öğleden sonra 13.30'dan 17.00'ye kadar devam edeceği açıklanmıştır.⁴

Yassıada'da 14 Ekim 1960 tarihinde başlayan mahkeme süreci 14 Ağustos 1961 tarihinde sona ermiştir. Mahkeme sürecinde 203 duruşma yapılmış ve kararlar 15 Eylül 1961'de açıklanmıştır.⁵ Yassıada mahkemelerinde 19 davaya bakılmış, bu davalardan Değirmen Davası zaman aşımı sebebi ile düşmüş, davalardan 17'si Anayasayı ihlal Davası ile birleştirilmiştir. 287 dava duruşmasına bakıldığında; Anayasa Davası 53, Köpek Davası 4, 6-7 Eylül Davası 20, Bebek Davası 7, Vinyleks 5, Zimmet İrtikap Davası 5, Arsa Davası 3, Değirmen Davası 5, Barbara Davası 6, Örtülü Ödenek Davası 13, Radyo Davası 6, Topkapı Olayları Davası 24, Çanakkale Olayları Davası 11, Kayseri Olayları Davası 13, Demokrat İzmir Gazetesi Davası 16, Ankara ve İstanbul Olayları Davası 52, Vatan Cephesi Davası 16, İstimlak Davası 13 celse sürmüştür.⁶

Bu davaları yerinde takip etmek üzere Kütahya Valiliği tarafından da gazeteci Hamza Güner görevlendirilmiştir. Bu çalışmada; Hamza Güner'in 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Yassıada yargılamaları sırasında edindiği izlenimleri Kütahya Vilayet gazetesi aracılığıyla kamuoyuna aktarmasından bahsedilmiştir. Ayrıca yazarın Yassıada'da yargılanan sanıklar hakkında yaptığı şahsi değerlendirmelerden söz edilmiştir.

27 Mayıs 1960 Darbesi ve Adnan Menderes'in Kütahya'da Gözaltına Alınması

1960 yılının 27 Mayıs sabahı Türkiye, radyoda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetimi devraldığını Kur. Alb. Alparslan Türkeş'in sesiyle öğrendi. Halkın oylarıyla iktidara gelen Demokrat Parti düşürülmüş, ülkenin yönetimi 38 kişiden meydana gelen Milli Birlik

³ Fikri Karanis, *Koltuk Değnekli Demokrasi ve 27 Mayıs Darbesi* (İstanbul: Media Print,, 1994), 442.

⁴ Tekin Erer, *Darbenin Ellinci Yılında: Yassıada ve Sonrası*, haz. Haydar Fevzi Erer, (İstanbul: Ayhan Matbaası, 2010), 261-264.

⁵ Sinan Demirbilek, *Demokrat Partililerin Anılarında Yassıada* (İstanbul: Gülmat Matbaacılık, 2012), 169.

⁶ Tekin Erer, *Darbenin Ellinci Yılında: Yassıada ve Sonrası*, 396.

Komitesi (MBK)'nin kontrolüne geçmiştir.⁷ Türkiye 27 Mayıs sabahına askerî müdahale haberiyle uyanmış olsa da, darbe gecesi bir hayli hareketli geçmiştir. Nitekim 27 Mayıs gecesi, Tümgeneral Cemal Madanoğlu Harp Okulu'nda operasyon planını son kez değerlendirmiştir. Darbenin başarıyla sonuçlanabilmesi için askerî birliklerin hızlı ve koordineli biçimde hareket etmesi gerekiyordu. Bu kapsamda ilk olarak Ankara Radyosu askerî güçler tarafından ele geçirilerek kamuoyuna yapılacak duyuruların kontrolü sağlanmış, ardından Demokrat Parti yönetiminde görev alan isimlerin tutuklanmasına yönelik adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler sırasında Başbakan Adnan Menderes ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan Eskişehir'de bulunuyordu.⁸ Darbe aslında 25/26 Mayıs gecesi olarak planlanmıştı; çünkü Adnan Menderes'in resmi bir ziyaret kapsamında ertesi gün Atina'ya seyahat planı vardı, fakat bu program 25 Mayıs günü iptal edilmiş ve Menderes Eskişehir'e gitmek üzere yola çıkmıştır. Bu gelişmelerin ardından darbe 26/27 Mayıs gecesine ertelenmiştir.⁹

Adnan Menderes, 25 Mayıs'ta Eskişehir'e gelerek halka karşı bir konuşma gerçekleştirmiş, şehirden hemen ayrılmayarak ertesi gün de Eskişehir'de kalmıştır. 27 Mayıs sabahı saat 03.30 sularında ordunun harekete geçtiği haberini alan Menderes, beraberindeki bazı isimlerle birlikte Kütahya'ya doğru hareket etmiştir. Bu sırada, Eskişehir Ana Jet Üssü'nde görevli darbeci subaylardan Muhsin Batur, Menderes ve beraberindekileri takip etmek amacıyla uçakları harekete geçirmiştir.¹⁰ Adnan Menderes ile birlikte Kütahya'ya hareket edenler arasında Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Tümgeneral Hakkı Ünal, Kurmay Albay Ziya Savaş, emekli general ve DP milletvekili Tahsin Yazıcı, Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp ile bir emniyet amiri, 2 komiser ve 5 sivil polis bulunmaktaydı. Menderes ve beraberindekiler, 27 Mayıs sabahı saat 07.15 sularında Kütahya'ya ulaşmıştır. Menderes, burada ilk olarak Garnizon Komutanı Albay Süleyman Demet tarafından karşılanmıştır. Ardından Valiliğe geçilmiş; makam odasında Vali Yardımcısı Lütfi Özdemir¹¹ ve Jandarma Alay Komutanı Albay Hamdi Alkan da hazır bulunmuştur.

Menderes'in, gelişmelere dair bilgi istemesi üzerine kendisine, ordunun tutuklanması yönünde emir verdiği aktarılmıştır. Bu durum karşısında oldukça sarsıldığı ifade edilen Menderes'in; Balıkesir, Bursa, Bolu, Denizli, Isparta, Diyarbakır, Konya ve İzmit valileriyle görüşme talebinde bulunduğu, ancak telefon hatlarının kontrol altına alınmış olması ve Garnizon Komutanlığı'nın buna izin vermemesi nedeniyle bu isteğinin yerine getirilememiştir. Bunun üzerine Menderes'in, "*Buradan meçhul bir istikamete gitsem ne dersiniz?*" şeklinde bir soru yönelttiği; fakat kendisinin arandığı ve uçaklarla takip edildiği gerekçesiyle bunun mümkün olmayacağı cevabını almıştır. Bu gelişmelerin

⁷ Dürdane Şahin, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Basın (1960-1965)", *History Studies*, 15/4, (2023), 726

⁸ Merve Demir, *İngiliz Basınında 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Yassıada Yargılamaları* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2023), 38.

⁹ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 152.

¹⁰ Filiz Çolak, "Bir Devre Adını Veren Başbakanın Hazin Sonu: Adnan Menderes'in Yassıada Günleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 9, S. 4, (2022), 1223-1224.

¹¹ Dönemin Kütahya Valisi Fahrettin Gömülü'nün, 26 Mayıs akşamı "Adnan Bey DuyMASın" adlı tiyatro sırasında bir polisten aldığı bilgi üzerine eşiyle birlikte Ankara'ya hareket ettiği belirtilmektedir. Bu hadise, Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu tarafından Nuri Sarışık ile yapılan röportaja dayanılarak aktarılmıştır (Bkz. Av. Zeki Özker'in *Anıları*, haz. Ali Sarıkoyuncu, Kütahya: Kütahya Belediyesi Kütahya Kültür ve Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010) 64-65.

ardından Menderes, Polatkan ve beraberindeki heyet garnizona götürülmüş; saat 07.45 civarında Hava Kurmay Albay Muhsin Batur'un Kütahya'ya gelmesiyle birlikte Menderes ve maiyetindekiler resmen tutuklanmıştır.¹²

Kütahya'dan Eskişehir'e götürülen Adnan Menderes ve beraberindekiler, burada kısa bir süre bekletildikten sonra Ankara'ya sevk edilmiştir. Uçak, saat 11.00 sularında Etimesgut Havaalanı'na iniş yapmıştır. Ankara'da darbeci güçler tamamen hâkimiyeti sağlamış ve DP dönemi fiilen sona ermiştir. Türkiye'de artık yeni bir siyasi dönem başlamıştır.¹³ Bundan sonra 14 Mayıs 1950'de başlayıp 27 Mayıs 1960 tarihinde sona eren DP iktidarının yargılandığı bir sürece girilmiştir. Başta Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes olmak üzere DP'li bakan, milletvekili ve üst düzey bürokratlar Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmış ve kamuoyunda bu yargılamalar merak uyandırmıştı. Gazeteciler davaları yerinde takip etmek ve yaşananları vatandaşlara aktarabilmek adına ciddi zahmetler çekerek izin alabilmiştir. Bu bağlamda Hamza Güner'in davalar ve yargılanan sanıklar hakkında kişisel gözlemlerini aktarması, vatandaşları yaşananlardan haberdar etmesi eleştirilebilir yönleri olsa da döneme ışık tutması bakımından kıymetlidir.

Yassıada'ya Nakil ve Yargılama Süreci

Tutuklanan DP'lilerin bir kısmı Ankara Harp Okulu'nda, diğer bir kısmı ise İstanbul'daki Davutpaşa Kışlası'nda tutulmuştur. 1 Haziran 1960 tarihiyle birlikte DP mensuplarının Yassıada'ya nakil süreci başlamıştır. Celal Bayar ile Adnan Menderes ise 10 Haziran gecesi saat 01.30'da Yassıada'ya götürülmüş; diğer tutuklulardan ayrı tutularak 1 numaralı koğuşta tek kişilik odalara yerleştirilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte, DP'liler açısından Yassıada'nın "uğursuz" ve adeta bir "yas" mekânı olarak anılmasına yol açan süreç başlamıştır.¹⁴

Yassıada'da tutukluların yaşam şartlarının ağır olması, bir yandan adanın elverişsiz fiziki koşulları ile diğer yandan askerî yönetimin katı disiplini yaşam kalitesini ciddi biçimde düşürmüştür. Tutukluların günlük hayatları sıkı kurallarla sınırlandırılmış ve hem fiziki hem de psikolojik baskıya maruz kalmışlardır. Yargılama süreci öncesinde akıbetlerinin belirsizliği ve idam tehditleri bu baskıyı daha da artırmıştır. Adanın izole yapısı nedeniyle tutuklular büyük ölçüde tecrit edilmiş; aileleriyle iletişimleri sınırlı kalmış, koğuşlar sık sık aranmış, haberleşme araçlarına erişimleri kısıtlanmıştır.¹⁵

Yassıada'da tutukluların kötü muamele gördüğüne dair kamuoyunda söylentiler çıkması üzerine, bu algıyı değiştirmek amacıyla bir film çekilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla tutuklu DP'liler sanki adaya yeni getiriliyorlarmış gibi kameralar önünde yürütülmüş; temsili sorgulamalar yapılmış, çevrede yürüyüş yapmalarına izin verilmiş,

¹² Kütahya Vilayet Gazetesi, 30 Mayıs 1960, 1, 2.

¹³ M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti* (İstanbul: Ülke Kitapları, 2001), 157.

¹⁴ Zehra Arslan, *Türkiye'nin Siyasi Tarihi Çok Partili Dönemin Başlangıcından 27 Mayıs 1960'a* (İstanbul: İmge Kitabevi, 2025), 462.

¹⁵ Işıl Tuna Pınar, *Sorularla 27 Mayıs 1960 Darbesi Tarihi* (Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2024), 86-89.

kitap okuyormuş ve alışveriş yapıyormuş gibi sahneler canlandırılmıştır. Hazırlanan bu film daha sonra sinemalarda gösterilmiştir.¹⁶

Yassıada'da yargılamalar 14 Ekim 1960'ta başlamış, 15 Eylül 1961'e kadar sürmüştür. Bu süreçte 592 sanık hakkında 19 dava açılmış; 202 duruşma yapılmış ve 1000'den fazla tanık dinlenmiştir. Başsavcı 228 sanık için idam talep etmiş, davalar ise ağır ceza, siyasî ve yolsuzluk olmak üzere üç ana grupta toplanmıştır. Yassıada'da görülen ilk dava olan Köpek Davası'nda (14–24 Ekim 1960) Celal Bayar ile Nedim Ökmen mahkûm edilmiş; ardından 6-7 Eylül Olayları Davası'nda (20 Ekim 1960 – 5 Ocak 1961) Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ile Kemal Hadımlı hakkında mahkûmiyet kararı verilmiştir. Bebek Davası ve Dolandırıcılık Davası beraatla sonuçlanırken; Vinileks Şirketi ve Arsa davalarında Hasan Polatkan ile Nedim Ökmen mahkûm edilmiştir. Ali İpar, Barbara, Örtülü Ödenek ve Radyo davaları çoğunlukla mahkûmiyetle sonuçlanmıştır. 1960 sonrasında görülen Topkapı, Çanakkale ve Kayseri olayları davalarında muhalefete yönelik olaylar ele alınmış, hem mahkûmiyet hem de beraat kararları verilmiştir. Demokrat İzmir, Üniversite Olayları ve İstimlak davaları da sürecin önemli diğer davaları olmuştur. En kapsamlı dava olan Anayasa İhlâl Davasında (11 Mayıs – 5 Eylül 1961) ise 400'ü aşkın sanık yargılanmış ve çoğu mahkûm edilmiştir.¹⁷

Yüksek Adalet Divanı, Adnan Menderes ile birlikte 4 sanık hakkında oybirliğiyle, 11 sanık hakkında ise oyçokluğuyla idam kararı vermiştir. Milli Birlik Komitesi, Celal Bayar'ın cezasını yaş haddinden müebbet hapse çevirirken; Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun idamlarını onaylamıştır. İnfazlar İmralı Adası'nda gerçekleştirilmiş; Menderes, 15 Eylül'deki intihar teşebbüsünün ardından 17 Eylül 1961 saat 14:30'da idam edilmiştir.¹⁸ Gerçekleşen idam kararları uzun bir süre Türkiye kamuoyunda tartışılmış, idam kararlarının yanlış olduğu yönündeki görüş ağır basmıştır. İlerleyen yıllarda darbe döneminin etkisinin azalmasıyla birlikte idam edilen Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'ya iade-i itibar yapılmıştır. Günümüzde ise Yassıada'nın ismi Demokrasi ve Özgürlük Adası olarak değiştirilmiştir.

Hamza Güner'in Yassıada'ya Gidişi ve Yazılarında Darbeye Bakışı

Hamza Güner, 1905 yılında dünyaya gelmiş, 1921 senesinde Kütahya öğretmen okulundan mezun olmuştur. 1 Kasım 1922'de Reşadiye Numune İlkokuluna öğretmen olarak atanarak meslek hayatına başlamıştır. Daha sonra sırasıyla Çalköy, Yenice, Şaphane ile Merkez Gazi Kemal İlkokulu öğretmenliği ve Emet ilçesi İlköğretim Müdürlüğü'nde görev yapmıştır. Bu hizmetlerinin ardından 1954'te Kütahya merkezinde bulunan Çocuk Kütüphanesine öğretmen kütüphaneci olarak atanmış, uzun süre burada görevini sürdürmüştür. Güner, yazı hayatına ise Yunan Mezalimi-Türk Zaferi adlı üç perdelik tiyatro türünde verdiği eserle başlamıştır. Bu eserinin haricinde Tarihte Kütahya, Kütahya Camileri, Kütahyalı Şairler gibi Kütahya tarihi ile ilgili eserleri de kaleme almıştır. Bu çalışmalarının yanı sıra ilk sayısını 1964 yılının Ekim ayında çıkartarak yayın hayatına başlayan ve son sayısını ise 1966 yılının Eylül ayında çıkartarak toplamda 24 sayı

¹⁶ Arslan, *Türkiye'nin Siyasi Tarihi*, 470.

¹⁷ Yücel, *Demokrat Parti*, 163-165.

¹⁸ Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes* (İstanbul: Paraf Yayınları, 2010), 625.

kadar çıkan Aksu dergisinin kurucusu ve sahibi olarak yayın hayatına hizmette bulunmuştur.¹⁹

Hamza Güner'in Yassıada'ya gitmeden önce yerel basında çıkan ilk yazısı "27 Mayıs 1960 Beyaz İhtilal Hürriyet Bayramı" başlığı ile 10 Haziran 1960 Cuma günü yayınlanmıştır. Güner; 27 Mayıs'ın milletin özgürlüğünü kısıtlayan zorbalara karşı yapıldığını belirterek yazısına başlamış, darbe ile devrilen iktidarı ise özgürlük ve ülke ekonomisi üzerinde bir tehdit olduğu iddiasında bulunmuştur. Basın mensuplarının ise her türlü tehlikeleri göze alarak kalemlerine sarıldıklarını, fakat hapse atıldıklarını ifade ederek öfkesini dile getirmiştir. Güner, yazının sonunda ise 27 Mayıs'ı "mstebitleri alaşağı ettiği muzaffer bir gün"²⁰ olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Hamza Güner'in Yassıada'ya görevlendirilme sürecine bakıldığında; kendisi Anadolu Ajansı muhabiri olarak Kütahya Valiliği tarafından görevlendirilmiş ve 11 Ekim 1960 tarihinde Kütahya'dan Yassıada'ya hareket etmiştir.²¹ Gazetecileri Yassıada'ya Fenerbahçe vapuru götürmüş ve yola çıkılmadan önce MBK yesi Orhan Erkanlı gazetecilere bir konuşma gerçekleştirmiştir. Erkanlı konuşmasında; Yassıada duruşmalarında gazeteci gözünden ziyade milli birlikçi gözü ile hadiseleri görmeleri gerektiği ve hadiseleri bu şekilde aksettirmeleri gerektiğini söylemiştir. Güner, 14 Ekim 1960'ta başlayan Yassıada davaları hakkında ilk haberini 13 Ekim 1960 tarihinde yayınlamıştır. Haberde, tutuklu olan sanıkların avukatları ile görüştüğü belirtilmiştir. Adnan Menderes'in ise avukatı Burhan Apaydın ile uzun süre görüştüğü ifade edilmiştir.²²

Hamza Güner, davaların başladığı gün hakkındaki izlenimlerini ise Yassıada'ya sabah 08:45'te Dolmabahçe vapuruyla gittiğini aktararak başlamıştır. Gerek rıhtımda gerek vapurun içinde olan herkesin çok heyecanlı olduğunu dile getirmiştir. Mahkeme salonuna gelen Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan hakkında "Bayar pek değişmemiş, fakat Menderes adeta sendeler gibi yürüyor. Koraltan'ın saçları bembeyaz" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Haberin devamında ise Bayar ve Menderes'in yan yana oturmalarına rağmen hiç konuşmadıklarını ama diğer sanıkların birbirleriyle konuştuklarını belirtmiştir. Salona mahkeme heyeti geldikten sonra başkanın duruşmayı başlattığını ve sanıkların yoklamalarının alındığını ifade etmiştir. Güner duruşma sırasında söz alan Menderes hakkında ise "ne doğru geldi. Ağır yürüyordu. Fakat konuşması insicamlı idi. Yassıada'ya geldiğinden beri kimse ile konuşturulmadığından şikâyet etti" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Menderes'ten sonra söz alan avukatının da radyo Yassıada saatinde mvekkilinden ve arkadaşlarından çok kötü şekilde bahsettiklerinden dolayı şikâyet ettiğini belirtmiştir. Güner, Menderes ve avukatının şikyetlerini dile getirdikten sonra kendilerinin de Demokrat Parti iktidarında

¹⁹ Aksu Dergisi, Ekim 1964, C. 1, S. 1, 11

²⁰ Hamza Güner, "27 Mayıs-1960 Beyaz İhtilâl Hürriyet Bayramı", Kütahya Vilayet Gazetesi, 10 Haziran 1960, 1,3.

²¹ Kütahya Vilayet Gazetesi, 11 Ekim 1960, 1.

²² Kütahya Vilayet Gazetesi, 13 Ekim 1960, 1, 3.

aynı şekilde iki şeyden şikâyet ettiklerini belirtmiştir. Bunlardan birinin “konuşturulmamak” diğeri de “radyonun neşriyatı” olduğunu söylemiştir.²³

Güner'in takip ettiği davalarından biri de Köpek Davası olmuştur. Bu dava, Afgan Kralı'nın Celal Bayar'a hediye ettiği köpeğin değerinin oldukça üstünde bir bedelle Gazi Orman Çiftliği'ne satıldığı iddiasıyla açılmış; Bayar ile eski Tarım Bakanı Nedim Ökmen'in yargılanarak ceza aldıkları bir dava olmuştur.²⁴ Güner, davanın görüldüğü duruşmada; Atatürk Orman Çiftliği Müdürü Tarık Rona ile birlikte 4 şahidin dinlendiğini belirtmiştir. Şahitler, Çankaya Köşkü ve Nedim Ökmen'den baskı gördüklerini, hatta “*müstahdem maaşlarını bile vermekte sıkıntı çeken çiftlik idaresinin*” köpeği alamayacağını ifade etmiştir. Bu durumun ardından Mahkeme Başkanı Salim Başol, Ökmen'e bu duruma karşı neden diremediğini sormuş, Ökmen cevaben diremediğini dile getirmekle yetinmiştir. Bayar'ın ise tüm bu iddialara karşı şahidin iç muameleler hakkındaki sözlerinden bilgisi olmadığını söylediğini aktarmıştır. Daha sonra başsavcı Ömer Egesel dava hakkındaki mütalaasında; Bayar'ın Milli Mücadele yıllarında Galip Hoca adıyla bir köyde saklandığını, hasbelkader Cumhurbaşkanı olduğunu ve bu andan sonra saklandığı köye bir çeşme yaptırmak istediğini, fakat o çeşmenin parasını bile kendi cebinden ödemek yerine devletin hazinesinden ödettiğini belirtmiştir. Hatta kendisine hediye edilen bir köpeği 20.000 liraya devlet kurumuna sattığının şahit ifadeleriyle ortaya çıktığını belirterek; dönemin ifadesiyle “*müebbeden hidematı ammeden memnuyetlerine*”, yani kamu hizmetlerinden ömür boyu men edilmesini talep etmiştir.²⁵

Yassıada'da görülen bir diğer dava ise 6-7 Eylül 1955 tarihinde meydana gelen üzücü olayları konu edinen 6-7 Eylül Olayları Davası olmuştur. Bu dava 20 Ekim 1960 yılında görülmeye başlanmış ve 5 Ocak 1961 yılına kadar sürmüştür. Davanın açılmasının nedeni; Kıbrıs konusundaki çıkan anlaşmazlık dolayısıyla Türk halkını İstanbul'da yaşayan Rumlara karşı ayaklanmaya azmettirme, cana ve mala zarar verilmesine neden olmak iddiası gösterilmiştir. Bu dava kapsamında Adnan Menderes ile Fatin Rüştü Zorlu mahkûm edilmiş; Celal Bayar, Fuad Köprülü ve bu isimlerle birlikte 6 kişi beraat etmiştir.²⁶

Hamza Güner, 6-7 Eylül Olayları Davası kapsamında Celal Bayar'ın yaptığı savunmayı ayrıntılarıyla gazeteye aktarmıştır. Güner yazılarında; bu tarihi anlarda sadece yapılan konuşmaları değil, yargılanan siyasiler hakkındaki gözlemlerine de yer vermiştir. Örnek vermek gerekirse adı geçen duruşmada sanık sıfatıyla oturan Menderes'in bugün eskisinden daha sakin görüldüğünü, iyice kolalanmış kalkık yakalı krem rengi bir gömlek giymiş olmasına rağmen bakımsız bir hali olduğunu, saçları ensesinden iyice uzadığını, yanaklarının çöküklüğü ve yüzünün sarılığının ilk göze çarpan özellikleri olduğu tasvirini yapmıştır.²⁷

²³ Kütahya Vilayet Gazetesi, 15 Ekim 1960, s. 1, 3.

²⁴ Arslan, Türkiye'nin Siyasi Tarihi, 470.

²⁵ Kütahya Vilayet Gazetesi, 17 Ekim 1960, 1.

²⁶ Walter F. Weiker, Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali, çev. Mete Ergin (İstanbul: Cem Yayınevi, 1967), 44.

²⁷ Kütahya Vilayet Gazetesi, 20 Ekim 1960, 1, 3.

Hamza Güner, ilerleyen günlerde 6-7 Eylül Olayları Davası'nın gerçekleştirilen bir diğer celsesinde bu sefer sanıkların iddia edilen suçları birbirinin üzerine atmaya çalıştıklarını aktarmıştır. Hatta bu olayların olduğu dönemde Devlet Bakanı olarak görev yapan Fuad Köprülü'nün sanık olarak verdiği ifade ile tanık olarak verdiği ifadelerin arasında farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Köprülü sanık olarak verdiği ifadesinde; İstanbul olaylarında mal ve gayrimenkullere yapılan saldırıların önceden tasarlanmış bir faaliyet olduğunu, bunun komünistler veya hükümet tarafından düzenlenmiş olacağını bunu yapması için hükümetin deli olması gerektiğini söylemiştir. Köprülü bu sözlerinin ardından olsa olsa kendisinin Fatin Rüştü Zorlu'nun düşüncesinden ilham alarak Menderes'in düzenlediği kanaatine vardığını söylemiştir. Köprülü tanık olarak dinlendiği bu konu hakkında verdiği ilk ifadeyi reddetmiştir. Hamza Güner de yazısında Köprülü'nün sanık ve tanık olarak verdiği ifadelerde tutarsızlık olduğunu öne sürmüştür. Güner, diğer yazılarında olduğu gibi davanın görüldüğü anlarda Bayar ve Menderes'e dair gözlemlerini aktarmaya devam etmiştir. Hamza Güner, Bayar'ın bugün koyu krem kostüm ile daha gösterişli, fakat çok silik bir eda ile her zamanki gibi kaçamak bakışları ile yerini oturduğunu tasvir etmiştir. Menderes'i düşük iktidarın Başvekili olarak nitelendiren Güner, Menderes'i üstüne başına çeki düzen vermiş olmakla beraber yine süzgün ve bitkin hali ile Bayar'ın 2 metre gerisinden, iki muhafız subayın refakatinde salona yere bakarak gelip yerine oturduğunu betimlemiştir. Ayrıca daha önce yerine oturan Bayar'ı başı ile selamladığını, fakat ondan iltifat görmediğini ve sakin bir şekilde yerine oturduğunu söylemiştir.²⁸

Hamza Güner, 6-7 Eylül Olayları hakkında; ucuz şöhret ve bilgisiz diplomasi peşinde koşan düşük iktidarın liderlerinin her icraatlarında olduğu gibi Kıbrıs işinde de kaş yapayım derken göz çıkarmaktan korkmadığını iddia etmiştir. Güner, bunları bilerek yaptılarsa kasıtları olduğunu, bilmeyerek yaptılarsa gaflet ve delalet içinde oldukları değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca 6-7 Eylül Olayları olarak adlandırılan olayların suçluları olarak yargılananların hesap vereceklerini söylemiştir.²⁹

Hamza Güner, Yassıada'da geçirdiği günler hakkında da bir yazı kaleme almıştır. Yazısında, duygu ve düşüncelerine yer vermiş ve aynı zamanda dönemin Kütahya Valisine kendisine bu görevi vermesinden dolayı teşekkürlerini sunmuştur. Güner, Yassıada'da nasip olursa bu dramın birinci perdesinden son perdesine kadar olan bitenleri bir fotoğraf makinesinin objektifi gibi kaydederek Kütahyalı hemşehrilerine günü güne ulaştırmaya çalışacağını açıklamıştır. Hamza Güner her ne kadar Yassıada'da gerçekleşen tüm davalara katılmak istese de bu mümkün olmamıştır. Yassıda davaları kapsamında 7 duruşmaya katılan Güner, Kütahya'ya dönmüş ve izlenimlerini birbirinin devamı olan iki seri yazı ile okuyucusuyla paylaşmıştır. Güner'in ilk yazısında aktardıklarına bakıldığında kendisinde sanıkların adada gayet iyi bakıldığı, ada şartlarının oldukça elverişli olduğuna dair bir kanaat oluşmuştur. Güner, bu konuda şunları yazmıştır: *"Fakat hepsinin iskân edildikleri yatak odaları, yemek salonları, gazinoları ve bahçeleri kelimenin tam manasile medenî bir kimsenin her türlü ihtiyaçlarını sağlayacak*

²⁸ Kütahya Vilayet Gazetesi, 25 Ekim 1960, 1-2.

²⁹ Hamza Güner, "6-7 Eylül Olaylarının Tertipçi Sanıkları Bugün Adalet Huzurunda", Kütahya Vilayet Gazetesi, 19 Ekim 1960, 1, 3

şekilde hazırlanmıştır. Sanıkları muhafaza etmekte olanların nazik, kibar, centilmen halleri bizzat kendilerinin de ifade ettikleri gibi hakikaten takdire ve şükranı layık görülmüştür.” Yazının devamında ise tüm sanıkların mahkeme salonuna oldukça özenli bir şekilde kılık kıyafetlerine dikkat ederek hatta saçlarının taralı olduğu ve ayakkabılarının oldukça parlak olduğu gibi detaylara kadara anlatmıştır.³⁰

Güner'in ikinci yazısında Salim Başol'un mahkemenin ilk celsesini açmasının ardından sanıkların yoklamalarının alındığı bu esnada sanıkların ruh halleri hakkında “Bakıyorum, kayıtsız şartsız hepsini müthiş bir korkunun heyecan ile tiril tiril titiriyorlar. Günahlarının ağırlığı altında eziliyorlardı” değerlendirmesinde bulunmuştur. Güner tanık olduğu davalarda DP'lilerin “Ele alınacak iler tutar yerleri yok, belli başlı savunacak tarafları kalmamış. Getirdikleri su, işledikleri kirleri arındırmayacak. Mukadder akıbetleri mahkûmiyet” diyerek DP'lilerin suçlu olduğunu ve ceza alacaklarını ileri sürmüştür.³¹

Güner, dönemin koşulları düşünüldüğünde gazetecilik görevini yerine getirmeye çalışmış, davaları yerinde takip ederek Kütahyalı vatandaşları bilgilendirme amacını gütmüştür. Tabii ki darbe döneminde objektif bir bakış açısından olayları yansıtmayı mümkün olmadığı için sübjektif değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazı gözlemleri ve yorumları tarafsızlıktan uzak olsa da Valilik tarafından Yassıada'ya gönderilmiş olması göz önünde bulundurulması gereken bir husus olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Hamza Güner, 1905 yılında dünyaya gelmiş ve 1 Mayıs 1968 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Yaşamı boyunca öğretmenlik mesleği ile iç içe bir hayat yaşamış Öğretmenliğin faydalarından birisi olarak 1954 yılında Kütahya Çocuk Kütüphanesine öğretmen-kütüphaneci olarak atanmasıyla yazın hayatına girme serüveni başlamıştır. Güner; Yunan Mezalimi-Türk Zaferi adlı üç perdelik bir tiyatro oyunu, Tarihte Kütahya, Kütahya Camileri, Kütahyalı Şairler gibi eserler ile sahibi olduğu Aksu dergisi toplamda 24 sayı çıkarmıştır. Görüldüğü gibi Güner yazın hayatındaki hizmetleriyle Kütahya şehrinin kültür, sanat ve tarihine gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Makalenin konusunu teşkil eden Hamza Güner'in gözünden Yassıada davaları ise Güner'in hayatında dikkati çeken konulardan birisi olmuştur. Güner Yassıa'da Anayasayı İhlal Davası, Köpek Davası, 6-7 Eylül Olayları gibi 7 tane davayı takip etmiştir. Yazılarında davalar ile ilgili sanıkların savunmalarına yer verirken, ayrıca fiziksel ve ruhsal durumları hakkındaki gözlemlerinden de bahsetmiştir. Örnek vermek gerekirse 6-7 Eylül davaları devam ederken Menderes hakkında; bugün eskisinden daha sakın görüldüğü, saçlarının ensesinden iyice uzadığı, yanaklarının çöküklüğü ve yüzünün sarılığının dikkati çektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Bayar'ın çok değişmediğini, Koraltan'ın saçlarının bembeyaz olduğunu, Menderes'in ise sendeler gibi yürüdüğünden bahsetmiştir.

Hamza Güner'in gerek darbe sonrasında yazdığı yazılar gerekse dava süreçlerine dair izlenimlerini aktardığı yazılarında kullandığı ifadeler dikkate alındığında, olaylara

³⁰ Hamza Güner, “Yassıada'dan Geliyorum”, *Kütahya Vilayet Gazetesi*, 31 Ekim 1960, 1-2.

³¹ Hamza Güner, “Yassıada'dan Geliyorum”, *Kütahya Vilayet Gazetesi*, 1 Kasım 1960, 1, 3.

bütünöyle tarafsız bir şekilde yaklaştığını söyleyebilmek oldukça zordur. Buna rağmen dönemin atmosferi, çok partili hayata geçiş süreci ve trajik bir sonla noktalanın Demokrat Parti iktidarının toplum nezdindeki akislerini görmek bakımından Güner'in yazıları önemli bir örnek teşkil etmektedir. Güner'in olaylara bakışı her ne kadar tartışmalı olsa da, Kütahyalı bir gözlemci olarak darbe süreci ve Yassıada Yargılamaları hakkında aktardığı izlenimler, özellikle Bayar, Menderes ve Koraltan'a dair değerlendirmeleri önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Aksu Dergisi, C. 1, S. 1, s. 11, Ekim 1964.

Arslan, Zehra. *Türkiye'nin Siyasi Tarihi Çok Partili Dönemin Başlangıcından 27 Mayıs 1960'a*. İstanbul: İmge Kitabevi, 2025.

Çolak, Filiz. "Bir Devre Adını Veren Başbakanın Hazin Sonu: Adnan Menderes'in Yassıada Günleri," *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 9, S. 4, (2022): 1218-1241.

Demir, Merve. *İngiliz Basınında 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Yassıada Yargılamaları*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2023.

Demir, şerif. *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul: Paraf Yayınları, 2010.

Demirbilek, Sinan. *Demokrat Partililerin Anılarında Yassıada*. İstanbul: Gülmat Matbaacılık, 2012.

Erer, Tekin. *Darbenin Ellinci Yılında: Yassıada ve Sonrası*. Hazırlayan: Haydar Fevzi Erer. İstanbul: Ayhan Matbaası, 2010.

Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap, 2014.

Güner, Hamza. "27 Mayıs-1960 Beyaz İhtilâl Hürriyet Bayramı", *Kütahya Vilayet Gazetesi*, 10 Haziran 1960, s. 1, 3.

Güner, Hamza, "6-7 Eylül Olaylarının Tertipçi Sanıkları Bugün Adalet Huzurunda". *Kütahya Vilayet Gazetesi*, 19 Ekim 1960.

Güner, Hamza. "Yassıada". *Kütahya Vilayet Gazetesi*, 19 Ekim 1960.

Güner, Hamza. "Yassıada'dan Geliyorum", *Kütahya Vilayet Gazetesi*, 31 Ekim 1960.

Güner, Hamza. "Yassıada'dan Geliyorum". *Kütahya Vilayet Gazetesi*. 1 Kasım 1960.

Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.

Karanis, Fikri. *Koltuk Değnekli Demokrasi ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: Media Print, 1994.

Kütahya Vilayet Gazetesi, 30 Mayıs 1960.

Kütahya Vilayet Gazetesi, 11 Ekim 1960.

Kütahya Vilayet Gazetesi, 13 Ekim 1960.

Kütahya Vilayet Gazetesi, 15 Ekim 1960.

Kütahya Vilayet Gazetesi, 17 Ekim 1960.

Kütahya Vilayet Gazetesi, 20 Ekim 1960.

Kütahya Vilayet Gazetesi, 25 Ekim 1960.

Özker, Zeki. *Kütahya Sosyo-Ekonomik Hayatından 50 Yıl (1945-1995) Av. Zeki Özker'in Anıları*. Hazırlayan:

Ali Sarıkoyuncu, Kütahya: Kütahya Belediyesi Kütahya Kültür ve Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.

Pınar, Işıl Tuna. *Sorularla 27 Mayıs 1960 Darbesi Tarihi*. Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2024.

Şahin, Dürdane. "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Basın (1960-1965)," *History Studies*, C. 15, S. 4, (2023): 723-741.

Uyar, Hakkı. *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.

Yücel, M. Serhan. *Demokrat Parti*. İstanbul: Ülke Kitapları, 2001.

Weiker, Walter F. *Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali*, Çeviren: Mete Ergin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1967.

EXTENDED ABSTRACT

With the transition to a multiparty political system in Turkey, the Democrat Party (DP) was founded on January 7, 1946; it came to power following the May 14, 1950, elections and governed the country for 10 years. This period, led by Prime Minister Adnan Menderes, has gone down in history as the "Menderes Era." The DP government came to an end with the military coup of May 27, 1960; Menderes was arrested in Kütahya on the day of the coup, and Democrat Party officials were also arrested and sent to Yassıada. The trial that began on October 14, 1960, on Yassıada concluded on August 14, 1961. A total of 203 hearings were held during the trial, and the verdicts were announced on September 15, 1961. Looking at the 287 court hearings: Constitutional

Case 53, Dog Case 4, September 6–7 Case 20, Bebek Case 7, Vinyleks Case 5, Embezzlement Case 5, Land Case 3, Mill Case 5, Barbara Case 6, the Hidden Appropriations Case 13, the Radio Case 6, the Topkapı Incidents Case 24, the Çanakkale Incidents Case 11, the Kayseri Incidents Case 13, the Demokrat İzmir Newspaper Case 16, the Ankara and İstanbul Incidents Case 52, the Vatan Front Case 16, and the Expropriation Case 13 sessions.

The Kütahya Governor’s Office had also assigned journalist Hamza Güner to cover these cases on the ground. The study discusses how Hamza Güner conveyed to the public, via the Kütahya Vilayet newspaper, his impressions gained during the Yassıada trials following the coup of 27 May 1960. Reference has also been made to the author’s personal assessments of the defendants tried at Yassıada. In this context, Güner followed seven cases at Yassıada, including the Constitutional Violation Case, the ‘Dog Case’ and the 6–7 September Incidents. In his writings, while presenting the defendants’ defenses in their cases, he also discussed his observations regarding their physical and mental conditions. To give an example, while the September 6–7 trials were ongoing, he stated regarding Menderes that he appeared calmer than before, that his hair had grown quite long at the nape of his neck, and that the hollows in his cheeks and the sallow color of his face were striking. He also mentioned that Bayar hadn’t changed much, that Koraltan’s hair had turned completely white, and that Menderes walked with a wobbly gait.

Given the language Hamza Güner used in his writings—both those he wrote after the coup and those in which he shared his impressions of the legal proceedings—it is quite difficult to say that he approached the events in a completely impartial manner. Nevertheless, Güner’s writings serve as an important example for understanding the atmosphere of the era, the transition to a multiparty system, and the public’s reaction to the Democrat Party’s rule, which ended in tragedy. Although Güner’s perspective on events may be far from objective, his impressions as an observer from Kütahya regarding the coup process and the Yassıada Trials, especially his assessments of Bayar, Menderes, and Koraltan, are of significant importance.

Kitap Tanıtımı Gönderim Tarihi: 14.02.2026

Yayına Kabul Tarihi: 05.05.2026

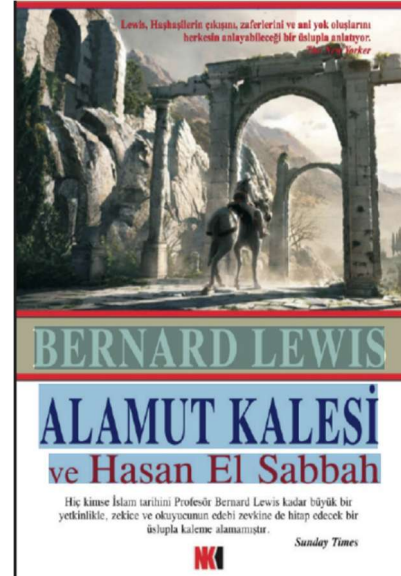
Kitap Tanıtımı

Atıf Bilgisi: Karakök, Tunay. “ Bernard Lewis, *Alamut Kalesi ve Hasan El Sabbah*, Nokta Kitap, İstanbul 2009, ISBN 978-605-5698-02-7”, *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, 2, (2026): 411-415.

Bernard Lewis, *Alamut Kalesi ve Hasan El Sabbah*, Nokta Kitap, İstanbul 2009, ISBN 978-605-5698-02-7.

Tunay Karakök*

İncelemesini hazırladığımız eser, dünyaca ünlü Orta Doğu ve İslam tarihi uzmanı Profesör Bernard Lewis’e aittir. Orijinal adı *The Assassins: A Radical Sect in Islam* olan kitap, Türkçeye *Alamut Kalesi ve Hasan El Sabbah* adıyla çevrilmiştir. Eserin özgün başlığı, içeriğin odağını net bir şekilde ortaya koyarken (İslam’da Radikal Bir Tarikat), Türkçe baskıda tercih edilen isim, hikâyenin coğrafi yapılan vurguyu (Alamut Kalesi ve Hasan Sabbah) ön plana çıkararak dikkat çekmektedir. Lewis’in bu eseri, alanında otoritesini tescilleyen *Sunday Times*’ın “Hiç kimse İslam tarihini Profesör Bernard Lewis kadar büyük bir yetkinlikle, zekice ve okuyucunun edebi zevkine de hitap edecek bir üslupla kaleme alamamıştır” (s. 1) değerlendirmesini fazlasıyla hak etmektedir.

Eserin serüveni, yazarın 2002 yılında Princeton’da kaleme aldığı önsözde de anlaşılabileceği üzere, oldukça kapsamlı ve uluslararası bir boyuta sahiptir. İlk kez 1967’de yayımlanan kitap, kısa sürede akademik dünyada ve genel okuyucu kitlesinde büyük yankı uyandırmıştır. Lewis’in ifadesiyle kitap, “orijinal basımının zamanında elde edemediği güncel bir ilgiye kavuştu” (s. 7). İngilizce olarak hem Birleşik Krallık hem de Amerika Birleşik Devletleri’nde defalarca baskı yapmıştır. Eserin Fransızca çevirisi 1982’de Maxime Rodinson’un kapsamlı önsözüyle Paris’te yayımlanmıştır. Bunu Arapça (üç ayrı çeviri), Farsça (biri izinsiz olmak üzere iki kez), Japonca, İspanyolca, Türkçe, İtalyanca, Almanca ve İbranice çeviriler takip etmiştir. İncelediğimiz bu Türkçe baskı, Nokta Kitap tarafından Şubat 2009’da ilk, Ekim 2012’de ise ikinci baskısını yapmıştır. Bu denli geniş bir coğrafyada ve dilde yankı bulması, kitabın sadece akademik bir merakın ötesinde, güncel

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: tkarakok@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4028-2148.

ve evrensel bir ilgiye mazhar olduğunu göstermektedir. Lewis'in de belirttiği gibi, yabancı çevirmenlerin eklediği alt başlıklar (Fransızca çeviride *Orta Çağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, İtalyanca çeviride *Tarihteki İlk Teröristler*) kitaba olan ilginin değişken doğasını gözler önüne sermektedir (s. 7).

Eserin yazılış amacına bakıldığında; Bernard Lewis, bu eseriyle temelde iki ana amaca hizmet etmeyi hedeflemiştir. Bunlardan ilki ve en bariz olanı, Orta Çağ İslam dünyasının en gizemli ve en çok korkulan figürlerinden biri olan Haşhaşiler hakkında dönemin birincil kaynaklarına dayanan, akademik ve nesnel bir tarihsel anlatı sunmaktır. Yazar, özellikle Batı'da Marco Polo ve Haçlı kronikleriyle şekillenen efsanevi Haşhaşi imajını eleştirel bir süzgeçten geçirerek, bu hareketin İslam teolojisi, siyaseti ve toplumu içindeki gerçek yerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Nitekim Brocardus adlı Alman papazın 1332'de Fransa kralı VI. Philip için hazırladığı risalede Haşhaşiler, "kendilerini satarlar, insan kanına susamışlardır, bedel karşılığında masumları bile öldürürler" (s. 10) şeklinde tasvir edilirken, Lewis bu tür önyargılı Batılı tasvirlerin ötesine geçmeyi hedeflemiştir. Kitabın 2002 yılında yapılan ikinci baskısına yazdığı önsözle daha da belirginleşen amacı ise, tarihsel bir fenomen ile güncel siyasi gelişmeler arasında sağlıklı bir analiz zemini oluşturmaktır. Lewis, 11 Eylül sonrası dünyada, Haşhaşiler ile modern terör örgütleri arasında yapılan yüzeysel ve yanlış benzetmeleri düzeltme ihtiyacı hissetmiştir. Ona göre, "Orta Çağ'ın Haşhaşileriyle onların modern emsalleri arasındaki benzerlik çarpıcıdır: Suriye ve İran bağlantısı; planlı terör faaliyetleri... Ancak bu olsa olsa saldırıların yanlış yorumlanmasındaki bir benzerliktir" (s. 7). Amacı, geçmişin radikal bir hareketini inceleyerek, günümüzdeki dini motivasyonlu şiddetin taktik ve stratejilerinin tarihsel köklerine ışık tutmak, ancak aynı zamanda bu iki olgu arasındaki hayati farklılıkların da (hedef seçimi, yöntem, ideolojik arka plan ve nihai akıbet) altını çizmektir.

Eserin muhtevasına bakıldığında; Bernard Lewis, *Alamut Kalesi'*nde konuyu kronolojik ve tematik bir bütünlük içerisinde ele almaktadır. Kitap, birbirini tamamlayan altı ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm "Haşhaşilerin Ortaya Çıkışı" başlığını taşır. Kitap, okuyucuyu doğrudan Batılıların Haşhaşi algısının tam kalbine götürerek başlamaktadır. 1332 yılında bir Haçlı Seferi için rehber kitapçık hazırlayan Alman papaz Brocardus'un tasvirleri, Haşhaşilerin Avrupa zihnindeki ilk yansımalarını gözler önüne sermektedir. Lewis, bu korku dolu ve efsanevi algının izini sürerek, Haçlı kroniklerinden Marco Polo'nun seyahatnamesine kadar uzanan bir literatür taraması yapmıştır. Lübeckli Arnold'un anlatımıyla Haşhaşiler, "Şeyh'in büyüyle müritlerinin gözünü öyle bir boyamıştır ki, bu adamlar ona adeta Tanrı'ya tapar gibi taparlar" (s. 12). Bu bölümün en dikkat çekici yanı, "Haşhaşi" (Assassin) kelimesinin etimolojik serüvenini ve anlam dönüşümünü titizlikle analiz etmesidir. Kelimenin Arapça "haşhaş" ile ilişkisini sorgulayan Lewis, Silvestre de Sacy'nin çalışmalarına atıfla bu isimlendirmenin büyük olasılıkla dışarıdan, düşmanca ve alaycı bir yaklaşımın ürünü olduğunu ve Marco Polo'nun cennet bahçeleri hikâyesinin de bu isme dayalı olarak sonradan üretilmiş bir efsane olabileceğini iddia etmektedir. Marco Polo'nun anlatısındaki "iki dağ arasındaki bir vadi... her çeşit meyvenin yetiştiği, şimdiye dek görülmemiş güzellikteki ve büyüklükteki bir bahçe" (s. 13) tasviri, Lewis'e göre büyük ölçüde gerçek dışıdır.

İkinci bölüm “İsmaililer” (s. 22-33) başlığını taşımaktadır. Haşhaş hareketini anlamak için onun beslendiği dini ve entelektüel kaynağa, yani İsmaili Şiiiliği’ne inmek gerektiğini savunan Lewis, bu bölümde bu köklü ve karmaşık mezhebin tarihsel gelişimini ana hatlarıyla sunmaktadır. Hz. Muhammed’in (SAV) 632’deki vefatıyla başlayan hilafet krizi, Ali Şiası’nın ortaya çıkışı (s. 23), Kerbela faciası ve imamet kavramının Şii düşüncesindeki merkezietele alınmıştır. Lewis, İsmaililiği, Şia içinden çıkan ve özellikle VIII. yüzyılda İmam Cafer es-Sadık’ın oğlu İsmail’in imametini savunan bir kol olarak tanımlar. Bu bölümde İsmaili öğretisinin temel direkleri olan “batın” kavramı, dai’lik müessesesi, “takiyye” ilkesi (s. 26) ve imamın mutlak otoritesi gibi konular açıklanmaktadır. Ayrıca, Fatımi Halifeliği’nin yükselişi ve 1094’teki Nizar-Mustali ayrılığı (s. 32-33) detaylandırılmaktadır. Bu ayrılık, “İslam coğrafyasının doğu topraklarındaki neredeyse bütün yandaşları mezhebe yabancılaştırmış” (s. 32) ve Hasan Sabbah’ın bağımsız hareketinin yolunu açmıştır.

Üçüncü bölüm “Yeni Davet” (s. 34-52) ise kitabın en heyecan verici bölümlerinden biridir ve Hasan Sabbah’ın biyografisi etrafında şekillenmiştir. İran’da Kum şehrinde doğan Hasan, “Çocukluk günlerimden beri, daha yedi yaşımdan itibaren, öğrenmenin her türlüşüne dair içimde bir aşk uyanmıştı” (s. 35) diyerek kendi serüvenini anlatmaktadır. Lewis, Ömer Hayyam ve Nizamülmülek ile aynı okulda okuduklarına dair meşhur ama uydurma hikâyeyi çürüterek (s. 36), Hasan’ın Mısır seyahatini ve sonunda Alamut Kalesi’ni ele geçirişini anlatmaktadır. 4 Eylül 1090’da gizlice kaleye giren Hasan, “ölümüne dek geçen otuz beş yıllık süre zarfında bir kez bile kayalıktan aşağıya inmemiş” (s. 38-39) ve buradan davet’i yönetmiştir. Lewis, Hasan’ın sadece bir savaşçı değil, aynı zamanda disiplinli bir örgütçü ve dindar bir lider olduğunun altını çizmektedir. Bu bölümde ayrıca, Vezir Nizamülmülek’ün 1092’deki suikasti (s. 41) ve Selçuklu-İsmaili mücadelesi detaylandırılmıştır.

Dördüncü bölüm “İran’da Davet” (s. 53-74) ile Hasan Sabbah’ın 1124’teki ölümünden (s. 50) sonra İran’daki Nizari devletinin serüveni anlatılmaktadır. Bu bölümün en çarpıcı olayı, 1164 yılında II. Hasan’ın Alamut’ta “Kıyamet”i ilan etmesidir (s. 58-59). Lewis, bu radikal dini hamleyi tüm ayrıntılarıyla aktarmaktadır: “26 Ramazan 559 günü... Hasan, Alamut’un avlusuna... bir kürsü dikilmesini emretti... Zamanımızın İmam’ı size hayır dualarını ve rahmetini gönderdi... Sizi şeriatın katı kurallarından azat etti ve Kıyamet’e ulaştırdı” (s. 58-59). Ardından gelen Celaledin Hasan’ın (Nev-Müslim) Sünniliğe dönüşü (s. 62-63) ve Bağdat halifesiyle ittifakı anlatılmaktadır. Son olarak, Moğol istilası ve 1256’da Hülagü’nün Alamut’u ele geçirmesiyle İran’daki İsmaili siyasi gücünün sonu (s. 70-73) etkileyici bir dille betimlenmiştir.

Beşinci bölüm “Dağın şeyhi” (s. 75-92) ile odak Suriye’ye kaymıştır. Alamut’tan gönderilen dailerin öncülüğünde Suriye’deki İsmaili topluluğunun kuruluşu incelenmektedir. Lewis, İsmaililerin Cebel-i Bahra bölgesinde Masyaf gibi müstahkem kaleleri ele geçirerek güçlü bir yerel beylik kurduklarını anlatmaktadır. Bu bölümün en önemli figürü, “Dağın şeyhi” olarak bilinen Raşidüddin Sinan’dır (s. 83-88). Lewis, Sinan’ın Selahaddin Eyyubi ile olan karmaşık ilişkisini ayrıntılı analiz eder. Selahaddin’in biyografisini kaleme alan yazarlara göre, Halep hükümdarı Gümüştekin, “Sinan’a elçiler göndermiş ve Selahaddin’e suikast düzenlemeleri karşılığında toprak ve para vaadinde

bulunmuştu” (s. 85). Sinan’ın ölümü ve ardından Suriye Haşhaşilerinin Memluk Sultanı Baybars’a boyun eğmeleri (s. 90-92) ele alınmıştır.

Altıncı ve son bölüm ise “Niyet ve Nihayet” (s. 93-104) başlığını taşımaktadır. Kitabın bu en teorik bölümü, Lewis’in Haşhaşi hareketi üzerine kapsamlı bir değerlendirme yaptığı bölümdür. Haşhaşilerin suikast yöntemini ilk kez kullanmadığını, ancak bu yöntemi “sistematik, uzun vadeli ve ideolojik bir silah olarak” ilk kez onların kullandığını savunmaktadır. Kurban seçimlerindeki özeni (genellikle Sünni seçkinler), kullandıkları silahın (hançer) sembolik anlamını irdelemektedir. Ardından, hareketin sosyolojik tabanına dair farklı teorileri eleştirel bir gözle değerlendirmektedir. Son olarak, Haşhaşilerin nihai yenilgisinin altını çizerek: “Mevcut düzeni yıkamamışlar, en ufak bir şehri dahi ellerinde tutamamışlardır... müritleriye köylülerden ve tacirlerden meydana gelen küçük ve uysal cemaatlerden ibaret, pek çoklarının içinde azınlıkta kalmış bir tarikat haline gelmiştir” (s. 103) şeklinde bilgilendirmelerde bulunmuştur. Kitap, akademik bir eser için olması gereken şekil şartlarını büyük ölçüde yerine getirmektedir. Çeviri genel olarak akıcı ve anlaşılır olmakla birlikte, nadiren de olsa terminolojik tutarsızlıklar okuyucuyu zorlamaktadır. Sayfa altı dipnotları oldukça zengin ve bilgilendiricidir (örneğin s. 21, 50-52, 73-74, 92, 103-104’teki yoğun dipnotlar); yazarın iddialarını hangi birincil kaynaklara dayandığını göstermesi açısından paha biçilmezdir. Kitabın sonunda yer alan seçme kaynakça (s. 105-111), konuya ilgi duyan araştırmacılar için mükemmel bir yol haritası sunmaktadır. Ayrıca, kitabın sonunda verilen fotoğraflar (Alamut Kayalığı s. 116, Masyaf Kalesi s. 117, Lemeser kalıntıları s. 115 vb.) okuyucunun zihninde mekânları canlandırmasına yardımcı olan önemli bir görsel malzemedir. Kitabın kapağı ve iç tasarımı sade ve okunaklıdır.

Bernard Lewis’in bu eseri, Haşhaşiler konusunda yazılmış en önemli çalışmalardan biridir. Eserin en büyük gücü, yazarın kaynak kullanımındaki titizliğidir. Lewis, konuyu yalnızca Batılı kroniklerin egzotik anlatılarına terk etmeyip, Arapça ve Farsça birincil kaynaklara derinlemesine nüfuz etmiştir. Bu sayede Haşhaşi hareketini, onu üreten İslam toplumunun kendi dinamikleri içerisinde konumlandırabilmektedir. Lewis’in objektif duruşu takdire şayandır. Haşhaşileri ne şeytani bir terör örgütü ne de romantik özgürlük savaşçıları olarak resmetmektedir. Onları, kendi tarihsel bağlamları içerisinde anlamaya çalışmaktadır.

Ancak eserin bazı zayıf yönleri de bulunmaktadır. Bu noktada kitaba yöneltilebilecek en önemli eleştiri, merkezden bakış açısidir. Lewis’in kullandığı ana kaynakların büyük kısmı Sünni tarihçilerin eserleridir ve Haşhaşilere karşı doğal bir düşmanlık beslemektedirler. Lewis bu kaynakları eleştirel bir süzgeçten geçirse de Alamut kütüphanesinin yok olmasıyla birlikte İsmaililerin kendi seslerini duyurabilecekleri ana mecranın ortadan kalktığı gerçeği – “Cüveyni’nin ifadesiyle kafirlerin, Hasan Sabbah’ın lanetlenmiş müritlerinin anavatanı olan Alamut’un bulunduğu Rudbar’da eski yapılardan geriye taş üstünde taş kalmamıştır” (s. 72) – anlatının kaçınılmaz olarak düşmanın gözünden yapılmasına yol açmıştır. Bu durum, hareketin iç dinamiklerini anlamamızı zorlaştırır. Kitap, “tepedeki” liderlerin stratejilerini anlatmada başarılıken, “tabandaki” toplumsal karşılığı anlamada zaman zaman yetersiz kalabilmektedir. Ayrıca, Lewis’in Haşhaşilerin sadece “önemli” hedeflere suikast

düzenlediği tezi, dönemin kaynaklarında geçen Kazvin gibi şehirlere yapılan saldırılarla kısmen çelişmektedir. Nitekim İsmaili vakayınameleri, Kazvin'e düzenlenen bir saldırıda dört yüz kişiyi katlettikleri ve yüklü miktarda ganimet topladıklarından (s. 55) bahsetmektedir.

Yukarıda ayrıntılı olarak değeriendirildiği üzere, Bernard Lewis'in bu eseri, Haşhaşiler konusunda yazılmış en önemli çalışmalardan biridir. Eserin en büyük gücü, yazarın kaynak kullanımındaki titizliğidir. Lewis, konuyu yalnızca Batlı kroniklerin egzotik anlatılarına terk etmeyip, Arapça ve Farsça birincil kaynaklara derinlemesine nüfuz etmiştir. Bu sayede Haşhaş hareketini, onu üreten İslam toplumunun kendi dinamikleri içerisinde konumlandırabilmektedir. Lewis'in objektif duruşu takdire şayandır. Haşhaşileri ne şeytani bir terör örgütü ne de romantik özgürlük savaşçıları olarak resmetmektedir. Onları, kendi tarihsel bağlamları içerisinde anlamaya çalışmaktadır. Bernard Lewis'in bu eseri, Haşhaşiler tarihi üzerine çalışan herkes için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır. Yazarın derin bilgi birikimi, güçlü analiz yeteneği ve akıcı üslubu, karmaşık bir tarihsel dönemi anlaşılır kılmaktadır. Kitap, Haşhaşileri "ilk teröristler" gibi indirgemeci bir kalıba sokmak yerine, onları XI-XIII. yüzyıllar arasında İslam dünyasının siyasi ve dini dokusunun ayrılmaz bir parçası olarak resmetmektedir. Lewis'in de vurguladığı gibi, "onların nihai ve mutlak yenilgileri" (s. 103) belki de hikâyeden çıkarılacak en önemli derstir. Haşhaşilerin hikâyesini anlamak istiyorsanız, yolculuğa Alamut'tan başlamak ve Bernard Lewis'i rehber edinmek en doğru seçim olacaktır. Tüm eleştirilere rağmen Bernard Lewis'in bu eseri, Haşhaşiler tarihi üzerine çalışan herkes için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır. Yazarın derin bilgi birikimi, güçlü analiz yeteneği ve akıcı üslubu, karmaşık bir tarihsel dönemi anlaşılır kılmaktadır. Kitap, Haşhaşileri "ilk teröristler" gibi indirgemeci bir kalıba sokmak yerine, onları XI-XIII. yüzyıllar arasında İslam dünyasının siyasi ve dini dokusunun ayrılmaz bir parçası olarak resmetmektedir. Lewis'in de vurguladığı gibi, "onların nihai ve mutlak yenilgileri" (s. 103) belki de hikâyeden çıkarılacak en önemli derstir. Haşhaşilerin hikayesini anlamak istiyorsanız, yolculuğa Alamut'tan başlamak ve Bernard Lewis'i rehber edinmek en doğru seçim olacaktır.

Kitap Tanıtımı Gönderim Tarihi: 02.11.2025

Yayına Kabul Tarihi: 26.12.2025

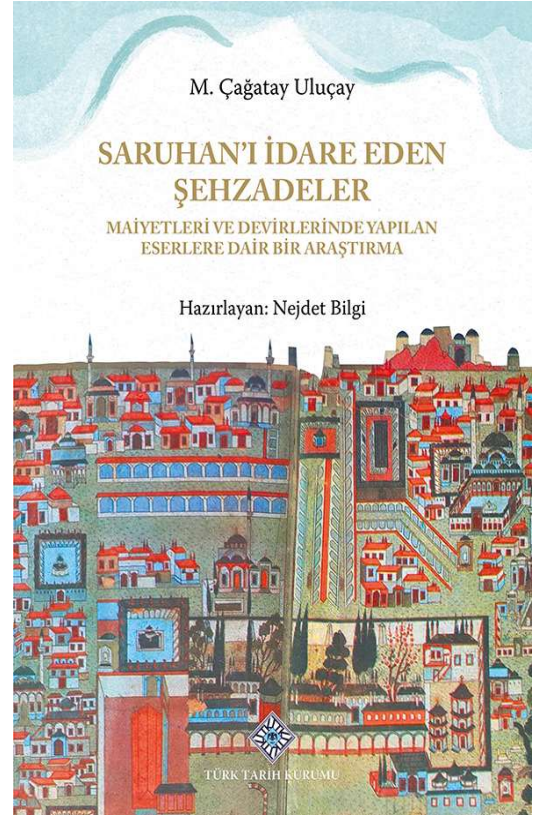
Kitap Tanıtımı

Atıf Bilgisi: Erdoğan, Mehmet Akif. "M. Çağatay Uluçay, *Saruhan'ın İdare Eden Şehzadeler, Maiyetleri ve Devirlerinde Yapılan Eserlere Dair Bir Araştırma*, Haz. Nejdett Bilgi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, ISBN:978-975-17-5083-9", *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, 2, (2026): 417-420.

M. Çağatay Uluçay, *Saruhan'ın İdare Eden Şehzadeler, Maiyetleri ve Devirlerinde Yapılan Eserlere Dair Bir Araştırma*, Haz. Nejdett Bilgi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, ISBN:978-975-17-5083-9

Mehmet Akif Erdoğan*

Türk Tarihi Kurumu son yıllarda uzun yıllardır kütüphanesinde sakladığı el yazması eserleri yayınlamaya devam ediyor. Bu kapsamda, 2024 yılında, M. Çağatay Uluçay'ın, '*Saruhan'ın İdare Eden Şehzadeler, Maiyetleri ve Devirlerinde Yapılan Eserlere Dair Bir Araştırma*' başlıklı kitabı, Prof. F. Emecen ve Prof. H. Eroğlu'nun onayıyla, TTK tarafından yayınlandı. Bu kitabın 1945 yılından 2024 yılına kadar neden yayınlanmadığı sorusunun cevabını sanırım kitabın hikâyesinde yatıyor. Manisa tarihi üzerine araştırmalarıyla tanınan tarih öğretmeni Çağatay Uluçay (öl. 1970), bu eserini, 1945 yılında yayınlanmak üzere TTK'ya teslim etmiştir. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı eserin basılması yönünde onay vermesine rağmen, bu eser, her nedense, o yıllarda basılmamıştır. TTK Kütüphanesinde saklanan bu eserin basımı, 1966 yılında yeniden gündeme gelmiştir. Eser, incelenmesi için İstanbul Üniversitesinden merhum Prof. Tayyip Gökbilgin'e gönderilmiştir. Gökbilgin'in yayınlanması için onay vermediği anlaşıyor. Nihayet, eser, 79 yıl sonra, 2024 yılında yayınlanmıştır.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İzmir, aerdogru@gmail.com. ORCID: 0000-0003-0647-519X.

Bilindiği gibi, 1940'lı yıllarda pek çok tarihçi Türkler ve Türkiye tarihiyle ilgili çalışmalarını basılmak üzere TTK'ya teslim etmiştir. Ancak, bunların bazıları akademik açıdan yeterli görülmeyerek basılmamıştır.

Çağatay Uluçay, tarihçi camianın ismini bildiği bir şahsiyettir. Onun biyografisi ve yayınları üzerine, Ekrem Uykucu, Mahmut Şakiroğlu, Bahri Ata ve Bayram Eyüp Ertürk gibi araştırmacılar tarafından yayınlar yapılmıştır. O, özellikle 1930'larda Manisa'da yayınlanan *Gediz Mecmuasında*, Manisa Şer'ie Sicillerine dayanarak, Osmanlı dönemi Manisa'sına dair yaptığı yayınlarla dikkat çekmiştir. Ayrıca Osmanlı hanedanının soyağacı çalışmalarıyla tanınan Çağatay'ın bu kitabının konusu, 1439-1595 yılları arasında Manisa'yı idare eden Osmanlı şehzadelerinin biyografisi ve faaliyetleridir. Onun tespitlerine göre, söz konusu yıllar arasında, Osmanlı hanedanından 13 şehzade Manisa'da yöneticilik yapmıştır. Bunlar, sırasıyla, 1439'da II. Mehmed (Fatih), Fatih'in oğlu Sultan Mustafa, II. Bayezid'in oğlu Abdullah, diğer oğulları Şehinşah, Korkud, Mahmud, Alemşah; Yavuz'un oğlu Süleyman (Kanuni), Kanuni'nin oğlu Mustafa, Kanuni'nin oğlu Sultan Mehmed, Kanuni'nin oğlu Sultan Selim (Sarı Selim), II. Selim'in oğlu Murad (III. Murad) ve III. Murad'ın oğlu Mehmed (III. Mehmed)'dir. Çağatay'ın bu çalışması büyük ölçüde Manisa Şer'ie Sicillerine dayanır. Bunun yanı sıra, Mühimme Defterleri, Tahrir Defterleri ile Manisa Vakıflar Müdürlüğündeki defterleri de kullanmıştır.

Okurların özellikle tarih talebelerinin farkında olması açısından, basılan bu kitapla ilgili olarak kısa basit eleştirilerde bulunacağım.

1) Kitabın büyük kısmını Ekler ve Bölümler kısmında yer alan (s. 153-171) belge ve resimler oluşturur. Bunların çoğu silik ve okunamaz durumdadır. Boşuna masraf yapılmıştır. Bu belgeler, 1940'lı yılların mikrofilmlerinden basılmıştır. Hâlbuki burada basılan belgeler zamanımızda dijitalize edilmiştir. Bunların gayet okunaklı görüntüleri mevcuttur. Bu belgelerin orjinalleri bulunup basılsaydı, kitapta okunamayan kelime veya cümlelerin okunmasına, ilgili akademisyenler katkı yapılabilirlerdi.

2) Dördüncü Bölüm, Latinize edilen resmi vesikalara ayrılmıştır. Latinize edilirken sanırım, yazar tarafından pek çok kelime yanlış okunmuş ve yanlış tamlamalar yapılmıştır. Editör de bu işlerle ilgilenmemiştir. Metin hazırlanmasında asgari koşulların bile sağlanmadığı görülmektedir. Örneğin, okunamayan kelime veya cümlelerin Arap harfli görselleri konulmuştur ancak bunlar da baskının kalitesizliğinden dolayı okunamamaktadır. Metinlerde geçen Arapça beyit ya da tamlamalar (s. 81) ya aynen bırakılmış ya da yanlış okunmuştur. Bu konuda pek çok örnek vardır. Bunları burada tek tek vermek bu yazının boyutlarını aşar. Özellikle Müslüman kadınlar ve erkekler için yapılan dua cümleciklerinde (hane şefkatuha gibi,s. 80) yazar tarafından yapılan ama editör tarafından da tashih edilmeyen çok hata vardır. Yine, kitapta, ne anlama geldiği anlaşılamayan bir takım Arap harfli notlar da yayınlanmıştır (s. 128).

3) Eserin telif kısmında, yazarın verdiği bilgilerin büyük kısmı eskimiştir ve bunların akademik değerleri çok azdır. 1945 yılından sonra bu konularda çok yayın yapılmıştır. Manisa tarihiyle ilgili bir çok belge, kitap (Emecen'in Manisa kitabı gibi) ve makale neşredilmiştir. Dolayısıyla, Çağatay Uluçay'ın verdiği bilgilerin, güncel bir değerlendirmesi yayına hazırlayan tarafından yapılsaydı, verdiği çoğu bilginin önemsiz olduğu anlaşılabilirdi. Şüphesiz bu kitap 1945'te yayınlansaydı o zaman için bu bilgiler orijinal ve değerli olabilirdi. Örneğin, Manisa'da şehzadelik yapan Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa hakkında merhum Prof. Dr. Şerafettin Turan tarafından yazılan '*Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları* Ankara 1997' başlıklı önemli eserde Şehzade Mustafa ayrıntılarıyla anlatılır. Yine, Semra Güler (2011), Funda Demirtaş (2010), Zahit Atıl (2016), Mehmet Doğan (2018) gibi araştırmacılar tarafından bu konuda yeni yayınlar yapılmıştır.

4) Ne yazık ki, editöryal sorunlar vardır. Eseri yayına hazırlayan Bilgi, editörlüğü yeterince yapamadığını kendisi de açıkça itiraf etmiştir. Prof. Emecen, bu kitapla ilgili raporunda, 'hayli eskimiş bilgilerle dolu olan bu eseri', 'iyi bir editöryal çalışma ile yayınlanabileceğini' belirtmesine rağmen, yani yayınlanmasına şartlı izin vermesine rağmen, 'dönem uzmanı olmadığını açıkça ifade eden sayın Bilgi, kitabı yayına hazırlanmıştır. Onun gerekçesi ise ilginçtir: 'eserin orijinalliğinin korunması, eserin referanslarını değiştirmek, maksadını aşan ve adeta yeni bir çalışma yapmayı gerektirmesi'dir. Bilgi'nin bu gerekçesi, geçerli bir akademik gerekçe olarak kabul edilemez. Bir editörün en azından asgari olarak yapması gerekenler şunlardı:

Çağatay Uluçay'ın ele aldığı konularla ilgili yeni yayınları kitaba koymak (birkaç yeni yayın dipnotlara konulmuştur) ve genel bir değerlendirme yapmaktır. Örneğin Manisa Akhisar'daki Sarı Ahmed Paşa hakkında Çağatay 'bu zata ait hiçbir malumat yoktur' (s.47-49) bilgisini veriyor. Ona ait tarihsiz bir mülknâmenin metnini yayınlıyor. Hâlbuki zamanımızda bu zat hakkında yeni bilgiler ortaya çıkmıştır ve bunlar yayınlanmıştır. Editör, bu konuda 'XV. Yüzyılda Akhisar'ı İhya eden Bir Hayırsever: Sarı Ahmed Paşa ve Vakfı' başlıklı yazıya (*Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 2015, s. 391-413) bakabilirdi. Sarı Ahmed Paşa bu mülkleri sonradan vakfa çevirmiştir ve vakfiyesi de bu yazıda yayınlanmıştır. Yine, kitabın Üçüncü Bölümü, Manisa'da bulunan İslamî yapılara (cami, mescit, han, tekke vs.) tahsis edilmiştir. Tarafımızdan hazırlanan (*Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan (Metin ve İnceleme)*, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Yayınları, Ankara 2014) başlıklı esere bakılsaydı, 16. Yüzyıl sonlarına kadar Manisa ve ona bağlı olan yerlerde, Çağatay Uluçay'ın kitabında adı bile geçmeyen yüzlerce İslami eserden söz edildiği görülürdü. Bu eserin sadece indeksine bile bakmak, Çağatay Uluçay'ın kitabının bu bölümünün zamanımızda ne kadar eksik ve yetersiz olduğunu ortaya koyar. Bundan başka, Çağatay Uluçay Manisa'da bulunan bazı Osmanlı kitabelerinin okunuşlarını veriyor ki, editör bunları da gözden geçirilmeliydi. Bunları sıradan bir yazı gibi vermek (Manisa Bey Çeşmesi kitabesi gibi, s. 65) akademik usule uymaz. Bu kitabeler, diğer yayınlarla karşılaştırılmalı olsaydı şüphesiz daha iyi olurdu. 1940'lı yıllarda Manisa kitabelerini, merhum Yusuf Akyurt,

Çağatay Uluçay'dan daha dikkatli incelemiş ve eserine almıştır (*Resimli Türk Abideleri*). Kuşkusuz Akyurt'un eseri Çağatay Uluçay'ın bu eserinden çok daha ciddidir.

Sonuç olarak, TTK idaresi telif ücreti ödenmiş ama yıllarca atıl kalmış bu tür eserlerin kamuya māl edilmesi gerektiği gibi faydacı veya kamu menfaati görüşünü taşıyabilir. Ancak bu tür eserlerin ciddi bir editöryal süreçten geçtikten sonra yayınlanması gerekir ki, bu iş gerçekten çok zordur. Zira bu tür eserleri tashih etmek, yeniden yazmaktan daha zordur. 'Milli değer olarak kabul edilerek', bu türden, büyük sorunlarla dolu eserleri bu şekilde yayınlamamak daha doğrudur. Zira bu tür yayınlar Türk akademisine zarar verir.

Kitap Tanıtımı Gönderim Tarihi: 06.03.2026

Yayına Kabul Tarihi: 01.07.2026

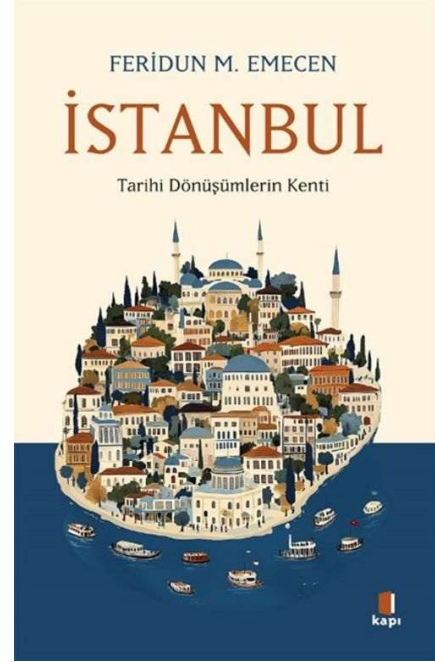
Kitap Tanıtımı

Atıf Bilgisi: Küçük, Hanife. "Feridun M. Emecen, *İstanbul: Tarihi Dönüşümlerin Kenti*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2025. s.227. ISBN: 9786256661592", *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, 2, (2026): 421-424.

Feridun M. Emecen, *İstanbul: Tarihi Dönüşümlerin Kenti*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2025. s.227. ISBN: 9786256661592.

Hanife Küçük*

Dünya tarihinin en stratejik, jeopolitik ve sembolik şehirlerinden biri olan İstanbul, kuruluşundan itibaren yalnızca üzerinde yaşanan bir coğrafi alan ya da ticari bir geçiş noktası olarak değerlendirilmemiştir. Kent, imparatorluk hedefleri, dinî beklentiler ve farklı medeniyetlerin şehir anlayışları nedeniyle geniş bir tarih yazımının merkezinde yer almıştır. Bir kentin tarihini kaleme almak, o yerleşimin yalnızca idarî veya siyasî el değiştirmelerini sıralamakla sınırlı bir çalışma değildir. Bu tür bir inceleme, farklı disiplinlerin katkısını gerektiren ciddi bir metodolojik yaklaşım gerektirir. Şehir tarihçiliği; demografi, mimari, sosyoloji, ilahiyat ve ekonomi politik gibi alanlardan elde edilen verilerin birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılar.

Klasik dönem Osmanlı tarihi araştırmaları ile şehir tarihi çalışmalarında önde gelen isimlerden biri kabul edilen Feridun M. Emecen'in 2025 yılında Kapı Yayınları tarafından yayımlanan *İstanbul: Tarihi Dönüşümlerin Kenti* başlıklı çalışması, söz konusu disiplinlerarası okumayı başarıyla gerçekleştiren nitelikli bir eserdir. Kitabın 232 sayfalık hacmi, ilk bakışta kentin binlerce yıllık tarihini bütünüyle kapsamak için mütevazı görünebilir. Ancak Emecen, kronolojik bir hapsolmadan ziyade "Klasik İstanbul" imgesini merkeze oturtarak kentin geçirdiği yapısal dönüşümleri, keskin dönemeçleri ve kırılma

* Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü E-posta: hanifekucuke@gmail.com ORCID: 0009-0007-5713-6477.

noktalarını analitik bir süzgeçten geçirmektedir. Eser, iki ana eksen ve bu eksenleri detaylandıran alt tematik bölümler üzerine inşa edilmiştir.

Emecen, eserine kentin tarihsel konumunu anlamlandırmak adına güçlü bir teorik altyapı sunan "Giriş: Kavramsal Çerçeve" bölümüyle başlamaktadır. Yazar bu bölümde, antik çağlardan modern dünyaya uzanan süreçte "Doğu" ve "Batı" kavramlarının coğrafi birer yön olmanın ötesinde nasıl derin siyasî, kültürel ve ideolojik zıtlıklara dönüştüğünü tartışmaya açmaktadır. İstanbul, bu iki karşıt dünyanın hem çatışma hem de uzlaşma sahnesi, bir başka deyişle ana kesişme noktası olarak konumlandırılır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla parlayan kentin, "Batı'nın doğusu, Doğu'nun ise batısı" olma hüviyeti bu bölümde derinlemesine analiz edilir. Yazar; Haçlı Seferlerinden Türklerin Anadolu'da zuhuruna kadar uzanan geniş bir tarihsel arka planda, kentin doğudakiler için batının eşiği, batıdakiler için ise doğunun kapısı olarak yüklendiği emperyal misyonun zihni kökenlerini inceler. Coğrafyanın kadim bir siyasal argümana nasıl dönüştüğünü gösteren bu çerçeve, okuyucuya kentin fizikî gelişimini takip ederken zihniyet dünyasındaki kırılmaları da doğru okuma imkânı tanımaktadır. İstanbul'un bir mekân olarak sürekli el değiştirmesi, yazarın bu bölümde sunduğu teorik yaklaşım sayesinde salt askeri gelişmeler üzerinden değil, küresel ölçekteki medeniyet havzası değişimleri bağlamında anlam kazanmaktadır.

Kitabın ilk gövde bölümü olan "Pagan Kentten Hristiyan Roma'nın Başkentine: İlk Büyük Dönüşüm", kentin MÖ 7. yüzyılda Megaralı Byzas tarafından kurulan bir ticaret kolonisi olan Byzantion'dan, MS 330 yılında I. Konstantin tarafından Roma'nın yeni başkenti ilan edilen Konstantinopolis'e dönüşmesini mercek altına alır. Emecen, kentin yerleşim tarihinin köklerini ve ilk sakinlerinin bıraktığı izleri de bu kapsamda değerlendirir. Küçük bir balıkçı ve ticaret kasabasının zamanla bir dünya imparatorluğunun idarî kalbi haline gelişi, mekânsal unsurların dönüşümü üzerinden aktarılır. I. Konstantin'in şehri yeniden inşa ederken Roma'daki monarşik ve mimari geleneği buraya nasıl taşıdığı, hipodrom, forumlar ve surlar gibi anıtsal yapılar eşliğinde betimlenmektedir.

Bu bölümün asıl ayırt edici yönü, kentsel ve fizikî dönüşümün yanı sıra yaşanan zihniyet değişimidir. Konstantinopolis, Roma'nın idarî mirasını devralırken Kudüs'ün kutsallık fikrini de bünyesinde birleştirerek dinî ve sembolik bir merkeze dönüşmüştür. Yazar bu noktada, İslam eskatolojisindeki İstanbul algısına geniş yer ayırır. Erken dönem Arap coğrafyacılarının notları, Bizans efsaneleri ve İslam fetihlerinin manevi zeminini oluşturan apokaliptik yani kıyametle ilişkili "kutsal" ve "lanetli" şehir ikilemine dair beklentiler, disiplinlerarası bir okumayla tahlil edilir. Şehrin Hristiyan dünyası için koruyucu mülkü ilan edilen kutsal emanetler üzerinden kazandığı aşkın kimlik, İslam dünyasındaki hadisler ve fetih müjdeleriyle karşılaştırmalı olarak verilir. Böylece kentin fizikî varlığı ile onun etrafında şekillenen zihniyet dünyası arasındaki ilişki rasyonel bir temelde açıklanır.

Eserin merkezini ve en hacimli kısmını oluşturan ikinci büyük bölüm, 1453 fethi sonrası kentin bir "cihan imparatorluğu" vizyonu ile adeta sıfırdan kurgulanma sürecini ele almaktadır. Feridun Emecen, bu bölümde Fatih Sultan Mehmed'in şehri bir

imparatorluk payitahtına dönüştürme iradesini siyasî ve mimari adımlarla ortaya koyar. Ayasofya'nın camiye çevrilmesi, yeni mahallelerin kurulması ve büyük sultan külliyelerinin inşası üzerinden kentin fizikî ve topografik değişimi adım adım izlenir. Fethin hemen ardından kentin harap vaziyetinin nasıl hızlıca rehabilite edildiği, sadece binaların dikilmesiyle değil, şehre can verecek ekonomik ve hukuki altyapının kurulmasıyla açıklanır. Ticaret yollarının yeniden canlandırılması amacıyla inşa edilen Kapalıçarşı ve bedestenler, kentsel dokunun iktisadi omurgasını oluşturmuştur.

Söz konusu bölümde kentin fizikî dönüşümü, birincil arşiv kaynaklarının sunduğu verilerle desteklenerek analitik bir düzlemde ele alınmaktadır. Özellikle 1455 tarihli İstanbul Tahrir Defteri kayıtları gibi vesikalar üzerinden yapılan demografik ve mekânsal çözümlemeler; Osmanlı idaresinin şehri nasıl yeniden imar ve iskân ettiğini sarih bir biçimde gözler önüne serer. Savaş sonrası azalan nüfusu dengelemek adına uygulanan "şenlendirme" politikası, Anadolu ve Rumeli'nin farklı bölgelerinden getirilen nüfus gruplarının mahalle bazlı yerleşim düzeniyle açıklanır. Emecen, bu dönüşümün kenti katı bir homojenliğe sürüklenmediğini; aksine gayrimüslim nüfusun da dâhil edildiği geniş kapsamlı iskân politikaları neticesinde İstanbul'un çok kültürlü ve çok dinli kozmopolit yapısını muhafaza eden bir imparatorluk merkezi niteliği kazandığını önemle belirtmektedir. Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin kendi dinî önderlikleri ve mahalle düzenleri altında kentsel yaşama entegre edilme biçimleri, klasik Osmanlı şehir modelinin çoğulcu karakterini yansıtmaları bakımından incelenmektedir.

Eserin, giriş bölümüyle birlikte toplam üç bölümden oluşan yapısının son kısımlarında tarihî yarımada'nın sınırları açılarak "Bilâd-ı Selâse" (Üç Belde) olarak adlandırılan Eyüp, Galata ve Üsküdar yerleşimleri müstakil birer analiz nesnesi olarak ele alınır. Emecen bu üç bölgenin payitahtla olan ilişkisini sadece coğrafi bir yakınlık olarak değil, işlevsel ve yapısal birer tamamlayıcı olarak kurgular. Bu bağlamda Eyüp, sahip olduğu manevî kimlik ve kutsiyet atfıyla kentin dinsel ve asayiş sınırını çizerken; Galata, ticarî canlılığı, Ceneviz mirası ve Batılı yüzüyle payitahtın dünyaya açılan bir nevi limanı vazifesini üstlenmiştir. Eyüp yerleşiminin Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin türbesi etrafında şekillenen dinî-mistik havası ile Galata'nın Cenevizlilerden devralınan seküler, ticarî ve diplomatik hareketliliği arasındaki tezat, kentin bünyesinde barındırdığı zengin çeşitliliği göstermektedir.

Anadolu'dan gelen yolların kesişim noktası, hac ve ordu kabilelerinin hareket merkezi yani menzil başı konumundaki Üsküdar ise zamanla payitahtın ayrılmaz ve organik bir parçasına evrilmiştir. Üsküdar'ın Anadolu toprağı üzerindeki varlığı, sur içi İstanbul'unun karşı yakadaki kültürel ve idarî uzantısı olarak işlev görmüştür. Dolayısıyla Bilâd-ı Selâse'yi oluşturan bu üç beldenin derinlemesine incelenmesi, İstanbul'un tek merkezli durağan bir şehir olmaktan ziyade, çevresiyle sürekli etkileşim halinde bulunan, birlikte yaşayan organik, devingen ve çok katmanlı bir kentsel bütünlüğe nasıl ulaştığını göstermesi bakımından son derece kritiktir. Yazar kitabın son iki bölümünde bu yerleşimlerin hukuki statülerini, kendilerine has kadılık idarelerini ve merkeze bağlılık biçimlerini anlatarak, metropoliten bir yönetim modelinin erken modern dönemdeki izlerini sürmektedir.

Eserin üslup ve kaynak kullanımı, yazarın akademik kimliği ile genel okuyucuya ulaşma hedefi arasındaki dengeyi yansıtmaktadır. Emecen, karmaşık tarihsel verileri akademik ciddiyetten ödün vermeden akıcı bir anlatımla sunmaktadır. Ancak eserin farklı zamanlarda kaleme alınmış makalelerin birleşimi olması, bölümler arasında anlatım yoğunluğu bakımından bazı farklılıklar doğurmuştur. Bazı kısımlar genel bir tarihsel çerçeve çizerken, arşiv belgelerinin yoğunlaştığı bölümler daha teknik bir inceleme sunmaktadır. Bu durum kitabın genelinde bir üslup kopukluğu yaratmamakla birlikte, okuyucunun bazı bölümlerde daha yoğun bir veri akışına maruz kalmasına neden olmaktadır.

Kaynakçanın zenginliği ve belgelerin kullanımı ise kitabın bilimsel değerini en üst seviyeye taşıyan unsurdur. Eser, sadece Osmanlı dönemi kroniklerine dayanmakla kalmaz aynı zamanda Bizans kaynaklarını, Arap coğrafyacılarını ve Batılı seyyahların notlarını da geniş bir perspektifle sentezler. Yazarın kaynaklara eleştirel yaklaşımı, özellikle kentin nüfusu veya binaların yıkım dereceleri gibi abartılı anlatılmaya müsait konularda nesnel rakamlar ortaya koymasını sağlamıştır. Özellikle 1455 tarihli İstanbul Tahrir Defteri üzerinden yapılan nüfus ve iskân analizleri, kitabın bilimsel gücünü kanıtlamaktadır. Arşiv belgelerinin satır aralarından çıkarılan bu veriler, kentin toplumsal tabanını görünür kılmaktadır.

Sonuç olarak Feridun M. Emecen'in bu çalışması, kentin sadece coğrafi bir yerleşim değil, aynı zamanda siyasî, dinî ve zihnî bir kurgu olduğunu başarılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Kitabın, müstakil makalelerin birleşimi olmasından kaynaklanan bazı yapısal dağınıklıklara ve modernleşme dönemini dışarıda bırakan kronolojik sınırlılıklarına rağmen, sunulan verilerin derinliği bu durumu ikincil planda bırakmaktadır. Yazarın "klasik dönem" üzerine yoğunlaşan perspektifi, İstanbul'un Bizans'tan Osmanlı'ya uzanan büyük dönüşümünü anlamak için sağlam bir akademik zemin inşa etmektedir. Eser, modernleşme öncesi İstanbul'un ruhunu ve fiziksel çehresini birincil kaynaklar ışığında takip etmek isteyen araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.